

تنگى ئۆگزىنىدە - 28

ماددە ھۆشبەرەكان و بالا بوونەوہى لہ ئیران و رۆژھەلاى كوردستاندا

ماھىدى بەدرى

مادده ھۆشبەرەكان و بلاوبوونەومی لە ئێران و

روژهه‌لاتی کوردستاندا

نووسینی: مەھدی بەدري

هەولێر 2007

نظریه گتیب: مامرد و بلاگردنه‌وی ده‌زگای توژی‌نه‌وی و دی‌و‌گتیبی گتیب‌ست‌ن‌شا

نووسینی: مه‌دی به‌دی

نه‌خشه‌سازی ناوه‌وه: ه‌دی

به‌رگه‌ ناسو مامزاده

ژماره‌ی سپاردن: (1375)

تیراژ: (750) دانه

چاپی یه‌که‌م 2007

نرخ: (1000) دینار

چاپخانه: چاپخانه‌ی خانی

زن‌جیری گتیب (26)

ده‌زگای توژی‌نه‌وه و بلاگردنه‌وی موکریانی

www.mukiryani.com

[asokareem @ maktoob.com](mailto:asokareem@maktoob.com)

Tel: 2260311

پیشکشہ بہ:

بابی خوشہ ویستم (علی بہ نری) کہ بۆ پروہ رده کردن و پینگہ یاندنی هه شت
مندالہ کی سہرہ پای بیتہ شبوون لہ بینایی چاوہ گانی درتغی نہ کردووه،
نیمہ ی بہ سہرلندییہ وہ پینگہ یاندووه .

پېرسىت

- 5..... پېرسىت
- 7..... بېشەكى
- 9..... ~~بېشەكى~~ ماددە ھۆشېرمكان
- 9..... مېزووى بەرھەمھېنانى ماددە ھۆشېرمكان
- 11..... نەو ناوچە وولاتانەى ماددەى ھۆشېر بەرھەمدېنن
- 18..... ماددە ھۆشېرمكان و شوپنەورېان لەسەر مەرفۇ
- 66..... ھۇناغەكانى تووشېوون و بەكارھېنانى ماددە ھۆشېرمكان
- 69..... ھۆكەرمكانى تووشېوون بە ماددە ھۆشېرمكان
- 76..... رېنگا چارمكان
- 79..... وازھېنان
- 80..... رېتكراوھ پەيەمىندىيارمكانى ماددە ھۆشېرمكان لە رابردوو تا ئىستا
- 82..... ماھى مەرفۇ و تووشېوون
- 87..... ~~بېشەكى~~ بىلابوونەوى ماددە ھۆشېرمكان لە ئىراندا
- 87..... كۆرتە مېزووىيەكى ماددە ھۆشېرمكان لە ئىراندا
- 90..... ھەلکەوتى جوگرافى ئىران
- 91..... رادەى بىلابوونەوى ماددە ھۆشېرمكان لە ئىراندا
- 95..... ھۆيەكانى تووشېوون بە ماددە ھۆشېرمكان
- 101..... ھۆيەكانى تووشېوون لە بوارى سىياسىيەوھ
- 104..... رېنگاكانى بىلابوونەوى ماددە ھۆشېرمكان لە ئىراندا
- 105..... ماددە ھۆشېرمكان لە ياساى ئىراندا
- 107..... ناومىندى خەبات دزى ماددە ھۆشېرمكان سەرۇك كۆمارى
- 107..... ناومىندى خەبات دزى ماددە ھۆشېرمكان:

- 111 111
- 111 111
- 111 111
- 114 114
- 117 117
- 120 120
- 123 123

پېښه کی

نهمه بڼه جاري دووهمه قوټم هه لمالیوهو لسمر مادده هوشبهره کان لیکولینموم کردوو، هروک له لیکولینموی په کم (مادده هوشبهره کان و بلایوونموی له نیراندا) ناماژم پښ کردوو، مادده هوشبهره کان مترسییه کی گمورییه، هره شه له کومه لگه که مان ده کات و نه گمر پښی پښ نه گیري رڼو به رڼو له پهره نندنایه.

به داخوه هروک پښیښی ده کرا، نهم به لا مالویرنکمره به شیکي زور له کومه لگای گیرودی خوی کردوو و لمر بواره شا هیچ چمنه هه نگاویک بڼه پښگی لمر مه له یه نه کراوه نه گمریش کرابی زور له ناستیکي لاواز بووه. نیستا کاتی نموه هاتوو خه باتیکي هه مه لایمه دوی مادده هوشبهره کان له نیو کومه لگادا وهری خمین و خه لکی ولاته که مان له مترسییه کانی مادده هوشبهره کان ناگدار که پښموه. لمر سرده مه دا دوژمنانی گلی کورد به تایمته کوماری نیسلامی به پهره پیتان و بلایوونموی مادده هوشبهره کان ریگیان بڼه بهرو پښبردنی سیاسته دوی گه لیه کانیاڼ خوشکردوو. نمو کسانش بڼه قازانج و بهر وهندی خویان بازگانی به مادده بیتوشکمره کان ده کمڼ ناراستموخو له قازانج و بهر وهندییه کانی کوماری نیسلامی هه نگاویان هه لگرتوه.

نهم کتیه له سڼ بهی سره کی پښکها توه و هه موو لایه نه کاتی تایمته به مادده هوشبهره کان وک میژوو، بهر هه مهیتان، شوینه واری لمر لمر، جوړه کانی مادده هوشبهره کان و... هتد.

به شی په کمه

لمر به شه دا به وردی لمر مادده هوشبهره کان نووسراوه و تماوی جوړه کانی نهم مادده یه خراوته بهر باس شوینه واریان لمر لمر و دهر وون ههروها چوڼیه تی دهر بازوون یا زرگاریوون لمر مادده یه و ههروها دهر مانه پزیشکییه کان که مورفینیان تیدایه و تووشبوون دینن، ناماژیه یان پښکراوه. گرفتسی مادده هوشبهره کان له ولاتانی جیهان و مافی تووشبووان وکو نه خوش به وردی

باسکراوه و نهرکی نيمه له بهرامهر تووشبووان يه کيکي دیکه له بابته کانی
نهم به شهيو له کوتايشدا ناماژه بهو ريکخراوانه کراوه له پهيوه ندي له گهل
مادده هوشبهره کان دامه زراون.

بهشی دووهم

بهشی دووهم تاييه ته به ولاتی نيران و بلاويونموهی مادده هوشبهره کان له م ولاتيه
که نهم بابمتانه له خوده گرئ: کورته ميژوييه کی مادده هوشبهره کان له نيراندا،
هه لکمو تووي جوگرافيايی نيران، رادهی بلاويونموهی مادده هوشبهره کان له نيراندا،
هويه کانی تووشبوون به مادده هوشبهره کان، هؤکاره کانی تووشبوون له بواری
سياسييهوه، ريگاکانی بلاويونموهی مادده هوشبهره کان له نيراندا، مادده
هوشبهره کان له ياسای نيراندا، نمو ده زگايانهی کوماری نيسلامی بؤ پشتگيري له
بلاويونموهی مادده هوشبهره کان پيکهاتوون و کاریگيريان.

بهشی سئهم

له م به شهدا روو ده کهينه کوردستانی نيران (روژهه لات) و کيشی مادده هوشبهره کان و
سياسته کانی کوماری نيسلامی و هويه کانی نالوده بوونی لاوان و خه لکی کوردستان
به مادده هوشبهره کان و ههروه ها پهيوه ندي بزوتسموه کوردیهه کانی روژهه لات
کوردستان به مادده هوشبهره کان ده خهينه بهر یاس.

به گشتی تهاوی بابته کانی نهم کتيبه زانستيهوه هه موو ناماژه کانیش سه رچاره کانی
دهولمتين (تهاوی ناماره کان له لایمن دهوله ته وه راگه يئندراوه) پتيسته نموهش بلیم بؤ
نووسینی نهم کتيبه ليکوليئموه له دميان لای تووشبوو به مادده هوشبهره کان کراوه.
هيوادارم هاوالاتيانی خوشهويست سوود له م کتيبه وهرگرن و منیش لهو پهيوه نديدها
خزمه تيکم کردبی، ليته دها سوپاسی هه موو نمو که سانه ده کم هاوکاریان کردووم.

نووسهر

بەشى يەكەم: ماددە ھۆشبەرەكان

مىژۋى بەرھەمەتلىنى ماددە ھۆشبەرەكان

بەرھەمەتلىنى ماددە ھۆشبەرەكان مىژۋىيەكى دوورو دىرئى ھەيە و دەگەرپتەۋە بۆ ھەزاران سال پىش ئىستا و مرقۇف بە مەبەستى جۇراوجۇر، بەكارپەتتاۋە. بە شىۋەيە، لە سەرچاۋە مىژۋىيەكاندا نووسراۋە، كۆنرىيىنان سەرچاۋەيە سۆمەرىيەكانە¹ خەشخاش چوار ھەزار سال پىش زاين بە روۋەكى بىشارىارى ناسراۋە. ھەرۋەھا لە ((ئەلىاسە و ئۆدىسە)) دا كە لە ھەشت سەد سال پىش زاين نووسراۋە، ھاتوۋە كە تىرك بە كۆنرىن ماددەى ھۆشبەر ناسراۋە و مرقۇف بە كارپەتتاۋە.

نىسان ھەر لە كۆنەۋە تىرك، بەنگ و كۆكانىنى ناسىۋە و تا سەردەمى ئىستاش لە كاروبارى پزىشكىدا، بۆ چارمەرى سىچوون، كەمكردنەۋى ئىش و نازار و ھەرۋەھا دەرمانى بىخەمى بەكارپان ھىتاۋە².

ئىرانىيەكان لە سەردەمى زۆر كۆنەۋە ماددەى ھۆشبەريان ناسىۋە و يەكەمىن ماددەى ھۆشبەر كە لە نىۋ سەرچاۋەكانىندا، باسى كراۋە بەنگە. بەنگە، لە گىئاناسىدا بەلاتىنى *cannahis Indica* (كەنەفى ھىندى) پىدەلەن. ئەم ماددەيە تۆزىكە لە كوتانى پەلك و شاخە گۆلدارەكانى شادانە دروستدەكرى³.

لە نىۋ ئاقىستا (كىتەبى ناينى زەردەشت) چەند جار باسى بەنگ كراۋە. ديارە لە سەردەمى كۆن (باستاندا)، لە بەنگ بە دوو شىۋە كەلكيان ۋەرگرتوۋە: 1- بە مەبەستى كارى پزىشكى. 2- بۆ رابواردن و لە ھۆشچوون. ھەرۋەھا ((ھىرۆدەت)) مىژۋونووسى يۆنانى سەبارەت بە ((سوكاھا)) (skyths) كە لە نەۋادى نارايىيەكانن لە سەدەى پىتەجەمى پىش زاينىندا، دەنوسى: بەكارھىتلىنى شادانە

له نیتو نیرانییه کاندایا بووه. به کارهیتانی بهنگ و حشیش له نیران له سردده می سه فیه ویه کاندایا، پهریسه ندووه و زۆریه ی پاشاکان و دهسه لاتنارانی نهو سردده مه بهنگ و حشیشیان به کارهیتاوه و بهو مادده یه راهاتوون. ((شوالیه ژان بابتیست تارونیه)) جیهانگهردی فیه رهنسای له ساله کانی 1632 تا 1668 ی زاینی 9 جار سرددانی نیرانی کردووه و سه بارهت به نیرانییه کان ده نووسی: نومان (نیرانییه کان) مهریویکی زۆر تالیان هه بوو که بهنگیان پیده گۆت. نهم مهریوه له پهلکی شادانه و ناو ده یانگرتموه، ههر که سیک خواردبای وه کو شیتی لی دههات و زۆر جوته ی سیر و جیگای سهرسوهرمانی له خو نیشان ده دا⁴. دیاره هه ندیک له میژوونوسان، نووسیویانه که نیرانییه کان به کارهیتانی مادده هۆشبه رهکانیان له نۆزیه که کان که له باکووری نیران ده ژین وه رگرتووه⁵. به کارهیتانی حشیش به مهبهستی رابواردن و چوونه نیتو دنیای نه شه بوون، ده گهریته وه بۆ سردده می ژانی کۆن. هه ندیک له لیکۆله ره وه کان ده لێن: له به ره مه کانی شاعیره نیرانییه کان، مهنه وی ((مه ولانا جه لاله دین مه وله وی)) کۆترین سهرچاوه یه که باسی بهنگ و حشیش ده کا.

به دوا ی بهنگ و حشیش، مادده هۆشبه ریکی دیکه که هاتووته نیران تریاک یا نه فیونه. بلاو بوونه وه ی نهم مادده یه بازاری بهنگ و حشیشی داخست. تریاک عهره ب پیده لێ: تریاق له گه ل نه وه ی که له م سردده مه دا، تریاک ی پی ده لێن جیاوازی هه یو له م سردده مه دا، دژه ژه هریک بووه که پیکهاتووه له تیکه لاوی چه نه مادده بۆ دهرمانی مار پیته ودان و دووشک و.. هتد⁶ به کارهاتووه.

به کارهیتانی تریاک له نیراندا، میژویه کی دور و درێژی هه یه و به پتی هه ندیک سهرچاوه بۆ 1400 سال پیش نیستا ده گهریته وه، واته نهو کاته ی عهره به کان نیرانیان داگیر کرد. به پتی نهو سهرچاوه دۆشای کوکنار یا نه فیون بۆ یه که هجار له ریگای سوپای عهره ب هاتووته نیران⁷. به گشتی به کارهیتانی تریاک له نیراندا، ههر وه کو شریته کانی دیکه ی جیهان به دوو مهبهستی دهرمانی و رابواردن به کارهاتووه.

میسریه کانش له سهردهمی زۆر کۆنموه، حمشیش یا بهنگیان ناسیوه و ههروهها هیندوراسه کانش به کاریانهیتناوه⁸. به پیتی ههندیك سهرچاوهی دیکه له سهدهی دوازههیممی زاینی فیداییه کانی فیرقهی نیسماعیلی له نهوروپا به حمشاشین ناسرابوون. بهو شیویه که نهم فیرقهیه بۆ جینه جیکردنی نهرکه ناینیه کانیان ههشیشیان به کاردههینا، تا بهیر له چاره نووسی کاره کانیان نه کهنموه⁹. دواتریش ((مارکۆیۆلق)) له راپۆرتیکنا بلیکردووه. نهم فیرقهیه به رتبهری ههمن سهباح له نیراندا، سهریه لئاوه¹⁰.

داری کۆکا، که کۆکانینی لی دروستدهکری، به شیویهکی زۆر بهرباڤو له نهمریکای باشوور به تایبهتی پیترو، پۆلیشیا و زنجیره چیاکانی ((نهندیز)) ههیه و له بهر ناو و ههواى له بار بۆ نهم داره، خهڵکی ناوچه که ههر له کۆنموه نهم داریان ناسیوه و گهڵای نهم درفشاریان به کاریانهیتناوه¹¹.

رووهکی ((قات)) یش، له کۆنموه ناسراوه، ((نهسکهندهری مهقبوونی)) له میسر بۆ چارهسهرکردنی نهخۆشی سهریازه کانی وهك: دهرمان به کاریهیتناوه. له سهدهی شازدههیمدا، بهو شیویه که میژوونووسه عهره به کان باسیانکردووه نهم رووه که له یهمن و حهبه شهدا چیتراوه و ههر له ویتوه بۆ ولاتانی دیکه به پیکراوه¹².

قات هیزی سیستهمی دههواره کان زۆر دهکا و تا نیستا له لایه نه هیچ ولاتیکهوه قهدهغه نهکراوه. نهم رووه که جیا له قات چهند ناویکی دیکه ههیه که بریتین له: چای نهفریقی، چای عهرهیی، گهتا، کات، میرا، مۆزا، میۆنجی، تاست، وارین و... هتد. ههروهها له یهمن جهش، صبری، صودی و مرامیی پێ دهئین¹³.

ئهو ناوچهو ولاتانی ماددهی هۆشبههر بههرهههملێن

به پیتی ههندیك بهلگه و سهرچاوهی باوهر پیکراوه، مادده هۆشبههره کان له ولاتانی جیهانی سیتهم بههرهههملیت و پاشانیش رهوانه ی ولاتانی دیکه دهکری. نهو کهسانه ی له کاری چاندن، بههرهههملیتان و قاچاغی مادده

هۆشبه‌ره‌كان ده‌ستيان هه‌يه، پاره‌يه‌كي زۆريان ده‌ستده‌كه‌وئ، هه‌ر بۆيه له‌پيتاو نه‌و كارده‌ا، هه‌موو شتيك ده‌كه‌ن.

مادده هۆشبه‌ره‌كان مه‌ترسييه‌كي گه‌وره‌ي سه‌رده‌مي ئيمه‌يه و به‌ شيويه‌كي زۆر مه‌ترسيدار له‌ نيو گه‌لاتي جيهاندا په‌ره‌يه‌سندوه و هه‌ر شه‌ له‌ داهاتوي مرۆڤ ده‌كا. به‌داخموه هه‌نديك له‌ ولاتاني جيهاني سته‌م و هه‌روه‌ها نه‌و ولاتانه‌ي كه له‌ بواري نابووريه‌وه لاوازن، پيلانيكيان بۆ به‌رگريگردن له‌ گه‌ل به‌ره‌مه‌پيتان و قاچاغ و ته‌نانه‌ت به‌كاره‌يتاني مادده هۆشبه‌ره‌كان نيه‌ه و ريگايان بۆ مافيا و قاچاغچيه‌كاني مادده هۆشبه‌ره‌كان خۆشكردوه‌ه.

به‌پي راپۆرتي كۆميسيوتني كۆنترۆلي مادده هۆشبه‌ره‌كان زياتر له‌ 170 ولات له‌ گه‌ل ديارده‌ي مادده هۆشبه‌ره‌كان به‌ره‌و روون و نيزيك به‌ 200 ميلیۆن كه‌شيش به‌رده‌وام نه‌م مادده‌يه به‌كاردين و بوونه‌ته گه‌وره‌ترين كي‌شه و گرتسي كۆمه‌لايه‌تي ولاته‌كانيان¹⁴.

مافيا ري‌كخراويكي قاچاغ و ته‌واو نه‌تييه، له‌ ته‌واوي ولاتاني جيهاندا، ده‌ستي هه‌يه و ناوه‌ندي سه‌ره‌كي نه‌م ري‌كخراوه له‌ ئيتاليه‌يه. مافيا سه‌ره‌رشتي كاري چاندن، به‌ره‌مه‌پيتان، كاري كيميائي له‌سه‌ر ممواد و بلاوكردنه‌وي نه‌م مه‌واده هه‌ر له‌ يه‌كه‌م رۆژي تا نه‌و كاته‌ي ده‌گاته ده‌ستي مرۆڤ به‌مه‌به‌ستي به‌كاره‌يتاني ده‌كا. مافيا ده‌ستيكي بالاي هه‌يه له‌ نيو ده‌سه‌لاتي هه‌نديك له‌ ولاتاني دواكه‌موته‌و و ته‌نانه‌ت له‌ ريگاي داني به‌رتيل به‌ به‌رپرسانی ده‌وله‌تي و حكوومه‌تي ريگاي قاچاغي مادده هۆشبه‌ره‌كان خۆشكردوه‌ه. زۆرجار به‌رپرسانی ده‌وله‌تي به‌ تۆمه‌تي وه‌رگرتني به‌رتيل له‌ مافيا تاوانباركراون. بۆ نه‌ونه ناماژه به‌ ولاتاني ئيتاليا، كۆلومبيا، توركيه، تايله‌ند و... هتد بكه‌ين. مافيا له‌ نيو ده‌زگا ده‌وله‌تييه‌كاني نه‌و ولاتانه‌دا، ده‌ستيكي بالاي هه‌يه و زۆر جار به‌ هه‌ر شه‌كردن له‌به‌رپرسانی ده‌وله‌تي ريگايان بۆ به‌ره‌و پيشه‌بردني قاچاغ و

بلاوکردنموى ماده هوشبهره كان خوشكردووه و تمنانهت هينديك جاريش
دهستى داووته تيرور و پيځهيتانى ترس و توقاندين له نيتو بمرئوبه ران و
هيزه كانى دهوله تيدا.

تهواوى نمو ناوچه و مهلبه ننانه، ماده هوشبهره كان بمرهه مدينين له ژير
كونترولې مافيا دايمو بې پاراستن و بمرهه كانى له گهل هيزى نسايشى دهوله تان،
چهك و تهقه مهنى پتويست بې قاچاغچيه كان داينكردووه، هر بويه له زوربه
ولاتانى دواكوتودا، قاچاغچيه كانى سر به مافيا له هيزه دهوله تيبه كان
به هيزتر و به تواناترن. مافيا ولاتى دواكوتو كه له بوارى نسايشى نيوخوييما،
لاوازه و شمري نيوخويان ههيه يا له بوارى نابورريموه لاوازن، بې بمرهه مهيتان
و چاندينى ماده هوشبهره كان ههله بزيړي و كمرهستى پتويست بې نهو مه بهسته
له نيتو دانىشتووانى ناوچه كه داين دهكا.

نهفغانستان يه كيك لمو ولاتانهيه، كه به شيويه كي بمرچاو خه شاخسى لى
دهچينري و لمو پميوهندييه دا ((بيرانارد فراهى)) سر به كومييسيونى كونترولې
ماده هوشبهره كان له سالى 1998 دا دهلي: يك له سبي نهفيون و ترياكى
جيهان له نهفغانستان و ناوچه كانى ژير دهه لاتي تالبيان بمرهه مديت. تمنانهت له
كابلولى پايتهختى نمو ولاته تاقهگه تاليهتې بې پوخته كردنى هيرونين و نهفيون
دامهزراوه و سمرانى تالبيانېش باجى يهك له سمر دهيان له سمر دانا بو¹⁵.

هر لمو په يوه ندييه دا: ((روبرتسون)) هه والنيړى ته له فزيونى CNN روو له ((وهكيل
نه حمده مستوه كيل)) وهزيرى شوكتى دهره وهى تالبيان دهكات و نهوېش له وهلامدا
دهلي: شمري نيوخويى ولات ژيرخان و سرخانى نابوررى ولاته كه ماني تيك و پيك
داوه و نمو سزايانهش كه كومه لگمى نيتو دهوله تى به بونى ((نوسامه بن لادنوه))
به سمرماندا سماندويه تى نمونده ديكه بارى ژيانى دانىشتووانى ناوچه ي ژير
دهه لاتي تالبيانى خراپكردووه. هر بويه تا بعديليك بې جووتياران نه دوزرتموه
ناتوانين ريگه له بمرهه مهيتانى نمو ماددهيان لى بگري¹⁶.

((رؤبرسون)) لهو گهشتهيدا، روو له پندهشته کانی قندههار دهکات و له گهل ((محمد ره نوف)) جووتیاریکی له میژینه ی نهو ولاته قسه دهکا. ناوراو، له وهلامی پرسیاری تایبته به خهشخاشدا، دهلی: له گهلم و برنج مانگانه تنیا 30 دۆلارم دهست دهکومت. بهلام نیستا له سایمی خواو سری نیوهو، له سندهته نویه دا مانگانه به 10 هزار دۆلاریش نالیم پاره، سالی پیشو پتر له 30 هزار دولاړم ودهسته پناهو، جا برنجی چی و گهلمی چی!¹⁷ به پتی سرچاوه ی نهته وه یه کگرتووه کان، سالی 1996 نه افغانستان 4600 تن مادی هوشبری بهرهمه پناهو و له سالی 1998 ایشدا، 3200 تنی بهرهمه پناهو. هر وه ها به پتی سرچاوه ی باوه پیکراو تالیبان سرپرستی 64 هزار هیکتار زهوی کردوه که خهشخاشی لی چیتراوه¹⁸. هرچه ند تالیبان رایگه یانندوه ریڼگای بهرهمه پنهان و چاندنی مادی هوشبره کان نادات. بهلام به کردوه هیچ چهشنه ههنگاویکی بز هله گرتووه و داوای له جووتیاران نه کردوه، له چاندنی نهو مادیه خو بپاریزن. به پتی ناصاریک که ههیه تنیا له ناوچه ی قندههار دا، نزیکه ی 200 هزار کس له چاندنی خهشخاشدا، کاریان کردوه¹⁹.

((محمد قاسم)) حیکایه تی هاتنی هیریزین بز ولاته که ی (نه افغانستان) بهم شیویه ده گیزیتموه: نه م بازارگانییه له گهل داگیر کردنی نه م ولاته له لایم سو فیتموه هاته نه افغانستان و (CIA) له چاندنی یه که مجاری نه م مادیه بهرپرسه²⁰. نه گهرچی نه م قسیه بهلگه به کی له سر نییه، بهلام راستیه کی سیاسی و ناکامی شری نیوان دوو زلهیزی نهو سرده مه بوو، که ریڼگای له به کارهیتانی نه م چه که ی نه دهرت. ناوچه ی ((پیره وی خیسر)) که ده که ویتته سر سنووری دوو ولاتی پاکستان و نه افغانستان به ناریانگترین شوینی بهرهمه پنهانی مادی هوشبره کانه و 70٪ هیروینی نه وروپا داین دهکات. (2001) به پتی دواپن راپورتیش ناستی داهتی نه افغانستان له مادی هوشبره کان له سالدا گمیشته 35 میلیارد دولاړ ((دوله تی تالیبان)) و هر کیلزیه ک 40 تا 80 دولاړی نه مریکیه. نهو له حالیکدایه، یه ک کیلزیه گهلم به چاره که دولاړیکه (25 سنت)²¹.

به دواى کاره ساتى 11ى سپټمبر مېر و هيرشى هاوپه يمانان بؤ سر نه فغانستان و زرگار کردنى نمو ولاته له ژير دهسلاتي تاليبان، وا چاوه پروان دهکرا پيش به چاندين و بهرهمهيتانى ماده دهشبره کان بگريت. بهلام به دواى پينج سال بهسر رووخانى دهولته تاليبان و هاتنه سرکاري دهولتيتكى ديموکراتيك نه تنيا پشتگيرى لهو بهرهمهيتانه نه گير او، بهلگر له بهر اوږد له گهل رابردودا، نمو ريژه زورتر بووه. به پټى دواين سهراوه سالى 2005 نزيکى 85% ماده دهشبرى جهان له نه فغانستان بهرهمهاتوه²².

نه فغانستان په کيک لهو ولاتانه، که بؤ چاندين و بهرهمهيتانى خهشخاش کهش و همواى لهبارى هميه و خهلکى ناوچه کهش لهو پهيوه ندييه دا، شاره زايى زورىان هميه. له گهل نه مانهش بارى نابورى نم ولاته زور لاوازه خهلکى هيچ چهشنه نيش و کاريتكى دیکه يان دهستانکموى تا ژيانى خويانى پي بهريوه بهرن، هر بويه تا بهديلتكى باش بؤ خهلکى ناوچه که نه دوزريتوه ناتوان له چاندين خهشخاش دهسته لگرن و له لايه کى دیکه وه مافياش نمو مه جاليه يان پي نادات واز له ماده دهشبره کان بيتن. لهوانه به هرئيتا هه نديک له بهرپرسانى دهولته نوبى نه فغانستان دهستان له بهرهمهيتانى نم ماده به همين و ناتوان برپاريتكى لهسر بدن که دژى قازانج ويهرژه وندييه کانپان بيت. په کيکى دیکه له ناوچه به ناوبانگه کانى بهرهمهيتانى ماده دهشبره کان، ناوچه سىگوشه سى نالتونيه. نم ناوچه به کموتوه ته نيوان سنورى سى ولاتى بيرمه، لانوس و تايلهندو په کيک له به ناوبانگه ترين ناوچه کانى بهرهمهيتانى نه فيون له ناسيايه. هر لهسر سنورى نم سى ولاته دا، دواى بهرهمهيتانى خهشخاش و گرتنى نه فيون (تريک) له خهشخاش، نه فيون ده کم به مورفينى تفتى دواتریش رهوانه سى بانکوک پايته ختى تايلهند ده کړئ و پاشانيش رهوانه سى جيهانى دهره وه ده کړئ²³. حکومه تى تايلهندو ولاتانى ناوچه ناتوان سنوريتک بؤ نم کاره دابنيتن. له بهر

نەمەى مافىيا لەوئ دەستى زۆرە و خەلکى ناوچەکەش لە رینگایمە پارەيەکی زۆریان دەستەکەوئ. هەر بۆيە ناچنە ژيەر باری بپارەکانى دەولەت و دريژە بە بەرھەمھێنانى نەمە ماددەيە دەدەن. سەرھەرائى نەمانە بەشیکى زۆر لە بەرپرسانى حکومەتى لە پیتا وەرگرتنى بەرتیل رینگا خۆشکەرى چاندن و بەرھەمھێنان و قاچاغى ماددە ھۆشبەرەکان. لە ولاتانى ئەمەریکای باشوور بەتایبەتى کۆلۆمبیا، پیتۆ و پۆلیشيا بە شتوێیەکی بەرچا و دارى کۆکا پەرورەدە دەکری. بەپێى ھەندیک سەرچاوە لە ناوچە ئەندیز کە کەوتووەتە نیتوان پریژ پۆلیشيا. دەورووبەرى 200 ھەزار ھیکتار زەوى ھەيە کە دارى کۆکای لى چیتراوە. سالى 1860 بۆ يەكەجار لە پەلکەکانى کۆکا، کۆکائين دروست کراوە²⁴. لەم دەسمە تانیست بەرھەمھێنانى کۆکائين پەرەيسەندوو و خەلکى زۆر بە بەردەوامى نەمە ماددە مەترسیدارە بە کاردیتن. کۆکا لە (ئەندیز) بەرھەم دیت و پاشانیش رەوانەى کۆلۆمبیا دەکری، پاش دروستکردنى کۆکائين رەوانى بازارەکانى ئەمەریکا دەکری. بە پى ھەندیک سەرچاوە خەلکى ناوچەى (ئەندیز) لەبەرھەمھێنانى کۆکا پارەيەکی زۆریان دەستناکەوئ و نەمە پارەيە لەگەڵ پارەى قاچاغى نەمە ماددەيە کە دەست قاچاغچییەکان دەکەوئ بەراوردناکری. ئەمەریکا گەورەترین ولاتى بەکارھیتەرى کۆکائينە. بە نامازە بە ھەندیک سەرچاوە 22 مەلیون کەس کۆکائینیان بەکار ھیناوە 4 مەلیۆن کەشیش بە بەردەوامى بەکارى دیتن²⁵. ھەروەھا سالى 1980 ریکخراوى تەندروستى جیھانى رایگەیانە 4 مەلیون کەس لە ئەمەریکای باشوور کۆکائين بەکاردیتن و نیوەى خەلکى ناوچەى ئەندیزیش نەمە ماددەيە بەکاردیتن²⁶. بە پى سەرچاوەکان شتوێى قاچاغ و بەرتکردنى کۆکائين بۆ دەرەوى ئەمەریکای باشوور 40% لى لە رینگای فرۆکەيە و 60% لى لە رینگای ناو و زەویەو بوو²⁷. مافىا و قاچاغچییەکان بۆ بەرتکردنى نەمە ماددەيە لە ھەموو پیلانیك کەلک وەرەگرن.

يەككى دىگەن لار روۋەكە سۈرۈشتىيەكان كە دواتر ماددەى ھۆشبەرى لى
 بەرھەملىتىن، ((كانايىس)) نەم روۋەكە لار زۆرىيە ناۋچەكانى جىھان بە شىۋەى
 جۇراۋجۇر دەچىتىرى و بەرھەمى دىتىن و چەندىن ناۋى ھەيە ۋەك: بەنگ، چەرس،
 گەنجە گۈچ، گەرس، ھەش، ھەشىش، ھىپ، ھەرب، ھەمپى ھىندى، مەرى
 جۈانا، مەرى جىن، پات، رداۋىل، رىفر، نىسىش، چاى نىستىك تايلىندى و ۋىد.
 نەم روۋەكە لار ۋلاتانى نەمەرىكەى باشۋور ۋەك: كۆلۈمبىيا، بەرازىل و پاراگۋاى،
 لار نەمەرىكەى باشۋورىش لار جامانىكا و مەكسىكا ھەروھە لار ھىند، پاكىستان،
 تۈركىيە، لۋىنان و نىران بەرھەم دىت. لار لۋىنان ھەشىش (كانايىس) بە شىۋەيەكى
 زۆر بەربلاۋ بەرھەملىت و پاشانىش بىۋ ۋلاتانى نەوروپاى و نەمەرىكا
 بەرىدەكرى²⁸. لار نىرانىشدا، لار شارەكانى بۇناب، مەلىكان، مەراغە و بەشىك
 لار سەقز شادانە (ھەشىش) بەرھەملىتىن²⁹، بە شىكى لار نىران بىلاۋدەكرىتەۋە و
 بەشىكى دىكەى رەۋانەى ۋلاتانى دراۋسى و ەمرەبى دەكرى.

ھەندىك لار ۋلاتانى جىھان بەمەبەستى كارى پزىشكى بە شىۋەى ئاشكراۋ ياساى
 رىزەيەكى دىارى كراۋ ماددەى ھۆشبەر بەرھەملىتىن. بەلام ھەندىك جار نەم
 بەرھەملىتەنە زىاترە لار رىزەيە كە بۇيان دىارىكراۋە. بۇ ۋىتە سالى 1980 بە
 شىۋەى ياساى 1750 تۆن ماددەى ھۆشبەر بەرھەملىتەۋە لار ھەمان سالىشدا
 تىزىكەى 2200 تۆن بە شىۋەى قاچاغ و نەيتى بەرھەملىتەۋە³⁰.

بە پىتى نەم سەرچاۋانەى بىلاۋبۈنەتەۋە، بەرھەملىتەن و بەكارھىتەنە ماددە
 ھۆشبەرەكان رۆژ بە رۆژ لار پەرەسەندىايە و بە دەيان مىليۇن كەس لار جىھاندا
 تۈۋشى نەم ماددە مالىتەرانكەرە بۈۋن. بۇ ۋىتە تەنبا لار ۋلاتى نەمەرىكا 41 تا
 47 مىليۇن كەس جۆرەكانى ((كانايىس)) يان تاقىكرىدۈۋەتەۋە و لار نىتان 16 تا
 20 مىليۇن كەسىش بە بەردەۋامى بەكارىدىتىن (تۈۋش بۈۋن)³¹. لار نىرانىشدا،
 رىزەى تۈۋشۈۋن بە ماددە ھۆشبەرەكان لار پەرەسەندىايە بە پىتى سەرچاۋە

ده‌وله‌تیه‌کان 20٪ له‌ خه‌لکی‌ نێ‌یران‌ تووشبوون³² و به‌ پیتی‌ سه‌رچاوه‌کانی‌ دیکه‌ش‌ نزیکه‌ی 10٪ی‌ خه‌لکی‌ نێ‌یران‌ گیرۆده‌ی‌ ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌کان‌ بوون.

به‌ره‌مه‌هێنان‌ و بازرگانی‌ به‌ ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌کان، داها‌تیکی‌ زۆری‌ هه‌یه‌ و مافیا‌ و قاچاخچیانی‌ نهم‌ ماده‌ده‌یه‌ نه‌ ته‌نیا‌ رینگا‌ خۆشکه‌ری‌ به‌ره‌مه‌هێنانی‌ ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌کان‌ به‌لکو‌ بازاری‌ فرۆش‌ بۆ‌ نهم‌ مه‌به‌سته‌ ده‌بینمه‌وه‌ یا‌ دروستیده‌که‌ن. بۆ‌ وینه‌ له‌ رینگای‌ پروپاگهنده‌ و که‌سانی‌ تایبه‌ت‌ به‌ خۆیان، سه‌ره‌تا‌ هه‌رزان‌ فرۆشتنی‌ نهم‌ ماده‌ده‌یه‌ و پاشان‌ که‌ لاوان‌ گیرۆده‌ی‌ بوون‌ نه‌وکات‌ گرانی‌ ده‌که‌ن. له‌به‌ر‌ نه‌وه‌ی‌ سه‌ره‌تا‌ بۆ‌ فێرکردنی‌ لاوان‌ نه‌وه‌ ماده‌ده‌یه‌ به‌ هه‌رزانی‌ ده‌که‌وته‌ به‌رد‌ه‌ستیان‌ و پاشان‌ که‌ تووشبوون‌ لی‌ یان‌ گران‌ ده‌که‌ن. لێ‌ره‌دا‌یه‌ که‌ تووشبووان‌ به‌ هه‌ر‌ نرخێک‌ بێ‌ت‌ نه‌وه‌ ماده‌ده‌یه‌ ده‌که‌رن‌ و به‌کاریدیتن.

به‌گشتی‌ داها‌تی‌ ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌کان‌ هه‌روه‌ک‌ به‌ره‌مه‌هێنانی‌ روو‌ له‌ په‌ره‌سهندنایه‌. سالی‌ 1998 داها‌تی‌ نهم‌ بازرگانیه‌ 85 میلیارڤ‌ دولا‌ر‌ بووه‌، سالی‌ 2000 که‌یشتوه‌ته‌ 500 میلیارڤ‌ دولا‌ر‌ و پێشبینی‌ ده‌که‌ری‌ بۆ‌ سالی‌ 2015، نهم‌ داها‌ته‌ بگاته‌ 7 تریلیۆن‌ دولا‌ر!³³.

ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌کان‌ و شوێنه‌واریان‌ له‌سه‌ر‌ مرۆف*

له‌م‌ سه‌رده‌مه‌دا، به‌ ده‌یان‌ جو‌ر‌ ماده‌ده‌ی‌ هۆشبه‌ره‌یه‌ و هه‌رکامه‌یان‌ شوێنه‌واری‌ تایه‌تی‌ له‌سه‌ر‌ له‌ش‌ و ده‌روونی‌ مرۆف‌ داده‌نی‌. به‌ شێمه‌یه‌کی‌ گشتی‌ ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌کان‌ بۆ‌ دوو‌ ده‌سته‌ی‌ سه‌ره‌کی‌ دا‌به‌ش‌ده‌که‌رین: 1- ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌ سه‌رووشیه‌کان، که‌ له‌سه‌ر‌ میژووی‌ چاندن‌ و به‌ره‌مه‌هێنانیان‌ به‌ کورتی‌ ناماژه‌مان

* بۆ‌ نووسینی‌ نهم‌ بېشه‌ له‌م‌ سه‌رچاوه‌ کهلک‌ وهرگیراوه: 1- موادی‌ موخه‌ددیر‌ و بلا‌ویونه‌وی‌ له‌ نێ‌رانا. 2- اعتیاد‌ چیت‌ و معتاد‌ کی‌ست‌؟ 3- لیکولینه‌وه‌ له‌ ده‌یان‌ لاوی‌ تیکه‌لا‌و‌ به‌ ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌کان. 4- دانسته‌یه‌ی‌ گب‌ قه‌دی‌ و جیدی‌.

پیکردن. 2- دهستی دوههم به کاری کیمیایی لمسر مادده سروشتیه کان دروستدکرین، نهم دهسته له مادده هۆشبهره کان، ههم رادهمیان زۆرتیره و ههم به کارهیتانیان له مادده سروشتیه کان مهترسیدارتره. لهم بهشدها، نامازه به تهواری مادده هۆشبهره سروشتی و دهستکرده کان و شوتنهواریان لمسر مرؤف دهکمن.

چای قاوه

چای و قاوه لاوازترین ماددهی هۆشبهرن که مرؤف له خواردنهکانی رۆژانهی خۆی به بهرهوام، به کاریان دینی و زۆر کهشیش له گهڵ خواردنهوهیاندا راهاتوه و نهگهر له ژهمینکی خواردندا، نهیاغواتوه تهووشی سهر نیشه و ناراحهتی دهبن. بۆ وینه چای له نێو خهڵکانی رۆژهلاتی نێوهراست، به تایبهتی کوردستاندا زۆر باوه و زۆر جاریش له خهڵکی بیستراوه نهگهر به دواي ناغواردن چای نهخوینهوه شیت دهبن یا تهووشی سهر نیشه دهبن. به راستی هۆی نهو سهر نیشه و ناراحهتییه له چیهوه سهراچاوه دهگرێ.

گرنگترین ماددهیهک، که له نێو چای ههیه ((ئەزتەین و تانین))ی پێدهلێن. نهم ماددهیه رۆنیککی خهستمو خواردنهوهی زۆر خراپه و مرؤف تهووشی ههندیک ناراحهتی دهکا. بۆ نهوهی زیانهکانی نهم دوو ماددهیه کهمبکریتهوه، دهبن بۆ ماوهی 5 دهقه له نێو ناوی کۆلاو لهسهر سهماوهر دابنیت تا دهم بکیشی و دواتر له گهڵ شیر تیکهلی کهین و بیخۆینهوه. ههرچنده چای لهسهر سهماوهر بێتتهوه، رهنگی زۆرتهر دهبن و زیانهکانی زۆرتهر دهبن. چای کهم رهنگ ماندوویهتی دهردهکا و بۆ ههندیک له زگ چوونهکان باشه.

په لکی چای ماددهیهکی تێنایه بهناوی ((تین)) نهم ماددهیه تایبهتمهندییهکانی ((کافئینی)) ههیه و جیا لهم ماددهیه ((تئوفیلین))، ((تانین))، ((ئەسید کالیک))، ((نوکسالات رویتاس)) ی ههیه. گۆلی چای 2% کافئین و تانهاندازهیهکی زۆر

((ناسن)) و ((مەنگەنیزی)) ھەيە. ئەمۇ كەسانەي بە بەردەوامى چاي دەخۆنمە، تووشى لىندانى خىزاي دل، توورە بسون، پەرىشانى، بىنخەمى، لاوازی لەش و قەبزی دەبن. كەسانىك نەخۆشى ئەعساب، دل، نقوس و گورچىلە (نوگسالات) يان ھەيە نابى چاي بھۆنمە.

چاي دەمكراره تىكەلۆتىكى باشە بۆ شوتنمەي چاو يارمەتيدەري گەدەيە بۆ ھەرسكرەنى خواردنەكان. لە ئىنگلىز و ھند چاي تىكەل بە شىر دەكەن و پاشان دەبھۆنمە، بەم شىوہە ((تەين)) و زىانەكانى نامىتن.

قاوہ

قاوہ ھاندەري دەمارەكانە. ھەروەك چاي يارمەتى بە گەدە دەكا لە ھەرسكرەنى خواردنەكان و بىنخەمى دىتن. نەگەر لەگەل شىر بھورىتەوہ زىانەكانى كەمتر دەبن. نەگەر لە خواردنمەي قاوہ بەردەوام بىن، نە تەنيا گەدە تووشى زيان دەبى بەلكو تووشى بىنخەمى، لەرزە، توورەبسون، تەنيايى (گوشەگىرى) دەبن. لەبەر نەمەي قاوہ نەسیدىك دروستدەكا بە ناوى ((تۆرىك))ە كاكاو لە چاي و قاوہ باشترە. ئەم ماددەيە لە بواری خۆراكىيەوہ 12% ئى ((كاربوهیدرات)) و 50% ئى چەمورى ھەيە و كەمتر دەمارەكان ھان دەدات.

لەسەرىك چاي و قاوہ لەگەل نەمەي خواردنمەيان زەرەري ھەيە (بۆلەش و دەروون) ھەندىك قازانچىشان ھەيە، بەلام نەگەر بەراوردی زيان و قازانچەكانيان بکەن، زىانەكانى زۆرتەرە و نەخواردنمەي ئەم دوو ماددەيە لە خواردنمەي باشترە.

جگەرە

بەكارھىنانى جگەرە وەكوشتىكى ناسايى كە مرۆف لەگەلئى راھاتووە، مېژوويەكى چەند سەدەيى ھەيە و دەگەرپتەوہ بۆ دۆزىنەوہي قارەي (كشورەي) نەمريكا لە لاين ((كرىستۆف كۆلۆمبس)). لەو كاتەدا، خەلكى سان سلفادۆر

وهكو ديارى په لکه کانی تووتنیان پیشکشی کولومبس کردو و نه ویش هینایه وه
 نورویا و له و ده موهه بلایوه ته وه. دپاره پیشتر به کارهینانی تووتن ته نیا له
 رینگای جوینی په لکه کان بووه. له سدهی هغه دپه مدا، ورده ورده نیم رووه که
 له نیو خه لکی لایه نگرې دوزیسه وه وه کو درماني هندیک نه خوشی
 به کاریانده هینا. دواتر به کارهینانی تووتن له رینگای دووکه لیشموه (کیشان) له
 شپه کانی ((کریه)) به هوی تورکه کان تاقیکرایم وه.

له کوتایه کانی سدهی نوزده ییم، رادهی شو که سانهی تووتنیان ده جوت یا
 دووکه لای شو په لکه یان ده کیشا، له دوو ولاتی نهمریکا و نینگلیز وه کو یک بوو
 (برامبر). به لآم به بهرهم هاتنی په کم جگهره ی پیشکوتو، به کارهینانی
 تووتن له سرتاسری جهان نالوگوژی به سهرات. له کوتایی شپری په که می
 جیهانی (1918) رادهی شو که سانهی جگهره یان ده کیشا زوتر لهو که سانه سوو
 که تووتن یان ده جوت. جگهره له بهرورد له گل سبیله (پیپ) زوتر له نیو
 خه لکیا جی کردبووه.

دروستېوونی جگهره له کارخانه کاند، ورده ورده به کارهینانی له نیو
 ژنانشدا کرده باو.

دپاره دژایه تیکردن له گل به کارهینانی تووتن و جگهره له لایه نه ده سلاته کانه وه
 میژوویه کی دوور و درېی هیه. له سدهی هغه دپه م به کارهینانی تووتن له
 نیران و روویادا، حوکی نیعمای هه بوو. ههروه ها سولتان مورادی چواره م
 (پاشای عوسمانی) روژانه تا 18 کهس تووشبوی به جگهره ی له سیداره ددها.
 سهرده میک کیشانی جگهره له نالمان له نیو شقامه کاند قه دهغه کرابوو،
 له سدهی هه ژده یه میشدا، ولاتی سونیس (سویرا) بۆ نه هیشتنی جگهره
 باجیکی زوری لهو که سانه وهرده گرت که جگهره یان ده کیشا.

به كينك لمو كه سانه‌ی دژايه‌تيتيكي زوري توتوتني كرد، ((جيمزى په كه‌م)) پاشاي بهریتانیا بوو. ناوراو سالي 1604 په كه‌م مين راگه‌يښندرای دژى به‌كارهيتاننى توتوتن به ناوې ((دژايه‌تى توند له گه‌ل توتوتن)) ډېره‌كړد. لم راگه‌يښندراوه‌دا هاتبوو كه به‌كارهيتاننى توتوتن بڼو چاو خراپه، بڼو لووت پيراو و بڼو ميشك زيانه‌يښتم و بڼو سيبه‌كان مېترسى هېنمړه. هـمروهـا بڼو كوټړوټلى توتوتن باجيگى زوري له‌سـمـر دانابوو. هـمـر له‌كوټـمـوه تا گه‌يشـتـوهـته نـم سـمـر دـمـه دژايه‌تـيـه كى زور له به‌كارهيتاننى توتوتن و كيښاننى جوړه‌كانى جگمړه كراوه و لمو بواره‌دا، مرؤښيان له مـهـترسـيـه كـانـى نـم دووگه‌له ناگادار كړدووه‌ته‌وه، بـمـو حـالـه‌ش تا هـاتـووه تووشـبـووان به جگمړه زورتر بوون و به پټى سـمـر چاوه‌كان نزيك به نيوى خـه‌لكى جـيـهـان جگمړه ده‌كيښى. جگمړه جيا له‌وى زيانى گيانى هميه، له بوارى نابوورييموه زيانه‌كانى قـمـره‌بـوو نـاـكـړـتـه‌وه. به‌لام نمو كمسې له نيو بازارگانى جگمړه‌دايه داهاتيتيكي زوري ده‌ستـده‌كـوئ. به داخـمـوه پـروپاگـانـده‌ى زور بڼو جگمړه و به‌كارهيتاننى واى كړدووه به‌شيكي زور له لاوان رووى تيبكهن و پټى رابين (توشبون).

به پټى سـمـر چاوه‌يك 6% ډې داهاتى ده‌وله‌تى ښنگليز له ريځاى توتوتنه‌وه (سيگار) كه ده‌كاته 400 ميليون پاونـد له سالـا وه ده‌ست ديت. هـمـروهـا ده‌وله‌تى به‌رازيل له ريځاى توتوتنـمـوه (سيگار) له سالـا 11.6% ډې داهاتى هميه. بڼو وټنه له 6 مانگى په‌كه‌مى سالي 1983 نـم ولـاته 500 ميليون دولارى له ريځاى ماليات (باج) داهاتى بـووه. بازارگانى به جگمړه و توتوتن و قازانجه‌كانى واى كړدووه تا نو ريځاچارانه‌ى بڼو پيشگيرى له به‌كارهيتان و بهرهمهيتاننى جگمړه گپړاوه‌ته‌وه پيش همـمـويان تووشى شكست بيتن و سـمـر كـمـوتـو نه‌بن.

زيانه گيانيه‌كانى جگمړه له سـمـر تـسـمـرى جـيـهـان زور زهق و بهرچاوه. بڼو وټنه له ولاټى به‌رازيل له ساليكـا 20,000 كمس به هـزى نه‌خوشى دل و 20,000 كمس له

ریځگای نه خوځی شیربہ غجه دهمرن، که ههموویان هوکاری مردن و نه خوځیبه که یان بؤ جگمره و به کارهیتانی دهگمریته وه. ههمروه ها به کارهیتانی جگمره له لایهن ژنانه وه بوو ته هوکاری مردنی منډاله کانیان ههم پیش له دایکبوون ههم دواى له دایکبوون.

به پتی نامارتک که ریځخراوی تهن دروستی جیهانی بلاوی کردووه ته وه، 50٪ی کوتایانی ناوهندی پیش کوتایی قوناعی ناوهندی جگمره دهکیشن. ههمروه ها 25٪ی خه لکی ولاتی چین به بهرده وامی جگمره دهکیشن که دهکاته 300 میلیون کس. سالی 1984 گوره ترین بهرپرسی پزیشکی و تهن دروستی له نینگلیز له راپورتیکدا، نووسیویه تی: کیشانی جگمره له سالدا، دهیته هوى مردنی 100 ههزار کس له م ولاته! ههمروه ها دهلی: جگمره بکوژترین چه کی ناشتیخوازه که مرؤف دروستی دهکا.

دوکتور ((مایکل راسل)) له نه نیستیتوی پزیشکی دهروون (روانپزشکی) له لهندهن ده ریخستوه، دووکه لیک که به دواى به کارهاتنی له لایهن توشبووان به سیگار بلاو دهیته وه له وانهیه له سالدا 1000 ههزار کس. ههمروه ها به پتی سهراوه کان له ولاتی نه مریکا له سالدا 340 ههزار کس به هوى به کارهیتانی تووتن و جگمره دهمرن!

زیانه کانی جگمره ته نیا به وه کوتایی ناییت، بؤ وینه 25٪ی نه و ناگرانهی له شوینه جوړبه جوړه کانی نه مریکا، رووده دا به هوى به کارهیتانی جگمره وه بووه و به میلیارد دلار زیانی نابووری به و ولاته ی گه یاندووه.

نیشانه کانی تووشبوون به جگمره

جیاکردنموی نمو که سانه ی به کیشانی جگمره راهاتوون کاریکي دژواره، به لام به شتویه کی گشتی نمو که سانه ی له روژدا، 20 دانه جگمره دهکیشن یا به یانی یا پیش نان خواردن و به رتوبه بردنی کاری روژانه یا کاتیک جگمره ناکیشن

ههستیکی تاییه تیان بۆ جگهره ههیه نهوانه بهو دووکه له تووشبوون و له گهلی راهاتوون. که سێک بهردهوام جگهره دهکێشن نیشتهیهای ناخواردنی کهم دهیتموه. ههموو کاتێک بۆنی جگهره دهدا و قامکهکانی به هۆی ((نیکۆتین)) زهرد دهبن و ههموو کاتێ کۆخهیان ههیه. نهوانه له سههرتای شمو جگهره دهکێشن لهوانهیه خهویان لێ نهکهوێ، لهبهر نهوهی نیکۆتین (ماددهیهکه که له نێو جگهره دا ههیه) بهی خهوی دێنێ.

شوینهواری تووتن (جگهره) لهسهر تووشبووان

- 1- بهشیکی زۆر له تووشبووان نهخۆشی شێرهجه دهگرن.
- 2- تێکهچوونی جوولهی خوین.
- 3- نهخۆشییهکانی دل به گشتی.
- 4- تێکهچوونی مهعیده.
- 5- ناسم (تهنگی نهفەس).
- 6- برونشیت و ناراحهتییهکانی سینوسی.
- 7- بهرزبوونهوهی فشاری خوین و زۆربوونی لێدانی دل.
- 8- زگهچوون.
- 9- ژههراویبوون به نیکۆتین لهوانهیه گرفتێ زۆرتر بۆ تووشبوو دروستبکا و نیشانهکانی نهمانن:
- دل نیشه، رشانوه، سهرنیشه، عارهقه کردن، سهرگێژ و لاوازیوونی گشتی لهش.
- 10- کێشانی جگهره له لایهین ژنانی دوو گیان، دهبیته هۆی نهوهی منداڵهکانیان به کێشێکی کهم و نهخۆش له دایکهن. ههروهها لهبار چوونی منداڵ له نێو ژنانی جگهرهیدا زۆرتره.
- 11- شو منداڵانهی دایک و بایان جگهرهیه به بهراورد له گهڵ منداڵانی دیکه دا، زۆرتر سهرمایان دهبیته و ریخۆلهکانیان تووشی عفونته (ئیلتیهاب) دهبن و لهوانهیه له داهاتوودا روو له مادده هۆشبههراکان بکهن.

رینگا چاره‌گانی وازهینان

نه‌گەر تووشبوو (جگهره‌کیش) بیه‌وئ واز له جه‌گهره‌کیشان بێنن، بۆ‌نهم مه‌به‌سه‌دا، ده‌بن سه‌ردانی پزیشکی تایبه‌تی بکاو رینوئینی پتیویست له‌و بواره‌دا وه‌رگرت، له‌سه‌ر یه‌ك تووشبوو بۆ وازهینان له‌ جگهره‌کیشان ده‌بن پیرستیک له‌و شوێنانه‌ی که جگهره‌ی تیدا ده‌کیشی ئاماده‌ بکا و نه‌و شوێنه‌ی که جگهره‌ی زۆرتری تیدا ده‌کیشی له‌ سه‌ره‌وه‌ی نهم پیرسته‌ دابنی و نه‌و شوێنانه‌ی که‌مترین جگهره‌ی تیدا ده‌کیشی له‌ خواره‌وه‌ی پیرسته‌که دابنی. دواتر به‌کارهینانی جگهره‌ شوین به‌ شوین تهرک بکا (واز بێنن) واته‌ نه‌و شوێنه‌ی جگهره‌ی که‌متری تیدا ده‌کیشی له‌ پێشدا ده‌ستپێبکا، تاده‌گاته‌ نه‌و شوێنانه‌ی زۆرتترین جگهره‌ی تیدا ده‌کیشی.

نه‌و که‌سانه‌ی بۆ هه‌یورکردنی خۆیان جگهره‌ ده‌کیشن له‌ کاتی وازهینان ده‌بن نه‌و بۆشاییه‌ به‌ شیویه‌کی دیکه‌ پر بکه‌نه‌وه‌ تا بۆ جاریکی تر روو له‌ جگهره‌ نه‌که‌ن. که‌سانی جگهره‌ی له‌ کاتی وازهینان پر له‌وه‌ بکه‌نه‌وه‌ وازهینان چه‌ند قازانجی مادی و مه‌عنه‌وی هه‌یه‌. بۆ وینه‌ به‌دوای ماوه‌یه‌که‌ پارویه‌کی زۆریان بۆ ده‌مینێته‌وه‌ و له‌ بواری ته‌ندروستییه‌وه‌ وه‌زعیان باشتر ده‌بن. بۆ منداڵه‌کانیان نمونه‌یه‌کی زۆرباش و سه‌رکه‌وتوو ده‌بن. تام و چێژیکی زۆتر له‌ خواردن ده‌بن و ددانیان پاک و خاوێن ده‌بنه‌وه‌ و بۆنی جگهره‌یان له‌ کۆڵ ده‌بێته‌وه‌.

له‌ کاتی وازهینان له‌وانه‌یه‌ تووشی هه‌ندیک گرفت ببن وه‌کو: تووره‌بوون، ماندوو‌بوون و بۆ ماوه‌یه‌که‌ کیشی له‌شیان ده‌چێته‌ سه‌رئ له‌به‌ر نه‌وه‌ی له‌م قوناغه‌دا، خواردنی چاکیان پێ ده‌خوێ.

که‌هول (جوورمه‌گانی مه‌شروب)

که‌هول (مه‌شروب) شله‌مه‌نیه‌کی بیه‌هۆشکه‌ر و به‌هێزه‌ که‌ له‌م سه‌رده‌مه‌دا، خواردنه‌وه‌ی له‌ نێو خه‌لکیدا زۆر باوه‌ و وه‌کو خواردنه‌وه‌یه‌کی روژانه‌ له‌سه‌ر

سفره‌ی نان خواردندا و بهرچا و ده‌که‌وئ. مړؤځ به دريژايي ميژوو نه‌لکؤلئ و ده‌کو ماده‌يه‌کي خؤراکي (خواردنه‌ممنی) به‌کاري هيتاوه و له به‌راورد له‌گه‌ل ماده‌ه بيهؤشکهری وک کاناييس که قه‌ده‌غه‌کراوه و مه‌ترسييه‌کاني له کهول که‌متره، نه‌م شله‌مه‌نييه زؤر به ناساني له دوکانه‌کان ده‌ستده‌که‌وئ و هيچ چه‌شنه ياسايه‌ک بؤ به‌ره‌مه‌يتان و خواردنه‌وي داننه‌راوه. ته‌نانه‌ت خواردنه‌وي نه‌م شله‌ممنی بيهؤشکهره تينکه‌لئ جيژن و شايي و خؤشي خه‌لکي ته‌واوي جيهان بووه و له رتوره‌سمه تاييه‌تييه‌کاندا، و ده‌کو خواردنه‌ويه‌کي سهره‌کي به‌کاريستين، ته‌نانه‌ت له نيو به‌شټکي زؤر له نايينيه‌کاندا خواردنه‌وي زؤر ناساييه، له‌سهری سالي نوئ خه‌لکي جيهان به خواردنه‌وي مه‌شروب و شکاندني شووشه‌کاني مه‌شروب به پيشوازي سالي نوئ ده‌رؤن.

هر له کؤنوه تا گه‌يشتوته نه‌م سهرده‌مه خواردنه‌وي جوړه‌کاني مه‌شروب به‌ره‌يه‌ندووه و نمو به‌ره‌سندنه له نيو ژنانيشدا، زؤر سووه. بازارگاني به‌م شله‌مه‌نييه، يه‌کټک له هوکاره‌کاني به‌ره‌سندنی له نيو کؤمه‌لدايه و نمو پارميه که بؤ پروياگه‌نده و ناسيني سهره‌ده‌کړئ نمو راستييه‌مان پئ ده‌سملينئ. تا نيستا هيچ چه‌شنه همول و کوششټکي نه‌وتو بؤ کؤنترؤل بلاوکرده‌وي نه‌م شله‌مه‌نييه هوښه‌ره نه‌کراوه، به‌لام به‌شټکي زؤر له جووتياران و بازارگانان له ريځگاي به‌ره‌مه‌يتان و فروشي نه‌م ماده‌يه بوونه‌ته خاوه‌ني پاره‌يه‌کي خه‌يالي.

به پټي به‌لگه‌کان، به‌ره‌مه‌يتان و به‌کاره‌يتاني شله‌مه‌نييه هوښه‌ره‌کان سال به سال زؤرتر ده‌ي و به پټي ليکؤلئنه‌ويه‌ک که له‌سهر 97 ولاټي جيهان له ساله‌کاني 1960 تا 1987 کراوه، به‌ره‌مه‌يتاني شله‌مه‌نييه هوښه‌ره‌کان له 60٪ زؤري کړدووه. ته‌نانه‌ت له‌و ولاټانه‌ي که خواردنه‌وي قه‌ده‌غه‌يه، به‌کاره‌يتاني به شيويه‌کي زؤر خيرا چووته پيش. له‌م سهرده‌مه‌دا، گرفتگی به‌کاره‌يتاني مه‌شروب له ولاټاني پيشکومتوو زؤرتره، له‌بهر نه‌وي به شيويه‌کي گشتي ژنان و تازه‌پيښتوان روويان له مه‌شروب خواردنه‌وه کړدووه.

لەم سەردەمدا، بەرھەمھێنان و فرۆشتنی مەشروب بوو-تە بازەرگانییەکی نێو نەتەوویی. لە بەریتانیا بەکارھێنانی مەشروب لە 30 سالی رابەردوو دوو ھیندە زۆری کردوو. نەم وڵاتە لە ساڵدا، 1000 میلیۆن پاونډ قازانجی لە ناردنە دەرەوی مەشروب کردوو و تەنیا لە سالی 1983دا زیاتر لە 5000 میلیۆن پاونډ باجی (مالیات) جۆرەکانی مەشروبی وەرگرتوو. لە ھەندیک لە وڵاتانی دیکەدا، نەم ژمارانە زۆرتەر بۆ وێنە لە فەرانسە 10٪ی ھیزی نیشکەری وڵات لە رینگای بەرھەمھێنان و فرۆشتنی جۆرەکانی مەشروب بەریتوہ دەچن.

لەم پێشەسازییدا، پارمەکی زۆر بۆ پروپاگەندەیی بازەرگانی و ھاندانی خەلکی بۆ بەکارھێنانی مەشروب سەرف دەکری و بۆ نەم مەبەستەدا، بەھێزکردنی کاری سینکسی و پێگەی کۆمەڵایەتی دەکەن، باخوود تا خەلکی زۆرتەر روو لە خواردنەوی نەم شەمەنییە ھۆشبەرە بکەن. ھەر بۆیە دەبینین مەشروب وەک یەکیك لە دیارییە گرنگەکانی سەری ساڵ، جەژنی لە دایکبوون، رێوہەسمەکان و... ھتدینشکەش دەکری. دەست پێی راگەیشتنی گشتی بە مەشروب، شویتەوارێکی زۆری لە زۆریی کیشمو گرتی خەلکی ھەیە. زۆریی بەلگەکان نەم دەسلێنتی کە لەو شویتانەیی کە مەشروب لە رینگای سوپرمارکتەکان و فرۆشگاکان دەفرۆشرێ بەکارھێنانی زۆرتەر بوو. ھەرچەندە وەدەستەتانی مەشروب ناساتر بیت، بە رادەییکی زۆرتەر روو لە بەکارھێنانی دەکری. لە (10) سالی رابەردوودا، لە بەرامبەر ھەر پیاویك ژنیك بە خواردنەوی مەشروب راھاتوو. بەلام نیتسا نەم بەراوردە سی بە یەك بسوو، واتە لە بەرامبەر سی پیاودا ژنیك توشی مەشروب خواردنەوی بوو. توشبوون بە جۆرەکانی مەشروب لە نێو ژنانی سی تا پەنجا ساڵدا زۆر باوہ. لە مائە پشکمو تووہ کائا، کەژنان لە بیکاری و تەنیاپی دەنالیین. بۆ نەمەوی لەو حالەتەیان بیتە دەر روو لە خواردنەوی جۆرەکانی مەشروب دەکەن، دەکەونە داوی نەم ماددەیی. نەم جۆرە ژنانە بە ھۆی یەك رەنگی ژیاپیان، دلەراوکی و تەنیاپی روو لە مەشروب دەکەن.

له سهره تادا به لایانمویه زۆر ناسانه و بز و ده دهسته یانی هیچ چه شنه گرفتیک یان نییه. تمنا نه رهنگه به دزی میتره کانیا ن خوار دنه و دیان پی سهر کموتن بیت. به لām دواتر له گه لām هم خوار دنه و یه راهاتن وازهیتانی زۆر سهخت و دژوار ده بیت.

گرفتگی جهسته ی

ئهو که سانه ی له خوار دنه و ی مهشروبدا زیاده و ی ده که ن له گه لām مهترسی تووشبوون به نه خۆشی شتیه نه، برینی گه ده، شلبوونی ماسوولکه کان و نه خۆشی جهرگ به ره و روو ده بن. نمو ژنانه ی مهشروب ی زۆر ده خۆنه و، کاتی دوو گیانی له گه لām مهترسی له بار چوون به ره و روو ده بن و له وانیه مندا له دواکه و توو (گیتل) یا به کیتی کم و لاواز له دایک بن. سهره پای نه و مهترسی تووشبوونی مندا له که یان به نه خۆشی جهرگ یان هیه. شوینه واری مهشروب له سهر می شک زۆر زوق و بهر چاره، سی چرکه دوا ی خوار دنه و ی یه دوو پهرداخ مهشروب، شوینه واری له سهر می شک ده ده که و ی به خوار دنه و ی یه دوو پهرداخ دی که ههست به نازاد بوونی زۆر تر ده کا و له بهرام بهر به لاین و په یانه کان و نه خلاق ی نینسانیدا خۆی به بهر پرس نازانی و کۆنترۆلی خۆی له ده سته دا و زۆر قسه ده کا، له مرۆفکی شهرمنه و ده یته و نینسانیتی زۆر توندوتیژ و هینده جاریش شهرانی. هاوکات له گه لām نه مانه می شک توانای کۆنترۆل و راگرتنی زانیاریه کانی نییه و دژکرده و ی ماسوولکه کان به پی نه و ی نه و که سه پی بزانی له به بن ده چی. ههر بۆیه نه و که سه ی مهشروب ی خوار دوه و ته و ه پی وایه ده توانی زیاتر له هیز و توانایی خۆی له حاله تی ناسایی خۆیدا قسه بکا، جم و جۆلی هه بی. به لām نه و له بهر یوه بردنی هه رکام له م نیشانده دا، زۆر لاواز بووه و ناتوانی وه کو جاران قسه بکا، هه جۆلی هه بی ... هتد. له کۆتاییدا، شوینه واری مهشروب له سهر به شه کانی دیکه ی می شک که هه رکامه یان

هه‌ل‌سووپ‌نهری به‌شیک‌ی له‌شن ده‌رده‌که‌وی و نه‌وک‌مه‌ سه‌رخ‌وش ده‌بی و ورده ورده به‌ره و حاله‌تیک‌ی گیتی ده‌روا.

له‌ فهرانسه 10٪ی مردنه‌کان راسته‌وخۆ له‌ خواردنه‌وی مه‌شروب سه‌رچاوه‌ده‌گرئ. له‌ به‌ریتانیا 20٪ی نه‌خۆشییه‌کان به‌ هۆی خواردنه‌وی مه‌شروب له‌ نه‌خۆشخانه‌ گشتیه‌کاندا خه‌وتراون. له‌ ولاتانی شه‌مریکا، ئۆسترالیا و نه‌رژه‌نتپن یه‌که‌ له‌ سێ تا دوو له‌ سێی شه‌و که‌مانه‌ی به‌ هۆی نه‌خۆشی ده‌روونیه‌وه‌ ده‌چنه‌ نه‌خۆشخانه‌ شه‌و که‌مانه‌ن له‌ خواردنه‌وی مه‌شروب زیاده‌په‌ریان کردوه‌.

مه‌ترسییه‌کانی تووشبوون به‌ مه‌شروب

گه‌وره‌ترین مه‌ترسی مه‌شروب، تووشبوون و راهاتن به‌ خواردنه‌وی شه‌م شله‌مه‌نیه‌یه‌. به‌ پیتی نامارتیک که‌ له‌ لایه‌ن ریک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی‌دا، بلاویوه‌ته‌وه‌، نزیک به‌ 10٪ی دانیشتوانی جیهان به‌ خواردنه‌وی جوژه‌کانی مه‌شروب راهاتوه‌ و له‌و رینگایه‌وه‌ هێزی خۆیان له‌ ده‌ستاده‌. که‌میک به‌ دوا‌ی ده‌ستپیکردن به‌ خواردنه‌وی شه‌م ماده‌ هۆشبه‌ره‌ نه‌توانی نه‌ندازه‌و سنووریک بۆ خواردنه‌وی دابننی مانای شه‌ویه‌ نه‌و که‌مه‌ تووشبووه‌ و خواردنه‌وه‌که‌ی له‌ راده‌ به‌ده‌ر بووه‌. به‌ پیتی لیکۆلینه‌وه‌کان له‌ هه‌ر سێ که‌میک که‌ مه‌شروب ده‌خواته‌وه‌ که‌میکیان له‌و ده‌سته‌یه‌یه‌، که‌ ناتوانی له‌ کاتی خواردنه‌وه‌دا، خۆیان کۆنترۆل و له‌ خواردنه‌وه‌دا، زیاده‌په‌وی ده‌که‌ن.

مه‌ترسییه‌کانی خواردنه‌وی مه‌شروب په‌که‌جار رووخینه‌ر و مه‌ترسی مردنی بۆ هاوته‌مه‌نه‌کانی خۆی چوار به‌رابه‌ر زۆرت‌ر ده‌بی. هه‌روه‌ها به‌شیک‌ی زۆر له‌ رووداوه‌کانی لیخو‌پینی تۆتۆمبیل له‌ خواردنه‌وی مه‌شروب سه‌رچاوه‌ ده‌گرئ و تووشبووان به‌ مه‌شروب خواردنه‌وه‌ له‌ به‌راورد له‌گه‌ڵ خه‌لکی دیکه‌دا، زۆرت‌ر تووشی نه‌خۆشییه‌کانی جه‌رگ و شیریه‌غه‌ ده‌بن.

قۇناغەكانى توشىبون بە مەشروب

ئەمە كەسانەى توشى مەشروب خواردنەمە دەبن و لەگەلى رادىن، لە سەرەتا لە نىو مېتوانىيەكاندا، دەستپىدەكەن و بە شىۋەيەكى خىرا بەو ئاكامە دەگەن كە خواردنەمەى مەشروب لەكاتى ناراحەتپىيەكان، فشارەكانى ژيان و گرڧتە دەرونىيەكانى رۆژانە ھىتورىيان دەكاتەمە، ھەر بۆيە خواردنەمەى مەشروب رۆژ بە رۆژ زۆرتر دەبن.

زىادەمەى لە خواردنەمەى مەشروب و توشىبونى بەم ماددەيە دەگەرتمەمە سەرچەند ھۆ و كارىگەريان لەمەر كەسانى راھاتو زۆرە، بۆ وىنە تەمەن، رەگەز، پىشىنەى بىنەمالەى (ئەگەر داىك و باب مەشروبچۆر بن، مەترسى توشىبونى مىندال زۆرتر دەبن) و كىشەى دەروونى دەتوانىن بەناو بەرىن. ھەرچەند تا راھاتن و توشىبون رىگايەكى دوور و درىژى لەبەردەم داىە، بەلام بە گشتى بۆ ئەمە كەسانەى لەسەرەتەى توشىبونن قۇناغى دواتر زۆر ئاسان و ھەيكەلى دىت.

لە پىشدا، توشىبو بە نەھىتى دەستدەكا بە خواردنەمە و لە بەرامبەر خواردنەمەى خۇيدا، ھەست بە گوناھ دەكا. ھەم بەيانىيان و ھەم شەوانە دەخواتەمە. كەم كەم ئەندازە مەسەرفى بۆ زۆرتر ھىدى بوون، بەرەو زىادىبون دەروا. لەوانەيە ئەمەندە بە خواردنەمە درىژە بىدا تا لەشى توشى نەخۆشى بىت. ژيانى خىزانى و پىنگەى پىشىمى لەكەدار دەبن. ھەرۋەھا لە چوارچىۋەى بىنەمالەمە كارو پىشەى دا، سەركەموتو نابى و دەبىتتە كەمىكى جىنۆ فروش. لەبەر ئەمەى برادەرەكانى لە دەست دەدا و لە مائەمە ۋەكو جاران ۋەرىناگرن و پىشە و نىش و كارى خۆى لە دەست دەدا و بۆ نارامكردنەمەى خۆى، خواردنەمە زۆرتر دەكا. لەم قۇناغەدا لەوانەيە روو لە ھىرش و جىنۆ فروشى بكا بە لىدان و برىنداركردنى خىزانى (ژن و مىندالەكەى)، لىدانى ژن و مىندال يەكىنك لە شىۋىنەمەۋارەكانى خواردنەمەيە. توشىبو، ھەمىشە بۆنى مەشروب دەدا و تى دەكۆشى بە بەكارھىنانى بۆنى جۆراۋچۆر (عەتر) بۆنى مەشروب لە خۆى دوور بكاتەمە.

له‌رزینی ده‌ست له‌ نێو تووشبووان زۆر ناساییه و ده‌بێته‌ هۆی شه‌وه‌ی به‌ جوانی نه‌توانی بنووسن یا نیش و کاره‌کانی راپه‌رێتن. مه‌عیده‌ به‌ ته‌واوی نیش نا‌کا. زۆرتر ناراحتی نه‌وه‌یه‌ به‌ نه‌ندازه‌ی پێویست مه‌شرووبی ده‌ستنه‌که‌وه‌ی هه‌ر بۆیه هه‌موو کاتی له‌ ماڵ یا له‌ شوێنی نیش و کاریدا قایه‌ک مه‌شروب ده‌شارێتموه‌. زۆرتر به‌ په‌نهایی و دوور له‌ چای خه‌لکی ده‌خواته‌وه‌ و سه‌باره‌ت به‌ خواردنه‌وه‌ی خۆی درۆ ده‌کا و له‌وانه‌یه‌ به‌ هۆی زیاده‌ ره‌وی له‌ خواردنه‌وه‌ له‌ هۆش به‌چن. بۆ وه‌ده‌سته‌بنانی مه‌شروب له‌ کاتی پێویست ده‌سته‌ده‌کا به‌ دزی کردن و له‌وانه‌یه هه‌رجۆره‌ مه‌شرووبێک ده‌ستی به‌که‌وه‌ی بیه‌خواته‌وه‌.

تووشبوو هیچ چه‌شنه‌ گرنگیه‌ک به‌ رواله‌ت و سه‌رو چای خۆی نادات، نانی پڤ ناخوێ، هه‌ست به‌ ترس ده‌کا و له‌شی به‌ ته‌واوی ده‌له‌رزێ و له‌ وانیه‌ له‌ به‌رامه‌به‌ر مه‌شروب زۆر لاواز بووێت له‌م قۆناغه‌دا، جه‌رگی تووشبوو زۆر خراپه‌تر ده‌بن و بۆ سه‌رخۆشبوونی پێویستی به‌ مه‌شرووبێکی که‌مه‌تره‌.

ببینی نه‌م وه‌زعه‌ له‌ نێو کۆمه‌ڵه‌دا، زۆر سه‌هه‌ره‌ نییه‌، له‌به‌ر شه‌وه‌ی تووشبوون به‌ مه‌شروب زۆر باوه‌. به‌ پێی سه‌رچاوه‌کان ته‌نیا له‌ ولاتی نه‌میه‌کا له‌ نێوان 9 تا 10 میلیۆن تووشبوو به‌ مه‌شروب هه‌یه‌ و له‌ به‌ریته‌نایش 3 میلیۆن که‌س به‌ مه‌شروب راهاتوون (تووشبوون).

شوێنه‌واری وازه‌بنان

له‌و کاتمه‌ تووشبوو تن ده‌کۆشی ژیا‌نیه‌کی بڤ مه‌شروب به‌رێته‌ سه‌ر، لایه‌نه خراپه‌کانی وازه‌بنان نازاری ده‌دا. هه‌شت کاتژمێر دوا‌ی وازه‌بنان له‌شی ده‌سته‌ده‌کا به‌ عاره‌قه‌ کردن و هه‌ست به‌ نه‌خۆشی ده‌کات و ده‌ست و لاقی ده‌له‌رزێ، دواتر هه‌ست به‌ گێژی ده‌کات و ناگای له‌ خۆی نامێنن. ده‌ترسێ تووشی کابووس و وه‌هم و خه‌یا‌لاتی جۆراوجۆر بێت. له‌م حا‌له‌ته‌دا، له‌شی

دەلەرزى و مرۇئىكى تورەو تونوتىز دەبى. لەبەر نەوہى نەم حالەتە چەند رۇزىك دەخايتى باشتر وایە توشبوو لە شوتىكى تايەتیدا راگیرى.

شوتىنەوارى كۆمەلەتە مەشروب

مەشروب سەرەراى شوتىنەوارى لەسەر مرۇف زەرەرتكى زۆر و نادىارى لەسەر كۆمەلگا ھەيە. سالى 1979 سى و دووہە مەن نەنجومەنى تەندروستى جىھانى راىگەيانە، نەو گرفتەنى كە لە مەشروب سەرچاوە دەگرن، بۆ نەو كەسانەى زىادەرەوہى لە خواردنەوہى دەكەن بە گرنگرتىن مەسەلەى تەندروستى گشتى جىھان دەژمىردى و مەترىيەكى زۆرى بۆ تەندروستى و ژيانى مرۇف ھەيە.

دەوترى نزيك بە 50% كەرساتەكانى نۆتۆمبىل لە جادەكان لە وڵاتانى پىشكوتوو لە خواردنەوہى مەشروب سەرچاوە دەگرت. مەشروب شوتىنەوارى خراب لە لىھاتووى و توانلى سىاسەتەدار، بازركان، پزىشك و ھونەرمنەدان دادەنى. يەك لە سىتى تەواى تەلاقەكان (جىابونەوہەكانى خىزانى) و دەستىزى سىكىسى بەسەر مندالان لە خواردنەوہى مەشروب سەرچاوە دەگرت. ھەرەھا لەسالدا، 8 تا 15مىليون رۇز نيش بە ھۆى خواردنەوہە لە دەست دەرا. لەنەمريكا زياتر لە 75% ى كاتى پۆلىس بۆ تاوانەكانى توشبووان بە مەشروب بەفیرۆ دەچىت. ھەرەھا نيوەى تاوانەكانى كوشتن لە خواردنەوہ سەرچاوە دەگرن (واتە بكور يا كورراو يەكيتىان ھەر دوويان سەر خۆش بوون). لە بەرىتانيا بەپىتى راپۆرتىك كە لە لىكۆلىنەوہى گۇفارىكى نەو وڵاتەداھاتوہ (1982) 64% ى دەستگىر كراوان دەروہەرى چوار كاتژمىر پىش گىرانيان مەشروب يان خواردووتەوہ 93% ى نەو كەسانە لە نيوان كاتژمىر 10ى شەو تا 2 بەيانى گىراون و لەخواردنەوہدا زىادەرەويان كەردوہ. ھەرەھا 65% ى لاوانى گىراوى خوار 18 سال خواردوويانەتەوہ. لە بەرىتانيا خواردنەوہى مەشروب ھۆى سەرەكى گرتنى 1000 كەسە لە رۇزدايەكدا.

دەرمانه پزیشکيه کان

مادده هۆشبه‌ره‌كان له‌كاري پزيشكيدا. كه‌لكي زۆريان لى وەرده‌گيرى و به‌ درى‌زايى مېژوو پزيشكه‌كان به‌كاري كيميايى له‌سەر مادده هۆشبه‌ره‌كان دەرمانى جۆراوجۆرى پزيشكيسان دروست كړدوو و بۆ چاره‌سەرى نه‌خۆشه‌كانيان به‌كاريا نه‌يتاوه. نهم دەرمانانه له كورت خايه‌ندا، كاريگەرى باشيان هه‌بووه، به‌لام له درى‌خايه‌ندا نه‌خۆش به‌خواردنيان راهاتوو و نه‌يتوانيوه وازى لى بىتنى و شوينه‌وارى تووشوون به‌ دەرمانانه‌ش له‌ له‌ش و دەررونيان دا، زۆر به‌ زهق به‌رچاوده‌كوئى. ليره‌دا ناماژه به‌گرنگترين دەرمانى پزيشكى كه‌بۆ چارەسەر كړدى نه‌خۆشيه‌كان دروستكراون، به‌لام دواتر وه‌كو مادده‌ى هۆشبه‌ريكى بازرگاني كه‌لكي لى وه‌رگيراه ده‌كه‌ين.

نامفتامين

تيكه‌لاوى كيميايى نامفتامين بۆ يه‌كه‌م جار سالى له 1927 له شارى لوس نه‌مجلسى نه‌مريكا دروستكراوه تا سالى 1930 له ناستيكى به‌ريلاو نه‌هاته بازار، به‌لام هۆشبه‌رى نهم دەرمانه به‌ خيراى ده‌ركه‌وت. كاتيك شوينموارى دەررونى نامفتامين بۆ يه‌كه‌مجار كه‌وته به‌رباس، خوئندكاران به‌ شيويه‌كى ناره‌سمى و ياسايى وه‌ك دەرمانيكى هاندهر كه‌لكيان لى وەرده‌گرت. ناسوالد (OSWLD) و تاكور (THACORE) دووكه‌س له لى‌كۆله‌ره‌وه‌كان له سالى 1953 رايانگه‌ياندا، ماوه‌يه‌كى زۆر به‌دواى وازه‌يتان له خواردنى نامفتامين شوينموارى نهم دەرمانه له‌سەر مېشك ده‌مېتنى. له ده‌رووبه‌رى شه‌ره نيوخۆشيه‌كاني ئيسپانيا، تيكه‌لاوه‌كاني نامفتامين له نيو كۆلى سەريازە‌كان وه به‌رچاوده‌كه‌وت و له‌ماوه‌ى شه‌رى دووه‌مى جيهانيشدا، لايه‌نه‌كاني شه‌ر له‌م دەرمانه هۆشبه‌ره بۆ به‌هيزكردن و زۆر كړدى تواناي به‌رگري سەريازە‌كانيان كه‌لكيان لى وه‌رگرتووه. بۆنموه‌ى سەريازە‌كاني نينگيليزى بتوانن ماوه‌يه‌كى دوور و درىژ، درىژه به‌شه‌پيدن،

ده ورهبري 72 ميليون حبي نامفتامينيان پښ درابوو. همدروها پوره شوتوماناني نالمانى بډو ده دسته پښتاني هيري زورتر كهلكيان لى وهرگرت. له ژاپون نه تنه نيا له كاتي شهړه كان كهلكيان لى ودرده گرت، بلكو له كارخانه كاندا بډو زور بډونى بهرهمى كړي كاران مسره ف ده كړا.

به دواى شهري دووهمى جيهانى، زوريه خه لك بزيان دهر كهوت تيكه لاوى نامفتامين ده پته هوى كه مېوونى نيشيا و بډو كه مكر د نه وى كيشى له ش باشه. پسپوران به شيويه كى رسمى بزيان دهر كهوت به كار هپناني نه م ماددميه گرفت و شوتنمواى خرابى به دواوه ده پښ. له بهر نه وى به كار هپناني نه م دهر مانه هو شېره دواى كه مېوونو نه وى شوتنمواى تووشى خه موكى، پښ ده سلا تى ده پښ بډو له بهر پښ دنى خه موكى خوى پښو پښتيا نه به به كار هپناني زورترى حبه كانى نامفتامين ده پته. له همدو جيهان هه ولى كى زور بډو كوترو لى مه تر سيدارى تووشبون به نامفتامين بهر پښو چوو كه سمر كهوتو تر پښيان له ولا تى ژاپون بهر پښو چوو. به م شيويه ياسايه بډو كوترو لى به كار هپناني نامفتامين ده كړا و زياتر له 17 هزار كس له پوهندي به ده دستگير كړان. له بهر نه وى رادهى تووشبووان كه مى نه كړد ژاپونيه كان خه باتيكى بهر فراوانيان دډ به م دهر مانه هو شېره ده ستپي كړد، كه ناكامه كى زور سمر كهوتو وانه بوو. سهر تا له سالى 1955 دا، 29 كس به هوى كوشتن، كه له به كار هپناني نامفتامين سهر چاوهى ده گرت گيران، به لام تا سالى 1957 نه م ژماره به گه پشته سفر له بهر نه وى زياته دهر وى له به كار هپناني نامفتامين زور كه مى كړد بوو. له ښنگليز خه باتيكى لاواز دډى نامفتامين بهر پښو چوو، سالى 1954 گه وره تر پښ بهر پر سى پزيشكى وهزاره تى تهنرو سى نه م ولا ته نامفتامينى به مادده به كه كه هو شېره نيه ناوېر د. سالى 1959 هر له م ولا ته دا 2.5٪ تى وواى دهر مانه كان تيكه لاوېكى نامفتامينى تپا بووه و سهر نه وى له همدان سالى 5,600,000 حې يا دهر زى نامفتامين دهر خواردى نه خو شه كان دراوه. په كيك له هو به كانى سمر كهوتو

نەبوونی کۆنترۆلی نامفتامین لە نینگلیز و ھەندیک ولاتی دیکە دەگەرێتەوە بۆمەلانیی نێوان پزیشکەکان لەسەر ئەوەدا، نامفتامین ھۆشبەرە یان نا. پزیشکەکان و کۆمپانیاکانی دەرمان دیمانویست نامفتامین لە بازاردا بێنیتێتەوە بۆ ئەو مەبەستەش دەیانگوت ئەم دەرمانە ھۆشبەر نییە و تەنیا پێی راڤێن و تەنیا لەبۆری دەرونییە بەکارھێنانی پتویست دەکا. ئەم ھەلۆیستە لەبۆری ماددییمو قازانجێکی زۆری بۆ پزیشک و بازرگانانی ئەم ماددەیە بە داوایبوو. لە نینگلیز گرتی نامفتامین لە ساڵەکانی دەیهی 1950 و 1960 بە شێوەیەکی بەربلاو، بلاووییمووە تا ساڵی 1966 پزیشکەکان لە خزمەتی تەندروستی نەتەویدا لە ماوەی ساڵێکا، 200 میلیۆن نامفتامین یان بۆ نەخۆشەکان نووسی بوو. زۆریی ژنانی تەمەن ناوەندی لەم ولاتەدا بۆ وەدەستەینانی نامفتامین بەلگەنامەی پزیشکیان ساختە دەکرد. لە ئەمریکا بارودۆخەکە زۆر لەوە خراپتر بوو. لەبەر ئەوەی بەپێی ئەم نامارانە لە لایەن بەرێوەبەری کۆنترۆلی خواردن و دەرمانی ئەم ولاتە راگەیەندراوە، لە ساڵی 1966 زیاتر لە 25 تۆن نامفتامین (نیووی بەرھەمی نیتوخیی ساڵ) لە رێگای نایاسایی و قاچاغ بلاوویوەتەووە ھەر ئەمریکاییەکی 14 ھەمی نامفتامینی وەبەرکەوتوو. بە پێ ئەو سەرچاوانە لەشاری نۆکلاھاما ساڵی 1966 لە دانیشترانی 300,000 کەسی ئەو شارە 5000 کەس تووشبووی نامفتامینی ھەبوو.

بەپارەییەکی زۆر خەلکی کەوتبۆنە داوی نامفتامین و بە میلیۆنان کەس، نامفتامینی پتویستی خۆی لە رێگای بازاری رەش و قاچاغ وەدەستەیتنا. تا ساڵەکانی دەیهی 1960 لاوانی ژێرەوێ 18 ساڵ، نامفتامین کە پێیان دەگوت دلتی پەمەیی بەشێوی راستەوخۆ مەسرف دەکرد. ئەوان ئەم دەرمانە ھۆشبەرەیان بەمەبەستی وەدەستەینانی ھێزی پتویست بۆ بەشاریکردن لە میوانییەکانی شەوانە و لابردنی ماندووییەتی کە لەئیش و کاری قورسی رۆژانە سەرچاوی دەگرت بەکاریان دەیتنا. لە دەیهی 1960 کاتیکی یاسایەکی بۆکۆنترۆلی

بهریلای هیرۆین دەرچوو، به کارهیتانی نامفتامین (تەزریق بۆ نێو دەرماره کانی خوێن) به شێوهی کێ سهرسووریهتهر زۆری بوو. له دهورووبهیری 1970 کێشه ی تووشبوون به نامفتامین زۆربه ی دهرته کانی نیگه رانکرد. به لām کارگه کانی دهرمانی له به مره مهیتانی تیکه لāوه کانی نامفتامین و پروپاگه نده ی بازרגانی بۆ ناسین و چۆنه تی به کارهیتانی شه م دهرمانه وک یارمه تی به دابه زینی کێشی له ش، خۆیان نه پاراستوه. له شه مریکا گروپی دژ به به کارهیتانی نامفتامینه یه کان که ده سلات و نفووزی زۆریان هه بوو، له ویلایه تی نیویۆرک به په سه ندکردنی یاسایه ک، به کارهیتانی نامفتامین به مه به مستی که مکردنی کێشی له ش قه ده غه کرا. له نینگلیز دوو دهرمانی دوروفیت (DUROPHET) و دکس درین (Dexidrine) که هه ردوویان له تیکه لāوی نامفتامین دروستکرا بون، تا سالی 1980 به شێوه ی نازاد له نێو بازاره کان دا، فروشراوه به شێکی زۆر له پزیشکه کان به دانی شه م دهرمانه به نه خۆشه کان و وه رگرته ی پاره یه کی زۆر، ژیا نیتکی زۆر پێشکه موتوو و دهرته مه ندیان بۆ خۆیان دروستکردبوو.

له م سه رده مه دا، له نامفتامین بۆ چاره سه ری کێشی له ش که لکی لێوه رناگیرئ (تەنیا له یه ک کاتدا نه موش بۆ چاره سه ری نه خۆشی نارکولپسی (Narcolepsy) که ده بیته هۆی خه می له ناکاو، هه ر بۆیه نه خۆش پێویسته بۆ وه به خه به ر به وونی خۆی نامفتانین به کاری نێن) سه رنج راکێش نه وه یه تووشبووان بۆ نه وه ی پزیشکه کان نه م دهرمانه یان بۆ به نووسن لاسایی نه خۆشیتکی نارکولپسی ده که نه مه .

له م سه رده مه دا به سه دان هه زار که س تووشبوو به نامفتامین هه یه و له سالتیکدا 4 میلیۆن هه بی نامفتامین به شێوه ی یاسایی به کاردێنن و به شێکی دیکه ش نامفتامینه ی پێویستی خۆیان له رێگای نایاسایه وه وه ده ست دێنن.

نیشانمکانی تووشبوون به نامفتامین

تووشبووان به نامفتامین به هۆی کم نیشتهلی کز و لاواز و ههروهه دلتاسک دهبن و نارام و قهراریان نامیتنی و بئ خه و دهبن. زۆربهی تووشبووانی نهم درمانه له رینگای زارهوه نامفتامین به کاردیتن و ههندیکیش له رینگای ده رزیموه له خۆیانی دهدهن. لهم کاته دا شوینهواری ده رزی لیدان له سه درمانه کانی خۆین نیشانهی تووشبووانه. باوترین شوینی لهش بۆ ده رزی لیدان مه چه که، دواي ماوه یه که درمانه کانی نهم بهشی لهش بریندار دهبن و شوینی دیکه بۆ بهر نیکردنی نامفتامین بۆ نیو درمانه کانی نامیتنی، تووشبوو. له هر شوینیکی دیکه ی لهش بۆ نهم مه بهسته که لک وهرده گرتی. نه و تووشبووانه ی خاله کانی ته ندروستی له کاتی ده رزی لیدانی نامفتامین له بهر چا و ناگرن تووشی نه خۆشی دهبن و ده هاره کانیان و نه و شوینهی نامفتامین یان ده رزیان لیداه نیلتیهاب ده کات.

تووشبوو له ژیا نی خۆیدا ته نیا یه که نامانجی ههیه، نهویش و دهسته تیه تان و به کارهیتانی نامفتامین. نهوان هۆگرییان به خیزان، نیش و براده ره کانی نامیتنی و زۆر جاریش راست و پێی و دروستکاری خۆیان له دهست دهدهن. نه گهر تووشبوو له کاتی کرینی نهم درمانه، پارهی پتویستی پتیه بی، له وانه یه دزی بکات ته نه ات له خزم و که سوکار و براده رانی. به لێن دهدهن و دواتر جیه جیتی نا کهن. نهم تووشبووانه زۆر جار به هۆی ساخته کردنی به لگه نامه ی پزیشک ده که ونه بهر به دوا که وتنی هیزه کانی ناسایش و پۆلیس.

شوینه واری به کارهیتانی بهر دهوام

نامفتامین نه گهر له ماوه یه کی درێز خایه ن به کاریت، جه رگی تووشبوو تووشی نه خۆشی ده بیت و گرفتی دهروونی زۆری بۆ دروست ده بی و تووشی وه هم و خه یالی زۆر ده بیت.

شوینمهواری وازهینان

تووشبووان، نه‌گهر بیانموی واز له به‌کارهینانی نامفتامین بیتن، له‌گه‌ل بیتخه‌وی، ماندوویه‌تی بیانوو گرتن و خه‌مۆکی به‌ره‌و روو ده‌بن.

وازهینان

نه‌گهر که‌سیک به‌رتنوتنی پزیشک ده‌ستی به‌به‌کارهینانی یاسایی نامفتامین کردووه، پتیشنیار ده‌که‌مین پزیشکی خۆی بگۆږی. زۆربه‌ی پزیشکه‌کان به‌کارهینانی زۆری نامفتامین رەت ده‌که‌نموه و له‌و بره‌وایه‌ن، بۆ یارمه‌تیدانی نه‌خۆشه‌که ده‌بن راده‌ی نامفتامین روژبه‌روژ که‌م بکه‌نموه. بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی خه‌مۆکی ده‌روونی و له‌کاتی وازهینان، پتیشنیار ده‌کری له‌ماوه‌ی هه‌ر دوو هه‌فته‌یه‌ک خه‌رجی نهم ده‌رمانه‌ هۆشبه‌ره‌ بپێته‌ نیوه.

نه‌گهر نامفتامین به‌شێوه‌ی نایاسایی و ده‌سته‌تاتووه‌ و به‌کاربره‌وه، ده‌بی له‌گه‌ل پزیشکی خۆمان بۆ وازهینان داوای یارمه‌تی بکه‌مین و ته‌واوی راستیه‌که‌کان له‌و په‌یوه‌ندییه‌دا باس که‌مین. له‌ وازهینانی نامفتامیندا، هه‌روه‌ک ماده‌ده‌کانه‌ی دیکه‌، هۆکار و چۆنیه‌تی ده‌ستپیکردن و تووشبوون زۆر گرنگه‌ و نه‌گهر نه‌و هۆکارانه‌ دیسان دووباره‌ ببنموه له‌وانه‌یه‌ دیسان ده‌ست به‌به‌کارهینانی نامفتامین بکاته‌وه.

باربی چوریت (باربی توریت)

ئه‌سید باربی چوریت بۆ یه‌که‌ه‌جار له‌ ساڵی 1864 به‌هۆی ((شادولف فن بایر)) که‌ نموکات لێکۆڵه‌ره‌ و تکی کیمیایی بوو، له‌ شاری گنت (Ghent) دروستکرا. له‌و کاتمه‌وه‌ به‌ داوه‌ زیاتر له‌ 25 هه‌زار جۆر باربی چوریت دروستکراوه‌ که‌ نزیك به‌ 500 جۆری بۆ به‌کارهینان هاتووه‌ته‌ بازار. نهم ده‌رمانه‌ بۆ یارمه‌تیدانی که‌سانی ده‌مارگیر و په‌ریشان یا وه‌کو که‌مبیکه‌ی خه‌وه‌ینه‌ر بۆ نه‌و که‌سانه‌ی له‌ بیتخه‌میدا، ده‌نالتینن ده‌دری و به‌ بێشک وه‌کو ده‌رمانتیکه‌ی هێنی که‌روه‌ه شوینمه‌واری خۆی هه‌یه‌.

له سهره‌های 1950 کاتیک نووسه‌ریک له نیتو کتیبی خۆیدا، تووشبوون به باربی چوریت مه‌ترسیدارتر له مورفینی دانابوو، بۆ یه‌که‌جار نهم دهرمانه وه‌کو مه‌سه‌لمیه‌کی گرینگ هاته‌به‌ر باس. لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک له ناوه‌ندی لیکۆلینه‌وه‌ی تهندروستی گشتی جیهانی بۆ تووشبوون له ویلایه‌تی کنتاکی تاقیکارییه‌کی گرینگ له‌سه‌ر پینچ کهم له تووشبووان به باربی چوریت کرد و له‌و تاقیکارییه‌دا، سن مانگ به‌دوای وازه‌یتان له به‌کاره‌یتانی نهم دهرمانه تووشی نه‌خۆشی ده‌روونی، گرژی بووه.

سالی 1970 دهرکه‌وت به‌سه‌دان کهم به باربی چوریت راهاتوون و به‌کاریدینن. دکتور ((نیف، نۆ. ولز - Dr, F.O. Wells)) که له شاری ((نیپسوچ - Ipswich)) نیشته‌جیه، له گوشاری پزیشکی گشتیه‌کانی کالیجی پاشایه‌تی نینگلیز له سالی 1973 دا وتاریکی نووسیوه، له‌و وتاره‌دا نه‌و له‌گه‌ڵ هاوکاره‌کانی به‌بن جیاوازی نه‌خۆشه‌کانی تووشبوو به باربی چوریت به‌هۆی نه‌گه‌یشتنی نهم دهرمانه، تووشی گرژی له‌ش ده‌بن و ده‌بیته‌هۆی مه‌ترسی جیددی خۆکوژی. ههر بۆیه داوا ده‌کمن بۆ هیچ نه‌خۆشیه‌ک له‌م دهرمانه به‌کارنه‌هێتن. دوتری له‌نهمریکا باربی چوریت له‌سالد، ده‌بیته‌هۆی مردنی 10000 کهم و سالی 1972 نهم دهرمانه بووته‌هۆی خۆکوژی 1000 کهم له‌نینگلیز.

پزیشکیکی ده‌روونناسی نهمریکی توانی بۆ چاره‌سه‌رکردنی نه‌و تووشبووانه‌ی ته‌مه‌نیان له‌سه‌ره‌وه‌ی 50 سال‌دایه و تووشی له‌بیرچوونه‌وه (فهرامۆشی) و گیژی ببوون، شیوه‌دهرمانیکی نوێ بدۆزیته‌وه، نه‌ویش دوورکردنه‌وه‌ی نهم نه‌خۆشانه له‌چنگ تووشبوون به باربی چوریت بووه. به‌شینک له‌پزیشکه‌کانی جیهان نهم تاقیکارییه‌یان له‌شاری ((لکسینیگتون)) وه‌گرت و ده‌ریاغخت که‌تیکه‌لاهه‌کانی دهرمانی باربی چوریت به‌پاده‌یه‌کی زۆر تووشبوون دینن و دهرمانیکی زۆر مه‌ترسیداره

سالی 1975 له نینگلیز دهروری 500.000 کس به شیوهی ریکوینک تیکهلاوهکانی باری چوریت یان به کاردهیتا و 100.000 کسان توشبون و له گهله نم دهرمانه هوشبره راهاتون. پسران بویان دهرکوتوه، تیکهلاوهکانی باری چوریت همرچند له سهرتادا، هروه مهشروب شویتهواری کاتی همیه، بهلام دهیته هوئی له بمین چوونی کمایهتی و دروستبوونی ترس و درندهیی. بموحالمش به هزاران پزشکی گشتی نیستاش بۆ نمو نهخوشانهی گرفتیی بیخمویی یان همیه یا پیوستیان به نارامی دهماری همیه لمسر نهزهری پزشکی تیکهلاوهکانی باری چوریت به کاردیتن.

له کوتایی سالهکانی 1970 خهباتیکی تارادهیهک سهرکهوتوانه دژی تیکهلاوهکانی دهرمانی باری چوریت له ولاتی نینگلیز له نارادا بوو، که به هوئی گرپیتی بچوک له پزشکیکان که به شیوهیهکی ریک و پیک ریکخراو بوو، نموان لمسر نیشی خویان سوربوون و نم خهباتهیان زور به جوانی بهریوهبرد. نامانجی نم گروه خهباتگیره دژی بهکارهیتانی تیکهلاوهکانی باری چوریت و کهمکردنهوئی مسرهفی نم دهرمانه بوو، که به کورتی پشتگیریان (CURB) پی دهگوت. نم همول و کوششه به بلاوکردنهوئی نامانجهکانی خوئی له نیو نهندانانی پزشکی یارمهتیکرد و له ناکامی نم خهباتهیدا، بهکارهیتانی سالانهی باری چوریتی کهمکردوه تا گهیشته 500.000 دانه له سالنا (له نینگلیز). له ناکامدا نمو توشبونانهی دهستان به حبهکانی باری چوریتدا ناگات و هر بویه روو دهکمنه بازارپی رهش و کهمبوونی نم دهرمانه دهیته هوئی زوربوونی هاتنهژووری نایاسایی هیروین. بهلام نمو توشبونانهی که له گهله پزشکی خیراندا، هاوکاریان کردوه و بهکارهیتانی تیکهلاوهکانی باری چوریت که به پروای پزشکیکان کۆن و باری نهماوه رادهگرن و روو دهکمنه تیکهلاوهکانی دهرمانی بیتزۆ دیازپام که دهرمانیکی نارام کمرهوی رۆژه.

له سمرقاي ساله كاني 1980، نمو پزىشكانه ي تىكه لآوه كاني بارى چوريتيان ده دا به نه خۆشه كانيان به ره وه كه مېبون ده چوو، له سالى 1984 راده ي پسه لى به كارها توى نهم درمانيه بو نه و كسانه ي پىشتر بارى چوريتيان به كار نه مه ينا سو تا 76000 كه مى كردبوو. بهو حاله ش هيشتا به هزاران كه مى توو شبوو به بارى چوريت به شيوه ي ريكويتك نهم درمانيه له ريگاي پسه لى پزىشك به كاري دىتن.

بىگومان كاتى مه سرف و به كار هيتاني بارى چوريت له نىنگليز كوتايى پىتهاتوه و ته نيا ژماره يه كى زور كه م له پزىشكه به ته مه نه كان هيشتا بو چاره سه ري په رىشاني و بى خمى نهم درمانيه به كاردىتن. توو شبون به بارى چوريت له ساله كاني 1960 تا 1970 به گرفتى كى گه و ره ده ژمىردرا، نىستا نمو توو شبون ه جىنى خوى داوه ته تىكه لآوه كاني بىتن و ديازپام (له نىنگليز)، به لام له زورى و ولا تانى دىكه ي جيهان توو شبون به تىكه لآوه كاني بارى چوريت هيشتا گرفتى روژه.

نیشانمكاني تووشبون

تووشبون به تىكه لآوه كاني درماني بارى چوريت به رده وام له نه خۆشيه كاني نهم درمانيه هۆشبه ره وهك: له رزىنى نه نداماني له ش، تووره يى، بى خه وى، گرژى، په رىشاني و هه ستىاربون له به رامبه ر هه مو شتىك، ده نالىتن. نمو ان جاروبار له هۆش ده چن، زور به سه ختى هه ست و هۆشيان كۆده كه نه وه، له راده به در تووشى كارها تى ليخورىنى ئوتومبىل ده بن و زورى ان پىخۆشه ژيانى نه يتنى به رنه سه ر و له ته نيا يىسا بىتن. تووشبون به م ماده ده يه، نه گه ر به شيوه يه كى نايىسايى درماني پىويستى خويان بكړن، تووشى گرفتى ماددى ده بن و له وانه يه روو بكه نه دزى كردن ته نانه ت له دۆست و برادر و نه نداماني به مهاله ي خويان. به گشتى نه خۆشيه كاني تووشبون به بارى چوريت هه روهك تووشبون به مه شروب.

له درټځايه نندا، گرځي، نالوژييه د هروونيه كان، هه روه ها خه موكي له به كار هيتاني باربي چوريت زور تر ده بيت. به كار هيتاني له راده به د هري باربي چوريت له كوټايدا مردني به دواوه ده بي و تمنانه ت بؤ يه كجار زور كړدني مه سره في نهم دهرمانه له وانعیه تووشی مردن بن.

شوینمه واری وازهیتان

نمو تووشبووانه ی که رووده کمنه وازهیتانی نهم دهرمانه هوشبره، لموانه یه له پیڅه وی و دپوه زمه ی شهوانه، زور پهریشان و حساس بن و له له رزینی له شیان بنالین. له وانعیه تووشی گرځي و جهلته بن. به گشتی شوینمه واری وازهیتان هه روه ک وازهیتانی مه شروبه. شوینمه واری وازهیتان لمو تووشبووانه ی ماوه یه کی د وورود ریژ باربی چوریت یان به کارهیتاوه، به دوا ی چمن د رۆژ دهرده که وی.

چونیمه تی وازهیتان

پیشنیار بؤ نه و که سانه ی باربی چوریتی له سر رای پزیشک به کارهیتاوه نه ومیه پزیشکی خوتان بگورن. به شیکي زور له پزیشکه کان به کارهیتانی زوری نهم دهرمانه رت ده که نه وه و له وازهیتاننا پروایان به که مکرده نه ی دهرمان هیه. لمو کاتانه ی تووشبوو باربی چوریتی له ریځای نایسایي به دهسته تیاوه، پیشنیار نه ومیه نهم گرفته له گمل پزیشکی خوی باس بکات و دلنیا بن نمو داننانه ی تووشبوو یارمه تیه کی زور بؤ وازهیتان و هه روه ها هه لوستی پزیشک بؤ وازهیتان ده دات. وازهیتانی نهم دهرمانه له وانعیه تووشی جهلتمو له هوش چوونی له دواوه بیت همر بویه پیشتر ده بی له سر رای پزیشک و ریتوتیه کانی نمو واز بیتن.

خالی گرنگ له دهرمانی تووشبووان، نه ومیه نلبي تووشبوو، به یه کجاری له م ماده یه بیبهش بکړی و ده بی ورده ورده له ماوه یه کی دیاریکراودا به کارهیتانی که م

بکاتموه. کاتی پتريست بۆ وازهيتان بستمراوه تموه به رادهی مهسرهف، ماوهی تووشبوون و جۆری باریی چوریتی به کارهاتوو. کاتی وازهيتان ههروهك ماده ده کانی دیکه ده بۆ روون بیتسموه بۆ و له بهرچی تووشی ئهم مادهیه بووین. نه گهر ههله ممرچی، شوین و ئهو هۆيانهی تووشبوونی به دواوه بووه لانه چن لهوانیه تووشبوو، دواي وازهيتان دیسان روو بکاتموه مهسرهفی ئهم ده زمانه هۆشبه ره.

بیتزودیا زپام

سالی 1954 دوکتور ((لیواج سترن باک - Dr. Leo. H. Sternbach)) که له ویلایه تی نیوجرسی نه مریکا نیشی ده کرد، به دواي تاقیکاری له سه ره دوو ماده ی کیمیایی به ناوه کانی ((بیتزوفنون)) و ((هیپتوکس دیازین))، که ماوه یه کی زۆری خایاند و ته نانه ت دواتریش نا هومید ببوو، سالی 1957 به ره ه می نه و تاقیکاریه ماده یه کی نوئ به ناوی بیتزودیا زپام بوو دۆزیه وه. ئهم ماده یه وه که ده زمانیکی خه وهیتنه ر نارامبه خش و دژه نا زار نا سراو له به هاری سالی دواتر به ماده یه کی ته واو نوئ نا سرا.

له و کاته به دواوه، هه مو شتیک به خیزیی به ره و پیتش ده چوو، بیتزودیا زپام وه که ده زمانیکی نارامبه خشی به هیتز، دژی له رزینی له ش و چاره سه رکردنی په ریشانی ده رکموت. پیتش گه یشتنی ماری 1960، ته واوی تاقیکاریه سه ره تابه کان له سه ره ئهم ماده یه به رتیه چوو، به دواي ئهم سه رکموتنه له لایهن به رتیه به ری مه واده ی خواردن و ده زمانی نه مریکا له بازاردا، به ناوی ((لیبریوم)) بلاو بووه.

یه که مین ده زمانی بیتزودیا زپام سه رکموتنی وه ده ستهیتنا. له ماوه ی چهند مانگدا، کۆمپانیای ده زمانی ((روش)) و کۆمپانیاکانی دیکه به دواي جۆره کانی ئهم ده زمانه نوویه که سه رکموتنی وه ده ست هیتنا بوو ده گه ران و ده رکموت نه م ده زمانه نوویه په ریشانی له به مین ده بات و له خموتن و نارامکردنی توندوتیژی و

همسانه‌وهی ماسولکه‌کاننا، کاریگهری زۆره. تیکه‌لاوه ده‌رمانیه‌کانی نوێی بێتزو دیازپام به‌خێزایی بلّاو بووه. سالی 1963 ((والیوم)) هاته‌ بازار. به‌ پێی سەرچاوه‌کان سالی 1979 ده‌رووبه‌ری 700 جۆر به‌رهممی ده‌رمانی وه‌ك فالیوم گه‌شته‌ ده‌ستی خه‌لکی.

نهم ده‌رمانه‌ نوێیه‌، له‌ نه‌خۆشخانه‌ و عیاده‌کان له‌ لایهن پزیشکه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی به‌ریلاو به‌کار هاتوه‌ و وای بۆ ده‌چوون سهره‌پای کاریگهری له‌سهر نه‌خۆش هیچ چمهنه‌ مه‌ترسییه‌کی نه‌بی و نمو پزیشکانه‌ی له‌ مه‌ترسییه‌کانی باربی چوریت ترسیان هه‌بوو، ده‌ستیانکرد به‌ به‌کارهێنانی نهم ده‌رمانه‌ نوێیه‌.

له‌ کۆتاییه‌کانی سالانی 60 دا، تیکه‌لاوه‌کانی ده‌رمانی بێتزو دیازپام و ده‌رمانه‌ ویچوه‌وه‌کانی دیکه‌ نیزیکه‌ی 5.6٪ی له‌ ته‌واوی نه‌و ده‌رمانه‌ی بووه‌ که‌ له‌ لایهن پزیشکه‌کانه‌وه‌ به‌ نه‌خۆش دراوه‌ پێکهێناوه‌. سالی 1977 45 میلیۆن پسه‌لێی پزیشک له‌ ده‌رمانه‌کانی نازابه‌خش به‌ نه‌خۆشه‌کان دراوه‌، ((لیبريوم)) و ((فالیوم)) ده‌رووبه‌ری یه‌ك له‌ پێنجی ته‌واوی عیلاجه‌کانی پێك هێناوه‌. رووکردنی خه‌لکی به‌ تیکه‌لاوه‌کانی ده‌رمانی بێتزو دیازپام له‌ سێ هۆی سهره‌کی سهرچاوه‌ی ده‌گرت.

یه‌که‌م: زۆری پزیشکه‌کان و تێگه‌یشته‌بون و فێرکرا‌بوون که‌ ته‌واوی زانیارییه‌کانی تایبەت به‌ ده‌رمانه‌ به‌کارهێنه‌ره‌کانی خۆیان له‌ کۆمپانیاکان وه‌رگرن. نه‌گه‌ر یه‌کێک له‌ کۆمپانیاکانی ده‌رمان به‌ پزیشک پێشنیار بکا، فلانه‌ ده‌رمان بۆ فلانه‌ نه‌خۆشی به‌کاره‌ و مه‌ترسی نییه‌، پزیشک نهم زانیارییه‌ی به‌بێ لێکدانوه‌ وه‌رده‌گرێ.

دووه‌م: کاتی‌ک ده‌رمانی بێتزو دیازپام هاته‌ بازار، پزیشکه‌کان بۆ له‌به‌رچاو نه‌گرتنی نه‌و مه‌ترسیانه‌ی له‌ تیکه‌لاوه‌کانی ده‌رمانی باربی چوریت گرفتیان هه‌بوو. سالی 1970 به‌لگه‌یه‌کی زۆر هه‌بوو، ده‌ریخست باربی چوریت گرتنی گه‌وره‌ی تووشبوون پێکدێنی و پتویسته‌ جیگره‌وه‌یه‌ک بۆ

نهم درمانيه بدؤزريتته وه. تتيكه لآوه كاني بيتنؤديازپام بؤ نهم مه بمسته ده ستيشانكران.

سيتهم: پزيشكه كان، له نوسخه كاني خويان (نوسيني عيلاج بؤ نه خوش) پتيويستيه كي زؤريان به بيتنؤديازپام بوو. نه وان هيچ جؤره ناموزشيتكي تاييه تي بؤ بهريره كاني له بهرام بهر گرتي دهرووني نه خوشيان نه ديبيو و زؤريمان سه بارهت به پريتشاني، ناهؤميدى و نه خوشيه كاني جهسته ي / دهرووني شاره زاييه كي نه وتويان نه بوو، له بهر نه وه ي ساو ي ناموزش و فيربووني دهرووناسي يان له خويتندنگا كاني پزيشكي له نيوان ساله كاني 1960 تا 1970 زؤر كه م بووه. هر بؤيه تتيكه لآوه كاني بيتنؤديازپام كه بؤ چاره سهرى نهم جؤره نه خوشيانه ريگاجاره يه كي خيرا بوو، له لايمن پزيشكه وه به باو ه شي كراو وه وه رگيرا و له ماو ه يه كي كورت دا، نمو درمانيه وه ك درمانيكي نارام به خشي نوي له لايمن پزيشكانمو له تهواي ولا تاني پتيشكه موتوي جيهان به كاريانه ينا.

نیشانمكاني تووشبوون

تووشبوو به بيتنؤديازپام هه ميشه خه موك، ماندوو، بي هست و تا نه ندازه يه ك بين قه راره. سهره راي نه مانه له وان ه يه كرده وه كاني خوي بشاريتته وه. نه گهر درماني لي كه مبكر يتته وه، ههروه ك تووشبووه كاني ديكه ناراحهت، ترسنوك و له وان ه يه هه نديك له م درمانيه له كؤن و كه ليتنه كاني مال يا شويني دهوام شارد يتته وه. سهره راي به كاره يناني حه بي خه ويته نه ر، زؤرجار تووش ي بي خه وي ده بن. نه گهر درماني پتيويستي خوي له ريگاي ناياسايه وه وه ده ست بيتني له وان ه يه له گه ل گرتي ماددي به ره و روو بيت، هر بؤيه ده ست ده كاته دزي كردن له خزم و براده ره كاني. به كاره يناني نهم درمانيه هؤشبه ره له دريؤ خليم دا، تووشبوو له گه ل گرتي زؤري جهسته ي و دهرووني روو به روو ده كات.

گرهته‌کانی وازهینان

ئەم تووشبووانی دەیانمۆی واز لە بەکارهێنانی ئەم دەرمانە یێنن، لەگەڵ گرتنی زۆر و جۆراوجۆر بەرەوروو دەبن، لێرەدا ناماژە بەو گرتانە دەکەین: لەرزینی لەش و قسە یێ مانا کردن، پەریشانی، سەرگیژە، بێ خەوی، لاوازیبون لە کۆکردنەوەی هەستەکان، حالتی رشانەو، هەستکردن بە تاسی ناسن لەنێو زار، خەمۆکی، سەرئێشە، شپزی لە بەرپێوەردنی ئیش و کار، حەسەییەتی زۆر بە دەنگ و رووناکایی، ماندووبەتی، تاربیونی چاو، خوراندنی لەش و هەست بە سەرما کردن، ماسولکەکان هەست بە نیش و نازار و هێندێجار جار کۆتران دەکەن، لاوازی لە قەسە کردن، وەهم و خەیاڵات، ئالۆزی، عارەقکردن و لەهۆشچوون.

وازهینان

تووشبووان بە یێنزودیازپام، نەگەر بیانمۆی واز لە بەکارهێنانی ئەم دەرمانە یێنن، دەبێ کەم کەم رادەی بەکارهێنانی ئەم دەرمانە کەمبکەنەو. رادەی کەمکردنەوەی بە بەکارهێنانی رادەی یێنزودیازپام بەستراوەتەو. هەردوو هەفته جارێک بکریته نیو. تا ئەم کاتەی کە نەتوانن لەو زیاتر نیوێ کەن. نەگەر شەش حەب بە کارهات دەبێ لە ماوێ چوار رۆژدا، بکریته یێنج و دووتر رادەی حەبی بە کارهاتوو لە رۆژدا، لە ماوێ چوار رۆژ بکریته چوار دانە. بەم شیوەیە لە ماوێ دوو هەفته رادەی بەکارهێنانی دەبێته نیو.

هەرەوێک پێشتر سەبارەت بە تووشبوون بە ماددەکانی دیکەدا گوترا، دەرکەوتنی هۆی دەست پێکردنی بەکارهێنانی ماددە هۆشبەرەکان زۆر گرینگە. نەگەر هەلومەرج و فشارەکانی تووشبوو دای وازهینان ئالۆگۆزی بەسەردا نەبێت، بە دای وازهینان زۆر بە خێرای دەست بە بەکارهێنانی ئەم دەرمانە دەکاتەو.

مەترسییه کانی تووشبوون

سالى 1968 له گۆفارى ((كۆمەلى پزىشكانى نەمىركا - American Medical Association)) راپۆرتىك لەسەر ھەلسەنگاندنى ھالى ھەشت كەس لەوانە رۆژانە دەرووبەرى 5 مىلى گرام بىتزو دىيازپام يان لە سى يا چوار جار لە رۆژدا بە كارھىناو، بلاو كردهو. نووسەرەكان لە راپۆرتى ھۆياندا، رايانگەياندا ھالى ھەوت لەو ھەشت كەسە لە كاتى بە كارھىنانى نەم دەرمانە نەوئەندە خراپ بوو 4 كە لەتاو خەمۆكى ھۆيان بەردەوام بىرى خۆكۆژى بە مېشكياندا ھاتوو. دوو كەس لە نەخۆشەكان ھۆيان كوشتوو و دوو كەسى دىكەش لە ھەولتى خۆكۆژى دان. سى يان چوار رۆژ بە دواى كەمكردنەو و راگرتنى دىيازپام ھالى پىنج كەسيان بەرەو باشى چوو. سالى 1972 له گۆفارى ((نەخۆشپە دەروونپە كانى نەمىركا - American Journal Of Psychiatry)) راپۆرتىكى بلاو كردهو و بە وردى شىكردوو ھەوتەو چۆن شەش كەس لە نەخۆشەكانى تووشبوو بە دىيازپام تووشى لەرزىن، ترس، خەمۆكى و بىخەموى بوون، بە پىتى نەم راپۆرتە نەم نەخۆشەنە بەر لەو ھى لەگەڵ بە كارھىنانى نەم دەرمانە ناشنا بن، ھاوئە ھەستىكى نەرم بوون. بەلام بە دواى بە كارھىنانى نەم دەرمانە، لە ناكاو نیشانەكان و گرافتەكانى زۆر مەترسیدار لەوان وەدەر كەوت و كاتىك وازيان لە بە كارھىنانى دىيازپام ھىنا نەم نیشانانە نەمان.

سالى 1979 يەكێك لە پزىشكانى نەخۆشپە دەروونپە كانى ھۆلەند لە راپۆرتىكدا، لە يەكێك لە گۆفاردەكانى پزىشكى نەم وڵاتە، شىكردوو چۆن دڵەراو كى توند و ئالوگۆژى دەروونى تاقەت پڕوكىن لە چوار كەس لەو نەخۆشەنە، ھەبى خەوھىنەرى بىتزو دىيازپاميان بە كارھىناو. نەم راپۆرتە بوو بە ھۆى شكایەت كەردنى 600 كەس سەبارەت بەم دەرمانە لە لايمەن كەسانى جۆراوجۆرەو.

له كۆنفرانسی سالى 1982 له ((نەنەستىتوى نەتەوھى تەندروستى - National Institute Of Health)) له شارى واشنتون پىڭكھات، بەكىك له پىرۇفىسۇرەكانى بەشى دەروون دەرمانى له راپۇرتىكنا له وینەى مىشكى گروپكى بچوك لەو نەخۇشانەى چەندىن سالا دىازپام بەكاردىنن، راستىيەكان ئەو دەردەخەن مىشكى نەخۇشەكان تووشى گىرفت بوو و له كۆنفرانسی دەرماتاسى دەمار - دەروونى له سالى 1982 له شارى نورشەلىم پىڭكھات ناكامى يەكىك له لىكۆلىنەوكان ئەو سەلمانە بىنزودىازپام لەوانەى شۆتەوارىكى زۆر له بەشى بىر كۆرەنەو (حافظه) نىسان دابنى.

ئەو شوفىرانەى پىش دەستپىكردنى لىخوپىنى سەيارەكانىان، بىنزودىازپام بەكاردىنن زۆرتر تووشى كارەساتى سەيارە دەبن. ھەروھە ئەم تىكەلاو دەرمانىيە شۆتەوارىكى زۆر خراپ لەسەر پەيوەندى سىكى نەخۇش دادەنى و نەگەر ھاوكات لەگەل چاى و قاو بەكاربەتتى ھاندەرى دەستىزى سىكى دەبن و گىرفت دروستەكا. نەگەر ژنى دووگىان بەكارى بىنى لە وانەى شۆتەوارى خراپ لەسەر مندالەكە دابنى و ھەروھە ئەو دايكانەى مندالە شۆرەخۆرەيان ھەى نەگەر ئەم دەرمەنە بەكارىنن بۆ كۆرەكانىان زۆر جىگەى مەترسى ھەى، لەسەر ئەو لەوانەى جەركىان زەرەرى پىڭكەوئى. گىرفتى گەورەى بىنزودىازپام تووشبونەكەىيەتى، ھەرچەند شۆتەوار و مەترسىيەكانى تىرى دەبىتە ھۆى دلەراوكىتى زۆر لە نىو پىزىشكان، بەلام لە سالاكانى كۆتايى ھەشتاكان، ئەو ھەركىكى سەرەكى ھاتە بەرباس و يارمەتى بە واھىتەنى مىليۇنان تووشبوو بەم دەرمەنە ھۆشەرەى. نەگەر بەكارھىتەنى بىنزودىازپام بە خىزايى راگىرى، شۆتەوارى لاوھىكى، نەگوخاى و مەترسىدارى بە داو دەبن و زۆرەى پىپۇران لەو بروايەن نەگەر نەخۇشەك بىەوئى مەسەرفى ئەم دەرمەنە بەكارىنن دەبن راي پىزىشكى تەبىتى لەسەر بىت.

کانابیس

(کانابیس ساتیوا - cannabi sativa) رووه کيکه زور به ناسانی و خیرا له تمواوی جیهاندا، دهری. نم رووه که له هندیك لهولاتی جیهان به تایستی نیران و نهغانستان به شادانه ناسراوه. گیایه که، زورتر له گهزنه دهچیت و بهرزایه که ده گاته دوومه ترو گهلاکانی دریژن. دانه کی هیه به نه نازهی فندق، روئیکسی بون ناخوشی هیه، روئه که ده گرن و بز کاری دروستکردنی سابون که لکی لی وهرده گرن. له سر شاخه گولداره کانی نم گیایه بهنگ و چمرس دروستده که ن ناوی حشیش به شاخه گولدارو هروها به مو مواده ده گوتی که له شادانه دروست ده کری. له نه مریکای باشور (ماری جوانا) ی پی ده لیتن. کانابیس له ته وای جیهاندا، دهری و بهم ناوانه ناسراوه: بهنگ بهنگ، چمرس، گهرس، گهجه گوج، حشیش، هپ، هرب، هه بی هیندی، ماری جوانا، مری جین، پات ره داویل، ریفر، نیسمش، چای نیستیک تایلهندی و وید.

بهره مه کانی کانابیس

- 1- چهرس: ماده دهیه وک بنیشت، هوشبهره سه میه، له رووه کی کانابیس (شادانه) دروست ده کری. بز نم مه به ستیش کانابیس (شادانه) له نیو پارچه ده کی (قوماش) زیر ده گوشن تا شیلای نهو ماده دهیه له نیو پارچه که دپته ده. نهو شیلایه له وای وشک کردن چهرسی پی ده لیتن و له سر قلیان و ده منه (پیپ) دای ده نین و ده کیشتن. نم ماده ده هوشبهره له حشیش مه ترسیدار تره.
- 2- حشیش: حشیش توزیکه له چهرس دروستده کری و به شتوازی جوراو جور به کاری دینن. نم ماده دهیه له ماری جوانا مه ترسیدار تره.

- 3- ماری جوانا: تیکه‌لایکه له گه‌ل‌و په‌لکه ورده‌کراوه‌کان و گول و گیای کانابیس (شادانه) نهم شت‌وازه له نه‌مریکای باشور دروسته‌کړی.
- 4- گراس: له به‌رهمه‌کانی گیای شادانه‌یه (کانابیس) هم‌روک‌ه‌شیش و چمرس و بدنګ له ریګای جګره و دهمنه ده‌یکیشن.
- 5- به‌نگ: تۆزیکه له تیکه‌ل‌و ګه‌ل‌و شاخه تازه ګول‌داربووه‌کانی شادانه، به هوی ماده‌ده‌کی سه‌می که‌ه‌یه‌تی وه: تووتن له‌سر قلیان و دهمنه ده‌یریز و به‌کاری دینن.

دیاره ګیراوه‌کی به‌نگ‌وای پی ده‌لین و وه ناو ده‌بخون و مه‌واده‌تکی لی دروسته‌کمن، له کاری پزیشکیدا که‌لکی لی وهرده‌ګرن.

هم‌روک‌ه‌پیشتر ناما‌وه‌ی پیکرا، می‌ووی به‌رهمه‌هاتن و به‌کاره‌یتانی کانابیس (شادانه) ده‌ګه‌رپتموه بۆ پیش زابین، می‌سریه‌کان، چینیه‌کان، هیندیه‌کان و دواتر نیرانییه‌کان به‌کاریان هیتاوه. به‌لام له نه‌وروپادا. می‌ووی به‌کاره‌یتانی کانابیس ده‌ګه‌رپتموه بۆ سه‌ده‌ی نۆزده‌یم. له به‌ریتانیا و نه‌وروپای رۆژناوا بۆ وازه‌یتان، له تریاک روویان له به‌کاره‌یتانی کانابیس کردووه. به‌لام به‌وشیویه پیشوازی لی نه‌کراوه. یه‌که‌مین راپۆرتی زانستی له په‌یوه‌ندی له‌ګه‌ل کانابیس له‌لایه‌ن پزیشکه بریتانییه‌کان که له هیند و قاهره‌ نی‌شیان ده‌کرد پشکه‌شکرا و ګرینګرینیان راپۆرتی دکتور (وارناک - warnock) به‌رپوه‌بری شیتخانه‌ی قاهره بووه. سالی 1859 رایګه‌یاند به‌کاره‌یتانی کانابیس ده‌یتته هوی شیتی مرؤ.

بیروپای وارناک له‌مو سه‌رده‌مه‌دا، له‌لایه‌ن رای ګشتیه‌وه وهرنه‌ګیرا. بۆ وینه کۆمیسونی ماده‌ده‌ه‌شبه‌ره‌کانی هندي (Indian Hemp Drugs Commission) له سالی 1983 - 1984 به‌مه‌به‌ستی سات و سه‌ودای نهم ماده‌ده‌یه و شو‌تینواری له‌سر هه‌لوم‌مرجی کۆمه‌ل‌ایه‌تی و نه‌خلاق‌ی خه‌لکی هیند و تبت و هم‌روه‌ها پش‌ت‌ګیری له چاندنی نهم ماده‌ده‌یه دامه‌زرا، له کۆتایی کاری خویدا، رای‌ګه‌یاند نه‌ګر له به‌کاره‌یتان و ممره‌فکردنی کانابیس زیاده‌پوه‌ی نه‌کړی، شو‌تینواری

جەستە، دەروونی و ئەخلاقی ئەم ماددە بە جیگای مەترسی نییە. هەروەها رایگە یانە هیچ چەشتە بە لگەیکە لە بەردەستدا نییە بە کارهێنانی کانابیس مەرۆش تووشی تووشبوون بکا و تەواوی بە لگەکان ئەوێ دەردەخست شوێنەوار و مەترسیەکانی کانابیس زۆرتر لە چای و قاوە نییە!

بەرپراکانی دکتۆر وارناک لە راپۆرتی کۆمیسسیۆنی ناوبراو کەوتە بەرچاوی، بوو بە هۆی ئەوێ لە سالی 1925 بەریتانیا و چەند ولاتیکی دیکە بە ئێتنامە ی نێودەولەتی تریاک مۆر بکەن. نامانجی ئەم کۆمیسسیۆنە کۆنترۆلی هەمەلایەنە ی نێودەولەتی بۆ بازەرگانی کردن بە تریاک بوو. بە لām لە ناکامی فشاری ولاتی میسر بە کارهێنانی کانابیس کەوتە نێو ئەم بە ئێتنامە ی، لە بەر ئەوێ هێشتا لەسەر ئەو باوەڕە بوون، بە کارهێنانی بەردەوامی کانابیس دەبێتە هۆی گرفتی دەروونی. لە سالی 1925 بەم لاوە، کانابیس لە نێو پێستی ماددە کۆنترۆل کراوەکان مایه وە و یاسادانەرانی و بەرپرسیانی پولیس بە کارهێنەرانی کانابیسیان هەروەک قاچاخچیانی سزادەدا. بۆ وێنە لە بەریتانیا یاسای بە کارهێنانی دەرمانەکانی کانابیسیان لە نێو گروپی نامفتماین (کە راهاتنی سەلمێندراوە) دانا و بریار درا بە کارهێنەرانی کانابیس جیا لەوێ باجیکی زۆریان لەسەر بۆ ماوێ پێنج سال بەند بکەن.

بە هۆی بەرژەوێندێیە سیاسییەکان، لە شەت سالی رابردوو بەرێوە چوو، لە ناوچەکانی دیکە جیهاندا شوێنەواری خرابی لی دەرکەوتە، بۆ وێنە لە ولاتی نیپال (باکووری هیند) هەزاران کەس لە خەلکی گوندەکان، بە هۆی پشتگیری لە چاندن و بە کارهێنانی کانابیس تووشی گرفتی گەورە بوون. هەر بە هۆی پتیکهاتنی ئەم گرفته لە هیند، هیندییهکانی رەنجاند لە بەر ئەوێ، لە رێو رەسمە نایینییهکانی هیندییهکان بە کارهێنانی کانابیس وەک دەرماتیکی پڕۆژ دەنەرا. لە لایەکی دیکە، مەشروب کە زۆرتر بە هۆی هەمان بەرێوە بەرانی رۆژناواییه وە هاتووێتە نێو هیند، بە لām لە لایەن خەلکی وەکو ماددە

هۆشبه رتيكى زۆر ناپه سەند ناويان دەبرد. له ولاتي جامايكا ش زياتر له سەد سالة به سەر ميژووي به كارهيئەتاني كانايبس تيده پەري و گرتي زۆر بۆ خەلکي دروستکراوه. هەرچەند نەم رووه که له سەدهي هەژدەوه ناسراوه، بەلام هاتني بۆ نيۆ فەرهنگي جامايکا، دهگەرپتەوه بۆ نيۆه راستي سەدهي نۆزدهيه م و له لايەن نەم کرێکارانە له هيندي رۆژناوا و هيندەوه دەهاتن. لەم سەرده مەدا، گەنجە (ناوي ناوچهيي کاناييس) وهك شله مەنيەك، سەرچاوه يەكي بردنە سەري هيزو هەروەها ماددە يە که بۆ بەرگريکردن له بەرامبەر روحي ((نەگريس)) به کاري ديتن. به کارهيئەتاني كاناييس هەروەك به کارهيئەتاني نەم ماددە يە يە له سالة کاني 1984 له ولاتي هيند. هەنێك له جامايکايه کان به کارهيئەتاني کاناييسيان له ئەمريکا و نينگليزيه کان وەرگرتوه و وهکو دەرمانێك بۆ به هيزکردني کاري سينکسي يا بۆ وەدەستهيئەتاني هەوا و هەروەسي گەنجيه تي به کاري ديتن.

کۆنترۆلي نيۆدەوله تي کاناييس شوينه واري خراپي له کۆمه لگاي نينگليز و ئەمريکا بەدەرخت، لەبەر ئەوهي ناياسايکردني به کارهيئەتاني نەم ماددە يە، به شينکي زۆر له هاولاتيان که نەم ياسايەي جي به جيکردوه، به به کارهيئەتاني کهوتونه ته نيۆ ياسا شکيتنەران. روون و ناشکرايه کاناييس وهك ماددە کاني ديکه مەترسي هينەر و که مەر تووشبوو له گەللي راديت. هەر بۆيه په يوهندي داني نەم ماددە يە له گەل هيرۆين و کوکانين زۆر هەلەيه.

شوينه واري گانايبس له سەر تووشبووان

- به دواي به کارهيئەتاني چاويان جوان دهيت و پشتي چاويان داده کموي و خۆمار دەبن و کاتي نەشەبوون چاويان سوور دەييت.
- له ژيەر رهشکينه ي چار، هاله يە کي زەرد پتک ديت.
- هەست به برسيه تي و تينوويه تي دهکا و زاري وشك دەييت.
- پيني خۆشه کاتي نەشەبوون به تەنيا بميتنەوه.

- خوشی له رهنگی رهش و ناههنگی غه مگین دیت و دلی زۆر ناسك ده بیت.

- ناتوانی بریاریدات و له کارکردن و جم و جۆل بیزاره.

- کاتی پرسیاری لێ ده کمن به درهنگموه وهلام دهاتهوه، چونکه فرمانه کانی بهشی بیرکردنهوه، که کاریان بهرێکردن و وهرگرتنی پیام یان فرمانه دوای به کارهیتانی نهم ماددهیه لاواز دهبن و دوای ماوهیهک تووشی له بیرچوونموه، ناراحهتی ئهعساب، توندوتیژی، بێ ئیرادهیی و ترس دهبن. بهلام له کاتی نهشه سوون و به کارهیتاندا، میتشکی زۆر به باشی ئیش دهکات و له نینسانیتکی ناسایی زیاتر و زووتر وهلامی پرسیارهکان دهاتهوه له بهر نهوهی لهم کاتهدا، فرمانه کانی میتشکی له حالهتی نۆرمال دینه درو به شیوهی نهکتیف ئیش دهکمن.

- له کاتی به کارهیتان و نهشه بووندا، زۆرجار به بچووکترین هیتا و نامازه پنی دهکمن، نهم پیکه نینه ناسایی نییه.

- له کاتی نهشه بووندا، تووشی خهیاڵاتی زۆر گهوره دهبن و بهیری زۆر قوول دهکهنوه.

- به کارهیتانی نهم ماددهیه، رینگا خوشکهری چوونه نیسو قوناغه کانی دیکه ی تووشبوونه و میتشک به رهو له بهین چوون دهبات، ئیتسکی لهش پوک (بهتال) و شیرهی قولپه کانی دهست و لاق به گشتی ئیتسکهکان وشک دهکات. بهلام نهم شوینه واره زۆرتر له دهم و چاودا، دهرده کمویت.

نهو کهسانه ی نهم مادده هۆشبه ره به کاردینن، له کاتی تاقیکاری میزدا، هیچ شتیک دهرناکموئ، له بهر نهوه ی تهنیا له باری دهروونییه شوینه وار داده ننی و تیکه ل به جهسته ی مرؤف نابن. تووشبووان ههرکات پیتیان خوش بێ نهشه بوونیان نه میتنی، رۆنه کهره دهخۆن و دینه سهر حالهتی ناسایی.

یه کینکی دیکه له مادده هۆشبهه کانی نهم سهرده مه کوکانینه، نهم مادده یه له داری کوك يا کوكا دروسته کړئ و میژووی چاندن و به کارهیتانی داری کۆک ده گمپیتته وه بۆ چهند سده پش نیستا. کۆک به شپوه یه کی زۆر به ریلو ههر له کۆنمه له نه مریکای باشوور به تایبه تی ولاتانی پیرو، پۆلیفیا و زنجیره چیاکانی نهنديز ههیه و له بهر کمش و ههوا ی له بار بۆ نهم داره، خه لکی نه و ناوچه یه ههر له کۆنمه نهم دارمیان ناسیوه و گه لاکه یان به کارهیتاوه. نهم خه لکه له ریگیای جویی گه لای کۆک بۆ که مکردنی فشاری عه سه بی، نارامکردنی لهش له به رامبه ر گرفته کانی ژیان به کاریانهیتاوه. نموان به سدان سال نهم کاره یان کردوه، به لام همرگیز له به رامبه ر نهم عاده ته ی خۆیان تووشی گرفت نه بوون.

نهم شپوه به کارهیتانه ی کۆک له سه ره تادا، تایبه ت به نیمپراتوره کانی ((نینکا))، ریبه رانی نایینی و به ریوه به رانی ده ولته تی بوو، نموان له ریگیای جویی و ده مکردن وه کو چای به کاریان دهیتنا. دواتر نیسپانیایه کان هاتن و نه مریکای باشووریان داگیر کرد. نموکات خه لکی ناوچه که یان هاندا، تا زۆرتر کۆک به ره مه یتنن، دیاره هیتنا شویته وار و مه ترسییه کانی به ته واوی دهر نه که وتبوو. نیسپانیایه کان له گه لای کۆک وه ک پاره که لکیان وه رده گرت و له جیگیای مووچه به کریکارانی نه و ناوچه یان ده دا و نمو بواره یان پی ده درا تا له ریگیای جویی بتوانن کۆک به کاریتنن و بۆ ماوه یه ک گرفته کانی ژیان له بهر خۆیان به رنه وه.

گه لای کۆک له سده ی نۆزه ده مه سا، گه یشته نه وروپا، ههرچهند هه ندیک له پزیشکان له نیو شروبه دهرمانیه کان به کاریانهیتنا، به لام له نیو خه لکی به و شپوه یه پشوازی لی نه کرا. یه کینک له دانیشتوانی دوورگه ی کورس له نه وروپا به ناوی ((ناجلو ماریانی)) به تیکه لاوکردنی گه لای کۆک شه رایکی به هیزی به ناوی شه رابی ماریانی دروست کرد. نهم شه رابه پشوازییه کی زۆری لی کراو

تەننەت لەلایەن دوو پاپ، چوار پاشا و کەسایەتی ئاوداری فەرانسەیی وەک: ژولی ورن، ئەلیکساندر دوما و ئیمیل زولا پشتیوانی کرا. بەلەم لە گەڵای کۆک تا ساڵی 1860 کە کۆکائینی لی دروستکرا، لە نێو خەلکی لایەنگری نەبوو.

لە ناوەراستی ساڵەکانی 1880 لە بەریتانیا، گۆڤارە پزیشکییەکانی نەم وڵاتە لە چوارچێوەی چیرۆکدا، شێوازی بەکارهێنانی کۆکائین یان دەخستە بەردەمی خەلکی. بەشێکی زۆر لە وتارەکانی پەڕەندیدار بەم مەبەستە لە گۆڤاری پزیشکی بەریتانیا (British Medical Journal) بڵاو دەبوو. ئەم وتارە کۆکائینیان وەک دەرمانێکی هۆشبەری ناوچەیی و ھەروەھا بۆ دەرمانی نەخۆشییەکانی شێرپەنجە، تایی و تینجە، نەخۆشی دەریا لێدراوی (دەریازەدەگی) و بەھێزکردنی سێکس پێشیار دەکرا. ئەم دەرمانە نوێیە لە گۆڤاری لانست (The Lancet) و گۆڤاری دەرمانەکان وەکو دەرمانێکی تابۆکراو دەناسرا. ھەر لەم سەردەمدا، لە ئەمریکا زۆریەکی دەرمانەکانی تابۆکراو، کە کۆکائینی تێنا بوو، کەوتوووە بەردەستی خەلک و بە نرخێکی زۆر ھەرزان و زۆر بە ئاسانی دەستیان دەکەوت. بە دەست پێکردنی سەدەی بیست، بەکارهێنانی کۆکائین لەبەر چەند ھۆیکە کەمکرایەوە. ئەم یاسایانە لە پشتگیری لە فرۆشتن و بڵاوکردنەوی دانرا بوون، لەبەر ئەوەی وەدەستھێنانی گەڵای کۆک بە زەحمەت دەست دەکەوت، ئەم ماددە هۆشبەرە نرخەکەى تا ئەندازەیک گران کراو سەرەرای بڵاوکردنەوی وتاری جۆراوجۆر سەبارەت بە کۆکائین، ئەم ماددە بە نێو خەلکی ئاساییدا پێشوازی لی نەکرا و زۆرتر خەلکی خۆتەندواری کۆمەڵگا بە کاریان دەھێنا.

لە سەرەتای سەدەی بیست تا کۆتایی ساڵەکانی 1960، دەرووبەری زیاتر لە پەنجای ساڵ، بەکارهێنانی کۆکائین زۆرکەم بوو و تەنیا ئەو کەسانەى گەڵای سروشتی کۆکیان دەجوو، جووتیارانی خەلکی پۆلیفیا و پیرو بوون. لە نێو ئەراستی سەدەی بیست، بەکارهێنانی گەڵای کۆک لە ئەمریکای باشوور پەڕەیسەند و وەک

هغه دهستی کړنکاران له شویته دوور کموته کانی پوښیا و پېرؤ به کارباند هینا. له ناوچې زنجیره چیا کانی نمدیز گه لای کۆک و به کارهیتانی عاده تیک بووه که له نیتو کومه لگادا، وهرگړا بوو و همدروک مشروب سمیر دهکرا. له شاره کانی بناری کیوه کان، گه لای کۆک و هک دهرمان به کاردهات و تیکه لای گه لای کۆک له گه لای ناوی گهرم به ناوی چای کۆک ناوبانگی دهرکردووه و بزو دهرمانی زوړبه ی نه خوښیه کانی جهسته ی و دهروونی به کارباند هینا. سالی 1980 ریکخرای تهنروستی جیهانی له راپورتیکدا، ناماژه ی به چوار میلیون کس له نه مریکای باشور کرد، به بپردوامی گه لای کۆک به کاردیتن. له و راپورته دا، ناماژه به نیتو ی دانیشوانی نمدیز دهکا که له ریگای جوتن کۆک به کاردیتن. به کارهیتانی گه لای کۆک له ریگای جوتنموه مه ترسییه کی نه وتوی نییه و تووښوو ههست به نارامی، ساغ و سلامه تی دهکا و هیچ چه شنه کرداریکی ناشیسته له خو نیشان نادا.

نیشانه کانی تووښوون

به کارهیتنه رانی کوکانین بیتاقت و قهبز دهن و له وانه یه تووشی خدیالات و وه هم بن. نه وان همدسته کمن پیستی لمشیان دهخوړئ. نه وانه ی کوکانین له ریگای لووتیانموه هه لده مرښ، له لووتیانموه ناو دیت.

تووشبووانی کوکانین، له ژباندا تنیا یه ک نامانجیان همیه و نه ویش ودهسته تینان و به کارهیتنای کوکانینه و ته وای پاره ی خویمان له م کاره سهرف دهکمن و بنه ماله ی خویمان به جیدیلن و دوستانی خویمان له دهسته دهن. همدروها، همدست و په یوه نښیه کانی کومه لایه تی و عاتیفی خو ی له دمست ددها و بزو ودهسته تینای کوکانین، په نا ده باته بهر درؤکردن، دزی و خمویان که مده بیته ووه و رووخساریان ناریک و پتک، پیس و ناپه سندن ده بیت.

شویننه واری له دریز خایه ندا

به کارهیتانی له دریز خایه ن مروژ تووشی له رزین و خه مۆکی دهروونی ده کات. به کارهیتانی بهردوام له ریگی لووتموه، لووتیان تیک ددهاو سییه کان بریندار دهکا. نیشتیای خواردنیان نامیتنی و لاواز دهن و دوی چهند سال به کارهیتان، شویننه واری نه خوشی و گرفتی جیدی تهنروستی لهسر لهشیان دهرده کموی.

وازهیتان

سهره پای نهوی زۆری به کارهیتهرانی کوکانین، پییان وایه به کارهیتانی شه مادمدهیه راهاتنی به دواوه نییه (تووشبون)، شه مادمده هۆشبهره مهترسی زۆره و راهاتنی به دواوه دهبن. بۆ وازهیتان دهبن سهردانی پزشکی تاییه تی بکری و پشودان له شوینی زۆر نارام و هۆکاریک دهیت بۆ وازهیتان. دیاره ههروهک مادمدهکانی دیکه له کاتی وازهیتان دهبن هۆیهکانی دهستپیکردنی تووشبون به مادمدهیه دهر بکهوی و شه هۆکارانه له بهرچاو بگیری، تا یارمهتی بۆ وازهیتانی له داهاتودا بدات.

خه شخاش

مهترسیدارترین مادمدهی هۆشبهری سروشتیه، دواتر چهن دین جۆر مادمدهی هۆشبهری به هیز و مهترسیداری لی دروست دهکن. خه شخاش له ولاتانی نهفغانستان، هیند، تورکیه، چین، روسیه، میسر، مهکسیک، تایلهند، نیران و... هتد دهچنریت.

خه شخاش گیایهکی لاسکه باریک و گه لاکانی دریز و درشتن. گوئیکی سپی هیه و بهرزایهکی دهگاته یهک مهتر و بهری شه رووهکه، وهک توپیک وایه، به دوی وهرینی گه لاکانی لهسر لاسکهی شه گیایه دهرده کهوی و چهند ناوی هیه وهکو: کورزی خه شخاش، پۆشینه، کۆکتار و کهبسولی غوزی خه شخاش. له نینو شه

تۆپەدا، که خانه‌خانه‌یه موادیکي وردی سپی تیدایه. پیستی خەشخاش به تیغیکي تیژ چەند دانە قەلشی لی دەدەن، پاشان لەو قەلشانەدا، شیلەیه‌کی سپی دیتەدەر، نەم شیلەیه لە بەرامبەر هەوادا سفت و رەنگی قاوەیی دەبێت و پیتی دەلێن تریاک یا ئەفیون.

تریاک میژوویه‌کی چەندین هەزار سالێ هەیه. یۆنانییه‌کان و رۆمییه‌کانی کۆن، بە دەرماتیکی شادی هینەر دەیانناسی و میسرپییه‌کانیش بۆ مەبەستی زۆر، وەک: نارامکردنی گریانێ منداڵان بە کاریانەتیاو. بە دەستپێکردنی سەده‌ی حەفده‌یم تریاک لە زۆریه‌ی شوپنه‌کانی ئەوروپا بڵاویوو و ((تۆماس سیندن هام- Thomas Sydenham)) یه‌کیک له دامەزرێنه‌رانی گرنگی پزیشکی بە‌ریتانیا له تریاک بۆ دەرماتی نیش و سازار و پشوو و خەولی کەوتنی نەخۆشەکان پیشنباری کرد. پزیشکەکان لەوکاتەدا، دەرماتیکی زۆریان لەبەردەستدا نەبوو، هەر بۆیه زۆر بە خۆشحالییه‌وه له تریاک بۆ چاره‌سەرکردنی نەخۆشییه‌کان کەلکیان وەرگرت و له ماوه‌ی زیاتر له سەده‌یه‌ک بە‌کارهێنانی نەم مادده‌یه زۆر بێ سنوور و بێ بە‌رنامه بوو.

له چين چاندنی خەشخاش زۆر به خێرایي زۆری کرد و هیچ چەشنه کەمو کورتییه‌کان له نەبوونی تریاک هەستی پێ نەدەکرا. له کۆتاییه‌کانی سەده‌ی هه‌ژده‌یه‌مدا، بە‌ریۆبه‌رانی حکوومه‌تی چین هەستیان به مەترسییه‌کانی نەم مادده‌یه کرد و له‌گەڵ بە‌ریتانییه‌کان که ده‌سه‌لاتی بازرگانی نەم مادده‌یه‌ی له خاکی چین‌ه‌وه هەبوو، دوو جار به‌شەپ هات و له‌و شەپ‌ه‌ندا، نەوه بە‌ریتانیا بوو سەرکەوتنیان و دەست هینا. له ناوه‌راستی سەده‌ی نۆزده‌یه‌مدا، بازرگانی به تریاک یاسایی کرا. سەرکەوتنه‌کانی بە‌ریتانی و یاسای نازادکردنی بازرگانی به تریاک، بوو به‌ هۆی پیدابوونی گرفتێ گەوره له تەواوی جیهان، بۆ وینه یاساکردنی تریاک له چين بوو به‌ هۆی بڵاویوونه‌وی نەم مادده‌یه له کۆتاییه‌کانی سەده‌ی نۆزده‌یه‌م له ئەمریکا‌دا.

مورفین: یه کینک له بهرهمه کانی تریاکه، جموههری تریاکه به کاری کیمیایی له تریاک جیا ده کړیتسه، له تریاک بڼې رهنګتر و تامی تالمو به کارهیتناني عهسه به کان بڼ همت و توشبوو خهوی لی ده کوږ. هوشبهری نهم ماده ده په 10 بهرابهری تریاکه، له گهرمای 230 پله دا، ده توتسه و له کاری پزیشکیدا که لکی زوری لی ودرده گرن.

28 نؤقه مبهری 1853، ((نه لیکساندر وود - Alexander Wood)) بڼ یه که چار مورفینی گیراوهی له لمشی قیره میتردینک ته زریق کرد. پزیشکان بڼ نهم شیوه نوښه و به کارهیتناني مورفینی گیراوه، نوگری زوریان هه بوو و رایانگه یاند نهم شیوه په له شیوه کانی کونی به کارهیتناني تریاک که م مه ترسیدارتره. نهوان له ته زریقی ماده دی نو، ته قلیدیان ده کرد و بهم شیوه په گرفتیکسی گموره و بڼ وینه یان بڼ داهاتووی مرؤف دروستکرد.

هیرونین: بڼ یه که م چار هیروین له مورفین دروستکرا. هیروین 20 تا 25 بهرابهری مورفین به هیژتره و دوویه را بهر هوشبه رتره. تامی ههروهک تریاک تاله، به لام به ته واوی بڼ بونه و رهنګی قاوه یسه و دواي شیبونه وهی له نینو شله مهنی تایبه تی و وشکبوون رهنګی پیس ده بڼ. هیروین به بهراورد له گهل، مورفین و تریاک له ماوه یه کی زور که مدا، له شی مرؤف له گهلای رادیت (توشی ده بڼ) و روژه مرؤف رادهی به کارهیتناني هیرونین زورتر بکړیت. مه ترسیه کانی نهم ماده ده په له تریاک و مورفین زورتره و به پتی لیکولینه وه کان له 100 کیلو تریاک ته نیا 1 کیلو هیروین دروست ده کړیت. بڼ یه که چار پزیشکان هیروینیان له جیاتی تریاک به کارهیتنا و به ماده میه کی بڼ مه ترسیان ده زانی. بهم شیوه په نیو سه دهی ته او له هیروین وک ده رمانتیکي دژه نازار و کیمیایی و بڼ مه ترسی گواپا هوشبه ر نییه وک نه لته رناتیکي هیرونین، هاته بازار. نیستا ده رکمو توه میتا دین ههروهک هیروین هوشبه ره، بهو حاله ش زور کهس بڼ چاره سهری نیش و نازار به کاری دتینی.

له سهره تاكاني سدهی بیستم به کارهیتانی تریاک، مورفین و هیروین پهریسه‌ند و نهو هه‌ولانهی بۆ پیشگیری له بلاوبونه‌وهی نهم سنی ماددهیه له سهرده‌می شهری په‌که‌می جیهانکران بۆ سوودبوون، دواتر له نالستی نیوده‌وله‌تیدا، له سالی 1925 بۆ کۆنترۆلی نهم مه‌واده هه‌نگاوێکی جیددی دهمتی پشکرد. به‌لام نهم هه‌ولانه زۆر له سهره‌خۆ ده‌جووه پشش. به‌ده‌ستپشکردنی شهری دووه‌می جیهانی نهم هه‌ولانه‌ش پووجه‌لکرانه‌وه و تا ساله‌کانی 1950 شوکاته‌ی ریک‌خراوی ته‌ندروستی جیهانی پشکها‌ت، ده‌رکه‌وت هیروین (خه‌ستترین، به‌هیزترین، و مه‌ترسیدارترین جزوی تریاکه) ده‌بۆ به‌تمه‌واوی یاسایه‌ک بۆ پیشگیری له به‌ره‌مه‌مه‌تتان و بازرگانی و به‌کارهیتانی ده‌ریکری‌ت.

له ساله‌کانی 1960 به‌دواوه، زۆریه‌ی ولاتانی تووشی قه‌یرانی هیروین بوون ته‌نیا پزیشکان بوون ده‌یانتوانی به‌پیتی یاسا له چوارچیه‌ی کاری خۆیان هیروین به‌ نه‌خۆشه‌کانیان به‌دن.

له‌م سهرده‌مه‌دا، هیروین وه‌کو پاره‌یه‌کی نی‌ونه‌ته‌وه‌یی به‌هۆی خراپه‌کاران و قاچاغ‌چییان نه‌و دهمت نه‌و به‌ده‌ست ده‌کرد. له‌ریگای نهم بازرگانییه‌وه چه‌ندین میلیۆن پاوه‌ند سه‌رمایه‌ گوزاری تیدا کراوه، قازانجی‌کی زۆریان دهمسته‌که‌وی، به‌ره‌مه‌کانی تریاک له نه‌فغانستان و ناوچه‌ی سی‌گۆشه‌ی ئالتونی له‌ولاتانی تایله‌ند، نی‌یرمه و لائوس به‌ره‌مه‌لی‌ت. تریاک‌ی خاوه‌ له‌ رۆژه‌لاتی نی‌وه‌راست ده‌کری‌ته‌ مۆرفین و له‌ تاقی‌گه‌کانی فه‌رانسه و ئیتالیا هیروین دروسته‌کری‌ت و پاشان له‌ ریگای مافیاه‌وه بۆ سه‌رتاسه‌ری جیهان به‌ری ده‌کری‌ت. نی‌ستا هیروین له زۆریه‌ی ولاتانی جیهان وه‌ک: ئه‌سترالیا، بی‌یرمه، که‌نده‌ا، ئالمان، هۆنگ کۆنگ، ئیتالیا، مالیزیا، سه‌نگافور، سوید، تایله‌ند، به‌ریتانیا، ئه‌مریکا، قیتنام، نی‌ران، ولاتانی که‌نداو، تورکیه‌و... ه‌تد بلاوبۆته‌وه. زۆریه‌ی تووشبووان به‌ هیروین، گه‌نجه‌کانن که له‌ شاره‌ گه‌وره‌کان ژیان ده‌به‌نه‌ سه‌ر. نهم تووشبووانه‌ له‌وانیه‌ له‌ ریگای کیشانه‌ا یا به‌ شیوه‌ی ده‌زی لینان به‌کاری بی‌تن، هه‌ر دوو شیوه‌ی جیگای مه‌ترسی هه‌یه و راهاتنی به‌ دواوه‌ ده‌ییت.

شیوازی کۆنی به کارهێنانی هیرۆیین، دهرزی لێدانی راسته وخۆی بۆ نیتو ده ماره کانی خوین یا ژیرپیتسته. به لām له بهر نه وهی تووشبووان له شریقهی پیس که لک وهرده گرن زۆرجار له کاتی دهرزی لێدانی لایه نه کانی پاراستنی ته ندروستی و که ره ستمی ته زریق له بهر چاونا گرن. هه ر بۆیه به هه ر دوو شیوه، تووشبووان تووشی هه موکردن ده کات. بۆ وینه نهو تووشبووانه ی مادده ی هۆشبه ر به دهرزی له خوین ده دن، تووشی نه خویشی (هپاتیت تیس - hepatitis) ده بن.

زۆریه ی تووشبووانی هیرۆیین بۆ پیشگیری له هه موکردن و نه خویشی له ریگای لووتیا نه وه، هیرۆیین به کاردێتن و پێیانوایه له م ریگایه وه مه ترسی که متری به دواوه ده بن. به لām ده رکمه توه له م شیوه یه ش هه ر وه کو دوو شیوه که ی دیکه جیگای مه ترسی زۆری هیه.

له گه لّ نه وه شدا جیا له تریاک، مۆرفین و هیرۆیین مادده هۆشبه رێکی دیکه له مهواددی نه وتی یا دوو که لّی به رده خه لّووز دروسته ده کړئ. نه م جۆره مهوادده ده مستکرده ههروهک مهواددی دروستکراو، له تریاک ده چی و به شیوه ی حه ب له ریگای خوینه وه به کاردیت و هۆشبه ریشه. نه م مهوادده بۆ کاری پزیشکی دروستکراوه و وه کو حه ب هاتوه ته بازار و له سالێ 1985 پۆلیسی ویلایه تی «کالیفۆرنیا» ی نه مریکا له راپۆرتێکدا هیناویه تی، یه کێک له دارپێوه رانی مادده ی هۆشبه ر ده ستی کردوه به دروستکردن و فرۆشتنی هیرۆیینی ده سته کرد بۆ بازاری ره ش. نه م مادده هۆشبه ره ههروهک هیرۆیین، به لām هه زار به رابه ر له هیرۆیین به هه تره!

شوینه واری هیرۆیین

به کارهێنانی هیرۆیین مه ترسی جۆراوجۆری به دواوه ده بیت. تووشبووان ناگایان له خوین نییه و ژیا نی خوین ده که نه قوریا نی وه ده سته ئانی نه م مادده یه. نه مان له نه خویشیه کانی قه بزی و خه وائۆی ده نالێتن و کێشی له شیا ن که م و لاواز

دهېټ. نه گهر ژني دووگيان هيرؤين به كاريټني و رايټ، له وانه يه نه و منډاله له دواي له دايكبوون توشي بيټوشبون (تووشبون) بټ. منډالي تووشبوو پټستي خوي ده خورټني و ده رشيته وه و له شي ده له رزي، به دهنكي به رز هاوار ده كا و له نيش و نازار ده نالټني، نيوي نه و منډالنه ي له دايكي تووشبوو له دايك دهن به هو ي كساني ديكموه به خټو ده كرين. له بهر نه وي نه م جوړه دايكانه به هيچ شيو ديك ناتوان به خټويان بكن. همدنك له م منډالنه به هو ي دايك و باوكي تووشبوو خويان ده كوړزين يا له نيو ناو ده ياغځكتن.

وازهيناني هيرونين له وانه يه، مه ترسي زوري هين و تووشبوو توشي نيش و نازاري زور بكات. تووشبوو له كاتي وده دست نه هيناني هيرؤين ته واري شونه وار و نيشانه كاني نه خوشي نانفلولانزي لي وده ده كمو ي، وه: له رز، سمرگيژه، رشانوه، ناروق كردن، نيشي ماسولكه كان و پهريشاني.

هويه كاني زوربووني تووشبووان به هيرؤين

1- قاچاغچي و فروشيارياني تايست به ماده ده هو شبره كان، له فيركردني خلكي به تايسته تي لاوان زور سمركه وتوون. هرچند به پيچه وانه ي بازرگاني تووتن و مشروب بو فروشي بهرهمه كاني خويان ناتوان به شيوي ناشكرا پرويا گنده بكن، به لام له بهرام بهردا ترس و توغان به كاردټن. پميوه ندي گروه نه مينه كاني قاچاغ له ناستي جيهاندا، به جوړيك به رټو ده چن كه له ناكامدا، تووشبووان به برواي نه وي نه گهر روژيك كرين و به كاريهيناني هيرؤين راگرن يا قه ده غدي بكن چيان به سمر دټ ترس و توغانيان هيه.

2- خالي گرنگه نهويه نالوگوژه كاني نابووري و سياسي له ولاته كاني نيران، پاكستان و نه افغانستان بوته هو ي نه وي له ساله كاني ده يه ي 1980 ترخي ترياك كه مبكرټموه. هرچنده ترخي ترياك ي خاو هيچ كات گران نه بووه،

بەلّام ھەرچى نرخی كەمتر بىت مانای نەوېە قازاغى دروستکردنى ھېزىپىن لە
ترياك زۆرتەر دەبىت.

3- رادەى تووشبووان رۆژبەرۆژ بەرەو زۆربوون دەروا، لەبەر نەوېە نەو كەسانەى
پىشتەر كەوتونەتە دواى تووشبوون بە ماددە ھۆشبەرەكان، بۆ وەدەستەيتاننى
پارەى تايبەت بۆ كړىنى ماددەى ھۆشبەر پەنا دەبەنە بەر ھەموو جۆرە
تاوانكارىيەك. ھەندىكيان دەست دەكەنە دزىكردن و لەشفرۆشى. بەلّام
زۆربەيان ناساترین رىگا بۆ وەدەستەيتاننى ماددەى ھۆشبەر و پارەى پىتويست
دەگرە پىش و تىكەلتى مەعامىلە و كړىن و فرۆشتنى ماددەى ھۆشبەر دەبن.
نەم تووشبووانە بۆ نەوېە خۆيان بتوانن ماددەى ھۆشبەر وەدەستەيتنن دەبى
خەلكى دىكە تووشى ماددە ھۆشبەرەكان بكمەن و لەو رىگايەو فرۆشى
ماددەى ھۆشبەر زۆرتەر دەبىت و ھەم نەوان بە مەبەستى خۆيان دەگەن و ھەم
بازرگانان قازاغى زۆرتريان دەستەكەوى.

4- لەو ناوچەى كە لەگەل گرتسى گەورەى بىكارى بەرەو روو، بىتاقەتى و
خەمۆكى زۆربەى لاوان ھاندەدا تا بۆ رزگارى لەم ژيانە و ھىتانى زەوقىكى
نوئى بە ژيانى ناھۆمىدى خۆيان روو دەكەنە بەكارھىتانى ماددە ھۆشبەرەكان
بە تايبەتى ھېروئىن. لەم سەردەمەدا، بەشىكى زۆر لە لاوان وا دەزانن بە
تاقىكردنەوېە ماددە ھۆشبەرەكان ھىچ شتىك لەدەستەندەن.

بە گشتى ئەو كەسانەى ترياك بەكاردينن

- چاويان جوان و خومار دەبىت و ھەمىشە پرە لە ناو سوور ھەلەدەگەرى.
- كاتى نەشەبوون پىسخۆشە خۆيان بھورىتن، بە تايبەتى لووتيان و گوپچەكيان.
- بە لووتيان قسە دەكەن. رەنگى دەم و چاويان رەش ھەلەدەگەرى و لىوہەكانيان
بە رەنگى قاوہى ھەلەدەگەرى.

- حمزيان له چاڼي رهش و جگړه، له بهر نيموي راده ي نه شه بوون ده باته سه ري.
- هيزي لمش که مده کاته وه، شويتنوار له سر فام و ده رکي مړوف داده ني، مړوف تر سنوک باردنيسي و هه مړوکاتي گيژو به بچووکرين شتيک تيکده چي.
- هه روه ها گده، ميزلن، دل، گورچيله و... هتد تووشي لاوازي ده بن.

نمو کسانه ي مورفين و هيرونين به کار دینن

- به لووتيان قسه ده کهن، چاويان بو هه لنيه و هه ست به قورسبووني سه ريان ده کهن.
- پшти ده چه ميتمه و لاقی دنوشيتمه، کاتيک به ريگادا ده روا له وانیه بکموي.
- عاتيفه و موحيه ت له وجودی دا ده مړي و هه ستی ناميتي.
- زورتر حمزه کا به شيوه يک دانيشي، لاقی له سر سينگی کوبکاته وه و سه ري به سه ردا بگري.
- هه مړو کاتيک له ژيان بيزاره و تر سنوک، رهنگی دم و چاوی زهر د و لاواز ده بن و له شي، به تاييه تي ده ستی ده لرزي.
- نيمعاسي تووشي نه خوشي ده بيت و ده روونيان تيکده چي، له قسه کردن بيزارن و قه لافه تيان هه ميشه نالوزه و له شيان تووشي نيش و نازار ده بيت.
- کاتيک مه واديان ده ستاکموي له وانیه شيت بن و پر به دم هاوار ده کمن و ته وای له شيان ده لرزي و نيسکه کانيان نيت ده کات.

قييبي 1:

- به کاره يانی شم مه واده له تاقیکردنموي ميز، پيسايی و خوين له تاقیگه کاند، له تووشبووان ده رده کموي.

تێببینی 2؛

تووشبووان بۆ نموێ له تاقیگه كاندا، ده‌رنه‌كه‌وێ مه‌وادیان به‌كارهێناوه له هه‌بێ دژێ منداڵ بڕونی نافرته‌تان كه‌لك وه‌رده‌گرن. به‌وجۆره به‌ر له تاقیكاری ده‌بخۆن و پاشان روو له تاقیگه‌كان ده‌كه‌ن.

L.S.D و مادده هۆشبه‌ره وه‌همه‌ینه‌ره‌كانی دیکه

نیشانه‌كانی تووشبوون

به‌كارهێنانی نهم جۆره مه‌واده تا ماومه‌کی دوور و درێژ به‌ دوای وازهێنان له خه‌یالات و وه‌مێ زۆر ده‌نالتین و خه‌ویان تێكه‌ده‌چی، له‌وانه‌یه تووشی سه‌رگێژه، عاره‌ق‌کردن، په‌رته‌شانی و تێكه‌چوون بێن. سه‌رنیشه و له‌رز له له‌شیان وه‌ده‌ر ده‌كه‌وێ. گه‌رفتی ماددی یه‌كێکی دیکه له شوێنه‌واری به‌كاری هێنانی نهم مادده‌یه .

L.S.D کورت‌کراوه‌ی لیس‌رجیک، نه‌سید دیئیتل نه‌مید 25 (dlyserjic acid diethyl amid 25)، له‌وانه‌ی به‌ناویانگه‌ترین مادده‌ی خه‌یاڵهێنه‌ر و وه‌همه‌ینه‌ر بێت. به‌لام زۆربه‌ی مادده هۆشبه‌ره‌کانی دیکه نهم چه‌شنه شوێنه‌واره‌یان هه‌یه L.S.d له نیو تاقیگه‌ کیمیا‌یه‌کاندا، دروسته‌کریته، به‌لام هه‌ندیک له‌و مادده هۆشبه‌ره خه‌یالی و وه‌همه‌ینه‌رانه له نیو سروشتدا زۆره وه‌ك: مێسکالین له کالتوسی بێ درک له‌ناوچه‌کانی ولاتی مه‌کسیک و به‌شیک له‌باشوورو روژناوای نه‌مریکا هه‌یه وه‌رده‌گیرێ. پسی لوسی مین، یه‌کێکی تر له ماده وه‌هم هینه‌ره‌کانه، نهم مادده‌یه کاریگه‌ریه‌کی تایبه‌تییه و له زۆربه‌ی ولاتانی جیهاندا ده‌چیتریته. مادده‌یه‌کی دیکه‌ی خه‌یالی (stp serenity tranquility stp and peace) یه، نهم مادده‌یه جیا له‌خه‌یاڵهێنه‌ری، نارامکه‌ریشه.

Dom کورت‌کراوه‌ی فرمولی کیمیا‌یی مادده‌ی 2.5 ((دی منکیل)) ه (dom- 25dimethoy)، مێیل نامفتامین (methl amphetamin) له‌و مادده وه‌همه‌ینه‌ره سروشتیانه‌یه.

مادده L.S.D و هه موو خه یالتهینه ره کانی دیکه، له ساله کانی 1960، 1670 پیتشوازییه کی زوری لیکرا، شوینه واری و رهنگدانه وهی نهم ماددهیه ههم نهو کات و ههم نیستا به تمواری دهر نه که وتوو. به هژی به کارهیتانی نهم مموادده، ههر پینج ههستی مژؤ به هیتزده بن. رهنگه کان رووناکتر دینه بهرچاو، هه نندیک له توشبووانی نهم مموادده تووشی بیر کردنه وهی قوول دهنموه و خه یالاتی زور گموره ده کمن و وههم ده یانگری، ههر بهو هژیوه زورچار کاریکی ناناسایی ده کمن و لهوانه یه گیانی خویان له دهست بدنه³⁴.

پاپا

پاپا دواین و نوترین ماددهی هۆشبهری وههم و خه یالتهینه ره له م دوایانه دا دروستکراوه. نهم ماددهیه هه ییکی سووره له ولاتی بیرمه دروستده کړیت و به شیوهیه کی بهر بلالو له بیرمه و تایله نندا بلالو بووه تموه و ههر کس نهم ماددهیه به کار بینن تووشی وههم و خه یال دهبیت و به خه یالی دهبیتته پالنه وان و پاشا و ده توانی به ناسماندا بفری. ههر بویه زورچار روو له شوینه بهرزه کان ده کمن و خویان بهر ده ده نهوه، جاری واش ههیه بو راگرتنی نوتومبیل خویان وه بهر ده ده، تانوتومبیله که راگرن.

له تایله نند چهنین مندال به هژی باوکه کانیانه وه که نهم ماددهیه یان به کارهیتاوه سه پران. شاره زیان ده لئین نهم ماددهیه له هیروین و کوکائین مه ترسیدارتره³⁵.

قوناغه کانی تووشبوون و به کارهیتانی مادده هۆشبهره کان

به پنی لیکۆلینه وه له تووشبووان، به کارهیتان و راهاتن به مادده هۆشبهره کان چوار قوناغی ههیه. ههر کام له م چوار قوناغه ریگا خۆشکه مری قوناغی دوا ی خویهتی و زیاتر له 80٪ تووشبووان نهم قوناغانه تیپهر ده کمن که متر دیتراره تووشبوویک بو یه که م جار له هیروینه وه تووشی مادده هۆشبهره کان بن.

قۇناغى يەكەم

لەم قۇناغدا مرۇۋلە رووى ئاناگايىيەۋە بىە ھۆى دۆستى خراب و گىرقتە تايىبەتتەكاننەۋە (پىشتەر ناماۋە بىە گىرقتەكان كراۋە) روو لە بەكارھىتئانى ماددە ھۆشبەرە لاۋازەكان دەكات: زىاتر لە 90% نى نەۋ كەسانەى لەم قۇناغدا توشىدەبن جىگىرە دەكىشن و نەم جىگىرە ۋەك سەرەتايەكە بۆ نىۋ جىھانى توشىبون بەماددە ھۆشبەرەكان.

ماڧيا و قاچاخچىيانى ماددە ھۆشبەرەكان بۆنەۋى قازانچى باشيان دەستبىگەۋى سەرەتا بازارى فروشى ماددە ھۆشبەرەكان دروستدەكەن بۆ نەم مەبەستە لە رىنگاى كەسانى تايىبەت بەخۇيانەۋە روو دەكەنە نىۋ كۆمەلگا و نەۋ كەسانەى گىرقتى جۆراۋ جۆريان ھەيە دەستنىشانى دەكەن و بە نىرخىكى زۆر ھەرزان (زۆر جارىش بە بەلاش) ماددە ھۆشبەريان بۆدايىندەكەن لەۋ پىناۋەدا، بە ۋتنى درۆى زۆر، سەبارەت بەماددە ھۆشبەرەكان مرۇۋ دىننە سەر نەۋ بىروايەى نەۋ ماددەيە بەكارىيىتن. لەم قۇناغدا، مرۇۋ ھەست بەمەترسى ماددى، دەرۋونى و جەستى ئاكا. لەبەر نەۋەى ماددەى ھۆشبەرى بە نىرخىكى زۆر ھەرزان دەستكەۋتۋە و لە بوارى دەرۋونى و جەستى شەۋە لەبەر نەۋەى تازە دەستى پىكردۋە تا ماۋمەك ناسەۋارى دەرناكەى. بەكارھىتئانى ماددە ھۆشبەرى لاۋاز لەم قۇناغدا تا ماۋمەك توشىۋو زوۋ نەشە دەكا و دواتر ھەست دەكا بەكارھىتئانى نەم ماددەيە ۋەكو جاران نەشەى ئاكات. ھەر بۆيە لە رووى ناچارىيەۋە، روو دەكاتە ماددەى ھۆشبەرى بەھىزتر. لىرەدايە پى دەنئە قۇناغى دۋوھەم.

قۇناغى دۋوھەم

لەبەر نەۋەى توشىۋوان ۋەكو جاران بە ماددەى ھۆشبەرى لاۋاز ۋەكو: ھەشىش و گىراس نەشە نايىت، روو دەكاتە ماددەى بەھىزتر و بە كىردەۋە پى دەنئە نىۋ قۇناغى دۋوھەم و بەكارھىتئانى تىراك. لە قۇناغى يەكەمدا، دەتۋانن زۆر بە ئاسانى ۋاز لە ماددە ھۆشبەرەكان بىن، بەلام لەم قۇناغدا، ۋردە ۋردە ھەست

پنده‌کەن تووشبوو و ناتوانی وازی لێ یێتی. لێره‌دا یه‌ رینگای چوونه‌ نێو قۆناغی سێهەم خۆشده‌یێت، له‌بەر نه‌وه‌ی تووشبوو به‌دوای ماوه‌یه‌ک له‌ به‌کارهێنانی تریاک وه‌کو جاران نه‌شه‌ نابێت و بۆ نه‌شه‌بوونی روو ده‌کاته به‌کارهێنانی مادده‌ی به‌هێزتر. له‌م قۆناغه‌دا، تووشبوو هه‌ست به‌ گرتنی مادده‌ ده‌کات، له‌بەر نه‌وه‌ی نه‌و که‌سانه‌ی له‌ قۆناغی یه‌که‌مه‌دا، مادده‌ی هۆشبه‌ری به‌به‌لاش یا به‌نرخێکی هه‌رزان بۆ دا بین ده‌کردن، نرخه‌که‌ گران کردووه‌ و تووشبوو بۆ کپرین و وه‌ده‌سته‌یتانی ده‌ست بۆ هه‌ر کار و کرده‌وه‌یه‌کی دزیو ده‌بات.

قۆناغی سێهەم

له‌ قۆناغی سێهه‌مه‌دا، تووشبوو ده‌سته‌ده‌کا به‌ به‌کارهێنانی هه‌یۆین و مادده‌ مۆرفین داوه‌کان و به‌ره‌به‌ره‌ شوێنه‌واری به‌کارهێنانی مادده‌ی هۆشبه‌ر له‌سه‌ر له‌ش و ده‌روونیان ده‌رده‌که‌مۆت وه‌ له‌ کارو ژيان بێزار ده‌بن و مرۆڤێکی بێ هه‌ست، بێ عاتیفه‌، ترسۆک، بێ غه‌ره‌ت ده‌بێت و زۆر جار بۆ وه‌ده‌سته‌یتانی مادده‌ی هۆشبه‌ر روو ده‌کاته نیشی خراپ وه‌ک دزی، خۆفرۆشی و ته‌نانه‌ت فرۆشتنی نامووسی خۆی. هه‌ندێک له‌ تووشبووان له‌ به‌کارهێنانی مادده‌ هۆشبه‌ره‌کان سنوورێک نانا سن و به‌دوای ماوه‌یه‌ک ئه‌م قۆناغه‌ش تێپه‌رده‌که‌ن و روو ده‌که‌نه‌ مادده‌ی به‌هێزتر و شیاوێکی نوێی به‌کارهێنانی مادده‌ هۆشبه‌ره‌کان. له‌ قۆناغی سێهه‌مه‌دا، تووشبووان زۆر به‌ ناسانی له‌ نێو کۆمه‌ڵدا، جیا ده‌کرێنه‌وه‌، له‌بەر نه‌وه‌ی هه‌م له‌ بواری ده‌روونی و هه‌م له‌ بواری جسته‌وه‌ له‌ مرۆڤێکی ناسایی ناچن و هه‌لسوکه‌وتیان تایبه‌تییه‌وه‌ هه‌موو که‌س ده‌زانی مادده‌ی هۆشبه‌ریان به‌کارهێناوه‌.

قۆناغی چواره‌م

قۆناغی چواره‌م، به‌ قۆناغی کۆتایی ناویانگی ده‌رکردووه‌. له‌م قۆناغه‌دا، تووشبووان روو ده‌که‌نه‌ به‌کارهێنانی مه‌ترسیدارترین مادده‌ی هۆشبه‌ر و شیاوێکه‌کانی ئه‌م مادده‌یه‌. به‌کارهێنانی هه‌یۆینی گه‌راوه‌ و لێدانی ده‌زێ له‌ ده‌ماره‌کانی خۆین یه‌کێک له‌ مه‌ترسیدارترین شێوه‌کانی به‌کارهێنانی مادده‌ی

هۆشبەرە. بەکارهێنانی ھێرۆین و کۆکانین رۆژبەرۆژ تووشبوو، بەرەو لاوازی و نەمان دەبات. سەرەرای نەمانە تووشبوو بە ھۆی بەکارهێنانی شریقە (سورەنگ) پیس و بە کۆمەل (واتە چەند تووشبوو پێکەو لەیەک شریقە کەلک وەرەگرن) تووشی نەخۆشی دیکەش دەبن و یەکتاک لەمەترسیدارترین نەخۆشی کە ھەرەشە لە تووشبووان دەکا، نەخۆشی نایدز (HIV+). بەگشتی نەم قۆناغە، بەقۆناغی کۆتایی ژیان تووشبووان ناسراوە و ئەوانەى دەگەنە نەم قۆناغە بەشێکی زۆریان دەمرن بۆ وێنە سالی 2005 بە پیتی ناماریک رژیسی نیران بلاویکردووەتەو پێنج ھەزار کەس بە ھۆی بەکارهێنانی ماددە هۆشبەرەکان مردوون³⁶.

وازیان لەم ماددە هۆشبەرەکان لەم قۆناغەدا، زۆر سەخت و دژواری، ئەوانەى کەمتر تووشبوویک بتوانن لەو بەلایە رزگاری بێت.

هۆکارەکانی تووشبوون بە ماددە هۆشبەرەکان

بۆ مرۆڤ روو لە ماددە هۆشبەرەکان دەکات و بەکاری دێنن؟ هۆکارەکان چین؟ بە پیتی لێکۆڵینەوە لە تووشبووان، هۆکارەکانی تووشبوون و رووکردن لە ماددە هۆشبەرەکان لە نێو کۆمەلگاکاندا جیاوازییان ھەیە و لە ھەر کۆمەلگایەک هۆکاریکی تایبەتی بووەتە ھۆی تووشبوون و راھاتنی بە ماددە هۆشبەرەکان. بەلام بە شتوێکەکی گشتی دەتوانین ناماژە بەچەند خالی سەرەکی بکەین. نەم خالە سەرەکیانە لە نێو کۆمەلگاکاندا، وەک یەک نییە.

1- کەسایەتی

کەسایەتی یەکتە لەو خالانە، شۆتەواری لەسەر ھەلسوکەوتی مرۆڤ دادەنێ و ھەلسوکەوت و کرداری دەبێتە سەرەتایەک تا مرۆڤ روو لە ماددە هۆشبەرەکان بکات. ھەموو کەسایەتیەک وەک یەک نییە و لەگەڵ ئەویشدا، ھیچ کەسایەتیەکیش بێ کەم و کۆری نییە.

ترسنۆكى تووپە بوون، بېروابەخۆنەبوون، زوو باۋەركردن بە دەورووسەر، غەسەبى بوونى زۆر ... ھتد. لە خالە لاۋازەكانى كەسايەتى مرۆڤە و شۆتەنەوار لەسەر مرۆڤ دادەنى و دەبىتە سەرەتايەك ھۆكارەكان بۆلاۋبونەوھى ماددە ھۆشبەرەكان بۆ يەكەنجار روو لەو كەسانە بگەن و درۆ و بەلگىنى نادروست پىشنيارى بەكارھىتەننى ماددە ھۆشبەرەكانيان پى دەكەن، ديارە لەم قۇناغەدا، لەوانەيە نەم ماددەيە بەبەلاش (پى پارە) بەوانە بىرى تا ھىچ جۆرە فشارىكى ماددى لەسەريان نەبى.

لەوانەيە كەسەك كەسايەتتەكى لاۋازى ھەبوويت و رووى لە ماددە ھۆشبەرەكان نەكردبى، ھۆكارەكەى دەگەرپتەو سەر نەوھى، نەم كەسەنە كەوتووتە داۋى ماددە ھۆشبەرەكان، واتە نەو ھەل و مەرجەى بۆ تووشبووان ھاتووتە پىش بۆ نەو نەھاتووتە پىش. كەوابو تەنيا بوونى نەم خالە لاۋازانە لە نىو كەسايەتى مرۆڤدا، ھۆكارى تووشبوون نىيە، بەلكو دەبىتە سەرەتايەك بۆ دەستپىكرەنى و چوونە نىو تووشبوون. نەم كەسايەتتە لاۋازەى تووشبوو، كەوتووتە نىو پىلانى ھۆكارەكانى ماددە ھۆشبەرەكان و نەم كەسايەتتە لاۋازەى تووش نەبوو ماناى نەوھە نەكەوتووتە داۋى نەم بەلەيە.

2- فشار

بە بەراورد لەگەل سەردەمەكانى پىشوو، نەم فشارانەى لە نىو ژيانى مرۆڤدا ھەبوو زۆر كەم بووتەو، بەلام بۆ مانايە نىيە نىستا ھىچ چەشنە فشارىك لە ژيانى مرۆڤدا نىيە. لەم سەردەمەدا، گومان لەوھدا نىيە بە بەراورد لەگەل باب و باپىرانمان كىشەمان زۆرتر بوو. نەم كىشەيە ھەر وەكو نەخۆشى پەتاي سەدەى بىستەم بوو و زۆرەى نەخۆشەكانى سەردەم لەم كىشەيەدا، سەرچاۋە دەگەرن و تووشبوون بە ماددە ھۆشبەرەكان يەكەك لە ھۆكارەكانى دەگەرپتەو بۆ نەم كىشانەى سەردەمى ژيانى مرۆڤ.

3- هۆیه سهرمکییه کانی پمیدابوونی کیشه

بۆ لهر رۆژگارهدا کیشه مان زۆره و نهو کیشهیه ههراسانان دهکات. هۆی بسوونی نهم کیشهیه لهر سهردهمهده، دهگهریتمهوه سهر هۆیهکی سهرهکی. لهشی مرۆڤ بۆ ژيان له سهده کانی رابردوو دروستکراوه و ههر لهر نهو ژيانده راهاتوه. لهو رۆژگارانهدا، نينسان له توانايده ههبوو بتوانی کیشه کانی چارمههر بکات يا له بهرامبهريده، هه لهر نهو بگرێ. بۆ وینه نهگهر هه یوانیکي درنده پهلاماری دابا، لهشی به که لک وهه گهرتن له کههستهی راو، بهریه چهی نهو پهلامارهی ده دایهوه. يا نهگهر باران بارییا، خیرا دهچوه نیتو نهشکهوتیک. هه لهر کهوت و جهوجۆلی نهوکات وای له مرۆڤ کردبوو له بهرامبههر هه موو کیشه و گهرته کانهدا، لهشی بههیز و توانا بیهت و بتوانی به که لک وهه گهرتن لهو خاله بههیزه له بهرامبههر سروشت و کیشه کانی خۆی راگرێ و بهریه کانی بکا. نهم تابه ته نه دیه سهره کیانه بۆ مانه وهو ژيانکردن، له نهو بهیک بۆ نهو بهیک دیکه ده گوازایهوه. کهسانیک توانای هه لاتن، بازدان، سهر کهوتن به سهر به رزاییه کان، يا سهر کردنیان نهبوو، به هۆی ناژه لای درنده يا مرۆڤه وه ده کوژران.

به داخوه نهم بهریه چدانوه سروشتیه لهر سهردهمهده، به کارنایه و پینچه وانه ده بنه راگرو پینشان ده گرن. له بهر نهو هه نیه ژيانی خۆمان زۆر خیراتر له وهی له شمان بتوانی رابیت له گه لای نالوگۆری پیناوه. له جیگای نهو هه ناژه لای درنده وه: پلینگ، گورگ، یا شیر به رهو روو بیت لهوانیه له گه ل بیکاری، کرێچییه تی، پولهی کارهبا، ناو، ته لیفون، گرانی و... هتد به رهو روو بیت. هیچ کام لهر کیشه نویانه به ناسانی چاره سهر ناکرێن و لهشی به هیز و ماسولهکی گموره ناتوانی وه لاهم دهری هیچ کام لهر کیشه نه بیت.

نهم چهشنه نالوگۆره لهناکاوانه له میژوودا وینهی نهبووه. شینوی بیر کردنه وه، مۆده کان، ترسه کان، ههسته کان و... هتد به خیرایی گۆر دراون. نالوگۆری

بنچینهیی له کاروباری پزیشکی، زانست، جووتیاری تاکتیکه کانی شهر، پیشه و بازرگانی دهنگی جیهان به تمواری گۆزیوه. به لām لهشی مرۆڤ هه مان لهشی هه زاران ساڵ پش نیتایه. لهم سهرده مه دا، لهشی مرۆڤ توانای بهرپرچدانه وه و پشتیوانی لهخۆه نییه. له بهرام بهر کیشه کانی نهم سهرده مه دا، وهك قورسه کانی جۆراوجۆر توانای دانی نمو پاره یه ی نییه، له بهرام بهر هه مرشه کانی یاسایی ناتوانی خۆی راگرێ، کاتی بیکاری یا کاتی رووبهروبوونه وه له گه ل رژی نیداری به ستر وه به یاسا هیز یان نیازێکی زۆر ساده وهك بۆ دیتنه وه ی جیگی پاری کردنی سه یاره که ی له بهرام بهر نهم کیشه نه دا، لهشی مرۆڤ هه مان لهشی سهرده مه ی کۆنه و هه موو بهرپرچدانه مویه کی له هیزو توانای لهشی که لک وه رده گرێ.

له راستیدا بهرپرچدانه موه به شتوازی کۆن. لهم سهرده مه دا، زۆر کارانییه له بهر نهم وه ی له بهرام بهر کیشه پیشکه مو توه کان، نه ته نیا کارانییه، به لکو مه ترسی هینه ریشه. بۆ وینه له بهرام بهر گرانی و بیکاری فشاری مرۆڤ ده چیه سه ری و لیدانی دڵ خیراتر ده بیته. تا نهم کیشه به بهر ده وام بیته ناراحه تیه کانی ده روونی مرۆڤ بهر ده وام ده بن و له داهاتو دا، نهم کیشه ده روونیانه یه مرۆڤ و لیده کات به شتویه ک خۆی له و بارودۆخه ده ریا ز بکات. که سیک له بهرام بهر کیشه کاندای خۆرا گرتر بیته که مه تر تووشی نه خۆشی ده روونی ده بیته، به پشچه وانه نه و که سانه ی خۆرا گر نین مه ترسی تووشبوونی گرفت ی ده روونیان زۆر تره.

ناکامه کانی نهم کیشمو فشارانه، جۆراوجۆره و له هه ندیک که سدا گرفت ی جهسته ی پیکدیتنی. لهم سهرده مه دا به لگه یه کی زۆر هه یه ده ری ده خات، په یوه ندیه کی راسته موخه له نیتوان کیشه و فشار له گه ل گرفته کانی جهسته وهك: نه خۆشیه کانی دڵ، گه ده، تهنگی هه ناسه هه یه. نه خۆشیه کانی جهسته له کیشه کان سه رچا وه ده گرن و له م رۆژانه دا، زۆر زهق و بهرچا ون و نه خۆشیه ده روونییه کانی ش له م کیشه نه سه رچا وه ده گرن و به شتیکی زۆری کۆمه لگای تووشکردوه. له نیتوان هه مر گروپیکی ته مه نی (لا و پیر)، هه مر گروپیکی کۆمه لگا، هه مرچین و توژ و پشیه ک، هه روه ها

ره گز، برادیه کی زۆر له خه لکی له یه کیک له گرفته کانی پهرتانی، ده مارگیری، بیهومی و... هتد ده نالتینی و نهم کیشه ده مارگیری و ده روونیانه به شیهویه مرؤف به رهو تووشبوون ده بات.

جۆری مادده هۆشبه ریک مرؤف به کاریدیتنی، به ستراره توه به سروشتی ژیان و همره ها تیکه لاری له گهل نمو که سانه ی برادر یا خزم. بۆ وینه: نه کتهریکی نیتونه توه می سینه ما، لهوانه یه کوکانین به کاریتنی، کرێکاریک به ره ولای بیر و جگهره ده روا، ژیتیکی نیتوما لهوانه یه له تیکه لاره کانی بیتزودیا پام که لکوه رگری.

4. پروپاگهنده ی بازرگانی

سیگار و مشروب دوو مادده ی هۆشبه ری گرنگ له ژیر سیبه ری پروپاگهنده ی بازرگانی به شیهویه کی زۆر به ریلو له تمواوی جیهاندا، به کاردیت. به بیشک پروپاگهنده ی بازرگانی بۆ نهم دوو مادده هۆشبه ره شویتنمواریکی زۆری له سهر به کارهیتانی نهم مادده هۆشبه رانهوه له نیتو گه نجان داناوه. ههرچهنده له ولاتانی رۆژنساوایی سنووریک بۆ نهم پروپاگهنده یه دیاریکراوه، به لام کۆمپانیاکان دروستکهری جگهره و مشروب له که لکوه رگرتن له که رهسته کانی پروپاگهنده زۆر زیره کانه مامه له ده کهن. بۆ وینه له ههندیک له ولاتان پروپاگهنده ی بازرگانی له ته له فزیون بۆ جگهره قه ده غه یه. به لام زۆربه ی کۆمپانیاکانی جگهره ناوی جگهره کانیان له رینگای به رتیه به رانی یاریه وهرزشیه کان، به شیهویه کی زۆر به ریلو، له بهرچاوی گه نجان و لاوانی نۆگری وهرزش بلاویده کهنوه. نهم شیهویه پروپاگهنده ی شویتنمواری یه کجار زۆره و کاتیک سهرکووتنی بهرچاوه وده ستدیتنی که پالوانی یاریه وهرزشیه کان به جگهره ی کۆمپانیاکان له سهر شاشه ی ته له فزیون، رۆژنامه و گۆزاره کان ده رده کهن.

نه کتهره کانی سینه ما، گۆزانییه ژه کان و... هتد نه قشیک بهرچاویان له م پروپاگهنده بازرگانیانه به تایه تی له جگهره و مشروب هیه. زۆربه ی نهم

نه کتەر و گۆرانیبیزانه به بهستنی بۆندیکی بازرگانی بۆ ماوهیهکی دیاریکراو له جگهره و مهشروبی شه و کۆمپانیانه له سههر شاشهی تهلهفزیۆن و گۆشار و روژنامه کان، شاههنگ و ریتورسه کاندای، به کاریدیتن و شویتنواریکی زۆری له سههر ئوگرانی خویان بۆ به کارهینانی شه جوژه ماددهیه هیه. له بههر شهوی شه که سیلیمتیانه له نیتو لاوان خوشهویست و هه موو کرداره کانیان له لایهن لاوانهوه لاسایی ده کرتتهوه.

5- پزیشك

یه کینکی دیکه له هۆکاره کانی زۆربوونی تووشبووان به مادده هۆشبه ره کان، نه قشی پزیشکانه، ههروهک پیتشر باسکرا، مورفین له کاری پزیشکیدا گرنگیهکی زۆری هیه و به سهدان دهرمانی پزیشکی لهو ماددهیه دروستکراون. پزیشکان هه ندیکجار له بهر ناشاره زایی به سهبارت به نه خوشییه کان وهک چاره سهری به نه خوشییه که ده ده ن، دهرمانی ئارامکەر و دژی نازار که له مورفین دروستکراون به نه خوش ده ده ن و نه خویش له سه ره تادا شه دهرمانه به کاریدیتن و شویتنوار ی باشی له نه هیتشتنی نازار هیه، ههر بۆیه به ره دهوام روو له پزیشک ده کا و شه دهرمانه وه ره گریت و له ماوهیهکی کورتدا پیتی رادیت و ناتوانی به کاری نه هیتتی.

هه ندیککی دیکه له پزیشکه کان له بهر قازانجی ماددی خویان، بۆ نه هیتشتنی نیش و نازاری نه خوشه کانیان جوژه کانی بیتزودیا زیام و باربی چوریتیان پی ده ده ن، دوا ی ماوهیه که نه خوش تووشی شه ماددهیه ده بیت و ناتوانی وازی لی بیتتی، ههر بۆیه به به ره دهوامی سهردانی پزیشک ده کهن و به کاری دیتن. ته نه نه ت هه ندیکجار تووشبووان له مادده هۆشبه ره کان کاتی که مادده ی هۆشبه ریان ده ستاکموی روو له نه خویشخانه و عیاده کان ده کهن و به ناوی پشت نیشه، لاق نیشه و سهرنیشه و چه ندين نه خوشی دیکه شه ماددهیه وه ره گرهن.

6- مۇدە

ماددە ھۆشبەرەكان ھەروەك جەل و بەرگ و نۆتۇمبەل، كەوتۇوتە ژۇر شۇتتەوارى مۇدە. لە نەمىرىكا، كوكائىن ماددە ھۆشبەرى رۇژە و بەكارىيىتىن. نەم ماددەيە تا چەند سال پىش نەنارابو. بەلام ئىستا بازىرگانى بىم ماددەيە سى بەرابەرى بازىرگانى فەلم و مۇسقىيە. سالانە لەم ولاتەدا 45 تۇن كۇكانىن بەرھەمىدەت و دەورۇبەرى 25 مىليارد دولار داھاتى ھەيە³⁷.

بەگشتى يىنزۇدەيازىام ھەروەك مارى جوانا، ماددە ھۆشبەرىكى تايىت بە چىنى مامناوەندى كۆمەلگايە. كوكائىن ماددە ھۆشبەرى چىنى دەولەمەندە و ھىرۇتىن ماددە ھۆشبەرى چىنى كەم داھاتى كۆمەلگايە. لە ھەندىك لە ناوچەكانى جىھان كەستىك بىھەمۇئ لە نىو كۆمەلدا، وەربىگىرى يا ئەندامانى گروپەكەى رايان لەسەر بىت، دەبىن بە بەردەوامى ماددەى ھۆشبەر بەكارىيىتى. بۇ وىنە لە نىو گوندىيەكانى ناوچەى ئەندىز جوىنى گەلەى كۆك زۇرتىر لە بەكارنەھىتانى باو. لە نىوان چىنى كرىكارى باكوورى بەرىتانىا كەستىك مەشروب نەخواتمە، وەك ژىنىكى بەدەروشت سەير دەكرى.

كارەسات نەوەيە، لاوتىك ھىرۇتىن بەكارنايىتىن، كاتىك تەواوى برادەكانى ھىروئىن دەكىشن ھەست بە تەنىايى دەكات. نەم كەسەى تەواوى ھاپۇلەكانى جىگەرە دەكىشن، بەلام خۇى جىگەرەى نىيە ھەست بە كەمۇكۇرى دەكات. خۇتىندكارىكى زانكۇ كاتىك لەبەشە ناوخۇيەكان دەيىنى نەوانى دىكە جىگەرەدەكىشن بۇ ھاپۇرەنگىبۇون لەگەل نەوانى دىكە لەوانەيە جىگەرە بەكارىيىتى.

بەداخەوە لەم سەردەمەدا، رۇژ نىيە ماددە ھۆشبەرىكى نۇئ لە نىو تاقىگاكاندا دروست نەكرىت و رەوانەى بازار نەكرىت و نەبىتە مۇدەى رۇژ. نەم ماددە نۇيەنە لە ماددەكانى دىكە زۇر بەھىزترىن و مەترىسيان يەكجار زۇرتىرە و خۇراتىر لە جاران توشبۇو بەرەو نەمان و مەردن دەبات.

7- سیتکس

جینگای هیچ شک و گومانیک نییه تمواوی مادده هۆشبهره کان له سه ره تادا بۆ بههیزکردنی کاری سیتکسی به کەلک ئەناسرابێ. هەر بۆ بهم بۆنهوه بهشیکێ زۆر له بهکارهێنهرانی مادده هۆشبهره کان بۆ بههیزکردنی کاری سیتکسی روو له بهکارهێنهرانی نهم ماددهیه دهکهن. زۆریهێ نهو کسانهش له بواری سیتکسهوه لاوازن بهرتنوتنی کەسانی دیکهوه روو له بهکارهێنهرانی مادده هۆشبهره کان به تاییهتی مهشروب، حەشیش، تریاک و هیروئین دهکهن.

تمواوی نهم مادده هۆشبهره له کورتخایهندا، کاری سیتکس بههیز دهکهن، بهلام له درۆخایهندا شوینهواری به پێچهوانهوه دهییت و کاری سیتکس لاواز دهکات و نهو کەسانهێ به بهردهوامی ماددهی هۆشبهره بهکاردیتن (تووشبوون) به تمواوی له بواری سیتکسهوه پهکیان دهکەوتیت و هیچ چەشنه هەستیکیان بۆ نهم کاره‌دا، نامیتن. نهم مهسهلمیه ههم بۆ پیاوان و ههم بۆ ژنان مهترسی هیه.

رینگا چاره‌کان

تووشبوون به مادده هۆشبهره کان، گرفتیکێ کۆمه‌لایهتی و چۆنیهتی بهره‌و روو بوون له‌گه‌ڵ نهم گرفته، ته‌نیا تووشبووان ناگرتیموه. به‌داخه‌وه له کۆمه‌لگای نهمه‌دا، نه‌وه‌نده تووشبووان ده‌کەونه بهر سزا و هه‌لسوکەوتی خراپ، قاچاغچییانی نهم به‌لایه نهو سزایانه‌ی وه‌بر ناکه‌وێ.

کاتیك نه‌خۆشییهك له کۆمه‌لگایه‌کنا ب‌لاو ده‌ییته‌وه، تمواوی هیز و توانای نهو کۆمه‌لگایه بۆ به‌ریه‌ره‌کانی و چاره‌سه‌رکردنی نهو نه‌خۆشییه ده‌کەوتیه کارو به‌هانه‌ی نه‌خۆشه‌کان ده‌روون و تا نهو جینگایه ده‌رفه‌ت هه‌بی و بتوانن له بواری ته‌ندروستییه‌وه بۆ چاره‌سه‌رکردنی نه‌خۆشییه‌که هه‌ولده‌ن و له‌گه‌ڵ نه‌وه‌یش بۆ بنه‌برکردنی نهو فایرۆسه که له‌و ناوچه ب‌لاو بووه‌ته‌وه هه‌ول و کوششیکێ

سەرتاسەری دەدرئ. بۆ وێنە نەخۆشی نەنفولانزای بالئەندە سالی 2005-2006 لە هەندیک لە ولاتی جیهان بلأو بوو. لە بەرامبەر نەم نەخۆشییەدا، بێکە تەندروستیەکان بە پشتیوانی ماددی دەولەت بە شێوەیەکی زۆر پان و بەرین جوولائەوه و تا رادەیەکی زۆر سەرکەوتنیان وەدستەتێنا و نەوانەش گومانی نەو نەخۆشیانەیان لەسەر بوو، کەوتنە ژێر چاودێری تەندروستی. لە کوردستانی خۆشاندا، گومانی بوونی نەم فایرۆسە لە دوو ناوچەی کوردستاندا، دەرکەوت و بە میلیۆنان دۆلار بۆ پێشگیری لەو نەخۆشییە سەرف کراو بە میلیۆن مریشک و بالئەندی هاوڵاتیان بۆ بلأونەبوونەوهی نەم نەخۆشیە لەبەین بران.

نەخۆشی تووشبوون بە ماددە هۆشبەرەکان، نەخۆشییەکی کۆمەلایەتیە و مەترسیەکانی زۆر لە نەخۆشی نەنفولانزای بالئەندە مەترسیدارترە و دەبێ بۆ رزگاری بوون لەو نەخۆشییە، بە شێوەیەکی گشتی هەول بەدەین و دانانی سزا بۆ تووشبووان زۆر هەلەیه، تووشبوو هەروەک نەخۆشەکانی دیکە پێیوستی بە یارمەتی پزشکی و دەروونی هەیه تا لەو بەلایە، رزگاری بیت. بەداخەوه لە نێو کۆمەلگای نێمدا وەکو تاوانبارێک چاو لە تووشبووان دەکرێت، ئەوه لە کاتی ک دایە تووشبوو نەخۆشە و پێیوستی بە چاودێری پزشکی و یارمەتی نێمە هەیه. فایرۆسەکش نەو کەسانەن نەم بەلایە لە نێو کۆمەلگادا بلأو دەرکەنەوه و هاوولاتیان فێری بەکارهێنان و تووشبوون بەم ماددەیه دەکەن. بۆ چارەسەرکردن و نەهێشتنی نەم نەخۆشییە دەبێ ئەو کەسانە ی بازەرگانی بەم ماددەیه دەکەن و بلأوی دەرکەنەوه سزابدێن و بە کۆمەلگا بناسرێن.

لە بەرامبەر تووشبوواندا، ئەمرکی نێمە دەبێ یارمەتی ئەو کەسانە بیت و چۆنێمەتی یارمەتیەکش بەم شێوەیه دەبێت:

1- تا ئەو کاتەی تووشبوو هەست بەو کێشەو نەخۆشییە نەکات و بۆ رزگاربوون لەو بەلایە داوا یارمەتی نەکردوو، ناکرێ یارمەتی بەدەین.

2- هرگيز يارمه‌تی تووشبوویك مه‌دهن، تانمو کاته‌ی داوای یارمه‌تی له نئیه نه‌کردبێ له‌بهر نه‌وه‌ی نهم کاره ته‌نیا کیشه‌که درێژخایهن ده‌کات و هه‌ولمه‌دهن ده‌ست له نیشه‌کانیان وه‌ربدن.

3- بوار مه‌دهن کیشه‌کانی تووشبووان، شوینه‌وار له‌سهر ژبانی ئێه‌دا بنیت. نیشی خۆتان یا براده‌ره‌کانتان بۆ یاره‌مه‌تی دانی تووشبووان له‌ده‌ست مه‌دهن.

4- نه‌گهر هه‌ره‌شه‌تان له‌تووشبووان کرد، رای خۆتان مه‌گۆژن. تووشبوو خاوه‌نی ئیراده‌یه‌کی لاوازه و نه‌وه ماسده‌ی هۆشبه‌ره به‌رتوه‌ی ده‌بات. که‌وابوو له به‌رامبه‌ریدا، ده‌بی به‌هێژ و له‌سهر بیره‌که‌مان سوور بین و دڵمان بۆی نه‌سووتی.

5- تا نه‌و جینگایه ده‌توانن پشتگیری بکه‌ن و هانی بدن و موحیبه‌تی پێ بکه‌ن. تنی بکۆشن به هینانه‌وه بیری باوه‌ره‌کانی، هێژو ئیراده‌ی به هێژ بکه‌ن تا زۆرتر برۆای به خۆی هه‌بیت.

6- هرگيز بیانووی پێ مه‌گرن، هێژی خۆتان بۆ له‌ناو بردنی شو خالانه‌ی تووشبوو ده‌یان شاریته‌وه به‌کار مه‌هێتن. له‌بهر نه‌وه‌ی نهم کاره سه‌رکه‌وتوو نابیت و زیان له په‌یوه‌ندی خۆتان و تووشبووان ده‌دهن.

7- یارمه‌تی تووشبوو بدن، به شێوه‌یه‌که له‌ماوه‌یه‌کانیدا، برۆای به خۆی هه‌بیت و له هێژی خۆی که‌لک وه‌رگریت.

8- تووشبوو له سه‌رمای وازه‌یتاندا، ده‌بی له‌یارمه‌تییه‌کانی پزیشک پێ به‌ش نه‌کرت.

9- هرگيز نه‌وه‌ی، به‌رای ئێه‌و رینگا چاره‌یه‌کی بێ مه‌ترسییه، به‌تووشبوو پێشنیار مه‌که‌ن له‌بهر نه‌وه‌ی هه‌ول و کۆششی زۆر که‌س له په‌یوه‌ندییه‌دا، بووه‌ته هۆی دروستبوونی کیشه‌یه‌کی دیکه.

10- ناو و شوێنی ته‌واوی نه‌و گروپ و رێکخراوه ناوچه‌یه‌یه‌ی له‌وانه‌یه به‌توانن یارمه‌تی به‌تووشبوو بدن به‌لاتانه‌وه بیت.

له‌بیرتان نه‌چی نه‌ئیه و نه‌که‌سی دیکه ناتوانن یارمه‌تی تووشبوو بدن، تا نه‌وکاته‌ی تووشبوو برۆای به کیشه و گرفتی خۆی هینابیت.

وازهیتان

- 1- به پیتی پیتاسی تووشبوون، که سیک واز له تووشبوونه کی دیتی، ده بی ماوهی وازهیتان تیپه بکات. له وانه یه نم ماوهیه ناخوش و به نیش و نازار بیت.
- 2- ماوهی تیپه کردنی نم وازهیتانه به ستر اوتموه بمساغ و سه لامه تی و هیزی تووشبووان و ماوهی به کارهیتانی مادهی هوشبر و رادهی به کارهیتانی.
- 3- شوتنه واری وازهیتانی مادهیه کی هوشبر له تووشبووان جیاوازی همیه. تووشبوونیک له وانه یه بتوانی مادهه هوشبریک به شوتنه واری که متر تهرک بکات و به پیچمونه له وانه یه تووشبوونیک دیکه به نیش و نازاریک زورتر واز له مادهه ی هوشبر بیت.
- 4- به هوی نیش و نازاره کانی وازهیتان، تووشبووان ده بی ماوهی وازهیتان له شوتنیک بیده نگ و هیدی هه لبرترن. فشاره کان و کیشه کانی ده وروبر ده بی به ته وای که مبرک تهموه.
- 5- پیتش ده ستیکردنی وازهیتان، تووشبوو ده بی له رتنوینییه کانی پزیشکی پسپور که لگ وهر گرت. همدیک له مادهه هوشبره کان، وهک: باری چوریت و بیتنزدیایام ده بی بۆ وازهیتان، رادهی به کارهیتانی نم مادهیه رۆزبه رۆز که متر بکرتهموه.
- 6- هیچ تووشبوونیک نابی به ته نیایی ماوهی وازهیتان ده ستیککا. له بهر نه وه تووشبوو له کاتی وازهیتان پیوستی به پشتیوانی، هاندان و چاودیری ده وروبری همیه.
- 7- له کاتی تیپه پراندنی ماوهی وازهیتان، له وانه یه تووشبوو له بواری ده ورونییه وه تووشی تیکچوون و لاوازی بیت، نم قوناغه، کاتییمو ده بی چاوه روانی بیت.
- 8- هر چه شنه نشانه یه کی نانا سایی یا مه تر سیدار له ماوهی وازهیتان ده بی له خیرترین کات له گل پزیشکی تلیبه تی باس بکرت.

کرده وه، زۆرتیر بواړی پیندراوه و له هموله کانی پيشووی بؤ کؤنټرؤلی تریاک پیکهاتبون زؤر به هیزتر بون. گرنګترین لایه نی به لئینامه ی 1925 نهمه بوو، سهره پای تریاک، کؤنټرؤلی به کارهیتانی کانایس - یش که وته نیو به لئینامه که و وه ک ماده هؤشبه ری مه ترسیدار ناوړا. هه روک پيشتر ناماژهی پیکرا، کانایس له بهر راگرتنی دلّی میسر به کان بؤ نیو نهم به لئینامه یه هاتووه، له بهر نهمی هیچ چه شنه به لگه یه که له بهر ده ستا نه بوو ده رجات نهم ماده یه زؤر مه ترسیدار بیت. به دوا ی ریکه و تنی 1925، کونفرانس و کؤر و کؤیونه وه ی زؤر پیکهاتبووه و ریکه و تن و به لئینامه یه کی زؤر مۆرکراوه. سالی 1931 به لئین نامه یه که مۆرکرا، ناکامی نهم ریکه و تنه که مکرده نهمی به ره مهیتان و بلا و کرده نهمی ده رمانه خه وهیته ره کانی به دواوه بووه. سالی 1936 چواره مین به لئینامه ی نیو ده ولته تی به مه بهستی پيشگیری له هیتان و به ریکردنی ده رمانه نیاسیه کان وه ک تاوانی کی نیوده ولته تی مۆرکرا.

نالوگۆره کان به دوا ی شم ری دووه می جیهانی

شم ری دووه می جیهانی زۆربه ی نه و سه رکه و تنانه ی له نیوان سالانی 1920 تا 1930 وه ده ست هاتبون پووجه ل کرده وه، به لّام له و رۆژه به دواوه ریکه خراوی نه ته وه یه کگرتووه کان و ریکه خراوی ته ندروستی جیهانی کؤنټرؤلی نیو ده ولته تی ماده هؤشبه ره کانی وه نهم ستؤ گرت و زۆربه ی نه و نه رکانه ی له لایه ن کۆمه له ی که لان بهر تیره ده چون، درانه نه ته وه یه کگرتووه کان. سالی 1940 نالوگۆرینکی زؤر و به کرده وه دؤی ماده هؤشبه ره کان بهر تیره چوو. بؤ وینه: پيش شم ری دووه می جیهانی ته نیا نه و ماده هؤشبه رانه ی له سی رووه کی خه شخاش، کوک و کانایس دروست ده کران، که و تبون نه بهر کؤنټرؤل، به لّام سالی 1948، یاسا ژماره یه کی زؤر له ماده ده ستر کرده کانی خسته نیو کؤنټرؤلی راسته وخؤ. سالی 1971 به لئین نامه یه کی دیکه له په یوه نلی له گه ل ده رمانی ده روون، کؤنټرؤلی نیوده ولته تی ماده هؤشبه ره کان، ماده وه هم هیتمه ره کانی وه که: L. S. D، ماده ده

نارامكەرەكان، خەوھىنەرەكان وەك: تىنكەلاۋەكانى بارىي چورىت و نامفتامىنى
ھىتايە نىو كۆنترۆل و چوارچىۋەيەكى دىارى كراوى بۆ دانا.

رىنكخراۋەكانى كۆنترۆلى ماددە ھۆشبەرەكان

1- شىراي نابورى و كۆمەلەستى بەرپرەسى نامادە كەردنى سىياسەتى نەتەو
يەكگرتوۋەكان، رىنكخستەن لە كۆنترۆلى ماددە ھۆشبەر، چاودىرى بەسەر بەلەين
نامەكانى نىودەولەتى و دانى پىشنىارى پىتوست بۆ ھەركام لە ۋلاتەكان.

2- كۆمىسيۇنى ماددە ھۆشبەر، بەرپرەسى شىكەردنەو و روونكەردنەو نەو
ئالوگۇزانەيە كە دەبى لە رىنكخراۋەكانى جىھانى بۆ زۆربوونى ھىزى زۆرتەر و
كۆنترۆلى بەكارى ماددە ھۆشبەرەكان و نەو ماددەيە بۆ دەرمانى نەخۆشىيە
دەروونىيەكان لە ناستى جىھاندا پىتكەيت.

3- دەستى نىودەولەتى كۆنترۆلى ماددە ھۆشبەر، بەرپرەسى يارمەتى بە
دەولەتەكان، لە كەمكەردنەو چاندن و بەرھەمھىتەنى ماددە ھۆشبەرەكانە و
چاودىرى پىتوست دەكات تا بەكارھىتەنى نەو ماددەيە لە لاين رىنكەوتنە
نىو دەولەتەيەكان خراۋەتە نىو پىرستى كۆنترۆل، بۆ كارى پزىشكى و لە
چوارچىۋەيەكى دىارىكراۋدا بەرھەمبەيت. يەكەك لە رىنكەكانى بەرىۋەبەردى
نەم كارە ھاۋكارى دەولەتەكان و دانى نامارى پەيۋەندى دار بەم كارەيە.

مافى مرۆف و تووشبوۋان³⁹

تووشبوۋان راھاتنىكى جەستى و دەروونى مرۆف بە ماددە ھۆشبەرە
ۋازھىتەنى بۆ مرۆفى تووشبوۋ زۆر سەخت و دژۋار دەيىت. پىتوستە بلىين بە
بەكارھىتەنى ماددە ھۆشبەر بە ھەستىكى خۆش دەگات و لەشى بەھۆى
بەكارھىتەنى ماددە ھۆشبەر بەھىز دەيىت و ھەستەكانى رابردوۋى نامىتى. بۆ
پىكەيتەنى ھەستەكان و دروستبوۋنى خۆشى، پىتوستە مرۆفى دۈكەوتوۋ، وردە

ورده رادهي به كارهيټناني مادده هۆشبره كان زۆرتر بكات. به پټي به كارهيټناني به رده وام، جوړيك راهاتني جهسته ي و ددرووني پټكديټ. به شيويهك بواړي وازهيتان بۆ مرؤف كه وهكو توشبووي ليهاټووه، دژوار دهبيټ. نو كهسه ي به م قوناغه دهگات توشبوو به مادده ي هۆشبره.

له پميوهندي له گهل نموي توشبوون جوړيك نه خوښيه يا نه، باسكي زانستي زور له نارادايه و راويوچونه كان ده لټن توشبوون جوړيك نه خوښيه و دهگوتري، به ناماژه به ناكامي ودهستهاتوو له خويندمنوه و ليكولنمنوه كان، توشبوون به شيوي گشتي و ناشكرا له شوينه واري چالكي ميتشك پټكديټ. كمابوو دهتوانين بلين توشبوون جوړيك نه خوښي ميشكيه. به لام دروسته نه وپه توشبوو به نه خوښ ناوېرمن نه توشبوون. به بروايه كي هله مرؤف به هزي ناراحهټيهك كه ههيه تي، بۆ دوور كړدنه وي نو كيشه جهسته ي و ددروونييه ي خوي، روو دهكاته به كارهيټناني مادده ي هۆشبر پټويابه به كارهيټناني نه مموادده دهبيټه هوي پيك هاتني خوښي و نه شه بوون. له سه ره تاي به كارهيټان به و ناماڅه دهگات، به لام له دريځ خايه ندا، له گهل راهاتنيكي جهسته ي و ددرووني به ره روو دهبيټ و وك توشبووي مادده ي هۆشبر دهناسري.

همر بويه دهتوانين بلين نه م مرؤفه نه خوښه و به به كارهيټناني مادده هۆشبره كان توشبووني به سمردا سه پاره. نه م جوړه مرؤفه كه توشوي لاوازي دهبيټ له لايمن كۆمه لگاوه و هك: كارتيكي ناپه سندا، ريگايه كي خراپ و تاوانبار توشبوو ده كه وپته بهر ليكولنمنوه و ته نيا له چندا ولاټيكا و هك نيشيكي ناسلي چاو له توشبوو ده كهن. پټويسته مافيك توشبوو و هك مرؤف ههيه تي شي بكه ينموه. بۆ نه م مېهسته سمره تا مافي توشبووان له ((كونوانسيون)) (Convention) واته له ريكموتني سالي 1988 ي ريكرراوي نه تموه يه كگرتوه كان بۆ خه بات دژي قاچاغي مادده هۆشبره كان و مادده و ههمه يټنره كان شي ده كمينموه.

ومزعی مافی تووشبووان له کونوانسیونی 1988

له نیوان کونوانسیونه کانی (ریکموته کان) ریکخراوی نه ته وه یه کگرتوه کان (پیشتریش کۆمه له ی گه لان)، کونوانسیونی ریکخراوی نه ته وه یه کگرتوه کان بۆ خبات دژی قاچاگی مادده هۆشبر و وه همه پته ره کان له سالی 1988 ی ویهن (پایته ختی ئۆتیش)، یه که مین کونوانسیونیکه به مافی نینسانی تووشبوو به شیوه یه کی تایبه تی ناماژه ده کات. نهم کونوانسیونه سه ره رای نه وه ی ناماخی نه هیتشتنی مادده ی هۆشبر له جیهاندا یه مافی نینسانی تووشبووانی له بیر نه چوه.

له خالی 2 ی مادده ی 14 ی نهم کونوانسیونه دا، به راشکاوی نیگه رانی خۆی سه باره ت به مافی نینسانی تووشبوو ده بریوه به پیتی بریاره کانی، همرکام له نه ندامان له سه ریانه بۆ پشتگیری له چاندنی نایاسایی و له به مین بردنی رووه که هۆشبره کان وه: خه شخاش، کوکا و شادانه (کاناییس) که به شیوه یه کی نایاسایی له و ولاتانه دا ده چینه رنی ههنگاو هه لگرن. له م مادده یه دا ریز بۆ مافی نینسانی دانراوه. سه ره رای نه مانه، کونوانسیونی 1988 ناماژه ی به ناسینی تووشبوو وه تاونبار نه کردوه و له مادده ی 3 (به شی کۆتایی خالی 3)، به شی (ج) ته نیا له تاونباری نمو که سانه ده دوی به شیوه ی نایاسایی مادده ی هۆشبر به کار دیتن. نهمه ده رده خات کاتیک به کارهیتانی مادده ی هۆشبر به عیلاجی پزیشکوه به کارهاتینی تاوان نیه.

ومزعی مافی مروّفی تووشبووان له جیهاندا

له زۆربه ی ولاتانی جیهان تووشبووان به مادده هۆشبره کان له زۆربه ی مافه کۆمه لایه تیه کان دا بیبهش ده کرین و وه تاونبار چاویان لی ده کریت.

له نئیراندا، تووشبوون تاوانه، به لّام به ته واوی تووشبووان مه جال ده درئ رووبکمه ناوهندی تاییه تییه کانی وه زاره تی ته ندروستی، تا بۆ وازهیتان بکومه ژتیر چاودتیریدا. هاوکات له گه له نه مانه تووشبوو له نئیراندا ناتوانی له نیساره کان ته عین پیست و نه وانهش نیش و کاریان ههیه نه و نیش و کاره بیان لی وهرده گیریتومه. تووشبوونیک نه بهموی واز له مادده هۆشبه ره کان بیتنی، به پیتی یاسا سزاده درئ، سزاکه شی یا سزای ماددی ده کرئ یا به لیتانی شه لاق سزاده دریت. نه وه له کاتی کدایه تووشبوو وه که نه خوش دهی سیر بکرئ و نابین برئ و نه م سزادانه پیتلکردنی مافی مرۆف له سه ر تووشبووانه.

له نه مریکا ره وه که تا راده مه که ههروه کو نئیرانه. به پیتی یاسای پشتیوانی له کهسانی په که موتوو (Disabilities Act)، کهسانی تووشبوو به مادده هۆشبه ره کان راسته وخۆ له پشتیوانی یاسا بیتشه ده بن. نه م یاسایه به به شی ده وه ته و ناده وه ته تییه کان نیجازه ددها، له دامه زانندن و دانی خزمه تی گشتی بۆ تووشبووان خۆیان بیاریزن. نامنجی کۆنگره له م یاسایه نه وه به تا پشتیوانی له تووشبووان نه کریت. له نه مریکا که سیک مادده ی هۆشبه ره به کاردیتنی ده بی بزانی پیشه، مال و بهرژه وه ندیه کۆمه لایه تییه کانی له ده ست ددها. به لّام به دوا ی وازهیتان دیسان له و مافه کۆمه لایه تییه نه که لکوه ده گرئ.

تا سه ره تا کانی ده یی 1960، مادده هۆشبه ره کان له بهریتانیا، وه کو گرفتیکسی گه وه سه ر نه ده کرا و به کارهیتانی مادده هۆشبه ره کان و تووشبووان وه که نه خوشانی که ناو ده بران که پیوستیان به چارمه رکردن و چاودتیری ههیه. به لّام له کۆتایی ده یی 1960 به دواوه سیاسه تی بهریتانیا له بهرامبه ر مادده هۆشبه ره کان له ژتیر شوینه واری سیاسه تی نه مریکا نا لۆگۆری به مه ر نه م سیاسه ته هیتا و کۆمه لگا به هۆی مردنی مندا لّان به هۆی مه ره فی زۆر و له راده به ده ری تریاک وه که شه ربه تیکسی دژه نیش و نازار شه رمه زار بوو. بهو حاله ش له بهریتانیا پزیشکان ده توانن بۆ تووشبووان، مادده هۆشبه ری پیوستیان بۆ بنووسن.

مافی تووشیوان

به پیتی یاسا، له زۆریه ولاتانی جیهان تووشبووان مافیان پیتلده کړی و له زۆریه مافی نینسانیه کانیاں بیتبه شده کړین. له نیران به پیتی یاسا تووشبوو مافی پتکه پتانی ژیاڼی هاوېشی نییه و بو پتکه پتانی ژیاڼی هاوېش ده پتی بدلگه نامه ی تاقیکاری مادده هوښه وړه کان له په کیک له بنکه ته ندروستیه کان وهرگرن. به پیتی یاسا له نیراندا تووشبوو ناتوانی خه رجی بوژی خیزانی وده دست پتین و له بهر وده کړدنې منداله کانی نه قشی نایت.

به پتي ماددي 4 و 8ي خبات دږي مادده هوشبهرهكان، تروشبو يهك تا پينج ميليون ريال غرامه دهكړي و تا سي ليداني شلاقيشي وي دهكوي. نهگه دووپات بووه هر جاريك 74 ليداني شلاقي بهنسيب دهيت. بهراستي ليداني شلاق بډكسيكي نهخوش به پيچهوانه ي مافي مرؤف و دږي ههمو كرده بهكي نينسانيه.

یه کیک له گه وره ترین مافی تووشبووان که ده بی ره چاو بکړی و تووشبوو بی بهش نهیت مافی دهرمانی تووشبووانه. ههروهک پیشتر ناماژی پتکرا تووشبوو نه خو شه و ههروهک هه موو نه خو شه کانی دیکه ده بی نیمکاناتی چاره سرکردن و چاودیری بۆ دابین بکړیت. تا به دواي چاره سر بیون له و نه خو شیه بگه رپته وه نیو کۆمه لگاو له هه موو مافیکي نینسانی به شمار بیت.

بهشی دووهم: بالابوونهوهی ملاده هۆشبه‌ره‌کان له ئێراندا

کورته میژوویہ کی ملادہ ہوشیہ رہ کاں لہ نیراندا⁴⁰

هەروەك پێشتر ناماژە پێگرا، مێژووی ماددە ھۆشبەرەكان لە نێزاندا، دۆگەرێتەو و بۆ چەند ھەزار سال پێش نێستا. ھەروەك گوترا بەنگ وەك ماددە یەكی دەرمانی لە نێزانی پێش نیسلام ھەبوو، بەلام ھیچ چەشنە بەلگەیەك لە بەردەمدا نییە دەری بخات ئەفین (ترياك) لەو سەردەمانە ناسرايێت و نێزانییەكان بەمەبەستی رابواردن یا دەرمان بەكاریان بردیەت. لە نێو شیعەر و پەخشانی فارسیدا، لە سەدە ی چوارەمی ھێجری بەم لاوە دەستكەوتوو، ترياك وەبەرچاو دۆگەرێت.

فهرخی شاعیری کوتایه‌کانی سده‌ی چوار و سده‌تاکانی سده‌ی پینجهمی
هیجری (هه‌زار سال پیش) ده‌ئی:

گودان گودان پیشو میر میلان مستی جو مستی کہ خورده باشد افروز

شیخ ((فرید الدین عطار)) له شاعیر وکانی سده ی ششمی هجری میناویت:

عقلی کمال دیر حسن اور صلاحیتوں کا
کثر البشیر و بلاد النہر میں کمال

ماؤستا ((حسین مسرور)) شاعیری ھاوچہ رخی نیرانی که بۆ خوئی بهر دھام
تیراکی به کارهتتاوه له شیعروکانی بهو شتومه ددهوی:

چیسٹی یا وہب این زحر الودود قسم کو کھلا

خوشه انجم فریب و دانه سرورم شکله

وَشَفِي خَوَالِدٍ وَاللَّهُ مُوْتَقِي ثَلَاثَتِهِمْ مُوْتَقِي خَلِيفَةٍ وَاللَّهُ مُوْتَقِي كَامِلِهِمْ

له سهرده می میرزا ته قی خانی نه میر که میر تا سالی 1908 چاندن و بازرگانی و به کارهیتانی تریاک له نیراندا نازاد بوو و هیچ یاسایه که له په پوهندییه دا نه بوو.

تریاک همدروک جگړه له دوکانه کاندې دفرۆشرا. په که مین یاسا به نیوی یاسای ((تحمید تریاک)) (دیاری کردنې چوارچپوهیه کی دیاریکراو) له سالی 1908 له 6 ماده له لایه نه نجوومه نی شورای میلی په سندکرا.

له پووشپه ری 1927 یاسای ((انحصاری تریاک)) (د پوره دانی تریاک) له 16 ماده له لایه نه نجوومه نی شورای میلی په سندکرا. به پتی نه یاسایه بۆ په که مجار له نیراندا، کپین و فرۆشتنی تریاک درایه ده ولت، به لآم چاندنی خه شخاش همدروک جاران به ده ست جووتیاران و بازرگانان بوو.

ده ولت به دواي په نه دکردنی یاسای ((انحصار دولتی تریاک)) له سالی 1926 بۆ په که مجار یاسای سزادانی قاچاغچیانی تریاکي له 14 ماده به په سندی نه نجوومه نی شورای میلی گه یاند.

له سالی 1941 دهمتی ده ولت له سمر پیشنیاری وه زاره تی دارایی چند بریاریکی ده رکړد به پتی نه بریارانه، وه زاره تی دارایی بۆ هیه لهر شارتانیک که پتویستی زانی له چوارچپوهیه کی دیاریکراو، به توشبوان، تریاک بفرۆشی و نه و که سانه ی له شونځه گشتیه کان دا، تریاک به کارینن به پتی نه بریاره سزا بدرتن.

له خولی چواره ده می نه نجوومه نی شورای میلی گروپیک له نوینه رانی نه نجوومن پیکهاتبون له 65 نوینه ر، پیشنیاریانکړد چاندن و به کارهیتانی تریاک له نیراندا قه دهغه بکړی. همدنیک له نوینه ره به ناویانگه کانی نه نجوومن که نفووزیکي زوریان هه بوو، وه: دوکتور شه فقه، دوکتور جه لال عه بده،

نه بولغه زل حاتمه می، دوکتور زهنگنه، دوکتور موعمه زه می، سردار فاخیر
حیکمهت، عیماد توربه تی، سهیف پورکازمی و فراکسیون حیزبی تووده ی
نیران، نم ترحه پیشنیاریان نیمزا کرد.

پیشنیاری نوینمرانی نه نجومهن له لایه نه دولت و نه نجومهن په سهند نه کرا،
له بهر نه وه ی بهرنامه یه کی ریکوپیتک بۆ بهر بهر هکانی له گهل قاچاغچییان و
له ریشه ده رهیتانی تووشبون و دابینکردنی دهیان میلیون تمهن هه زینه ی
دابینکردنی درمان و داخلکردنی تووشبون له توانای ده ولته تا نه بوو.

یاسای پشتگیری له چاندنی خه شخاش و به کارهیتانی تریاک

له سالی 1925 نه نجومهنی شورای میلی یاسایه کی په سهند کرد به پسی نم
یاسایه دولت ده بن له ماره ی 6 مانگ داخلکردن و فروش و به کارهیتانی
مه شروب، کرپن و فروش تریاک و نمو ماده ده ی له تریاک دروست ده کری و
همره ها چاندنی خه شخاش له سالی 1954 قه دهغه بکا.

کهمبونمو ی راده ی تووشبون

چاندنی خه شخاش له سالی 1956 به دواوه له نیراندا راگیرا. هر بویه به دوا ی
په سهندکردنی یاسای پشتگیری له چاندنی خه شخاش راده ی تووشبون به ماده ده
هوشبه ره کان له نیراندا رۆژ به رۆژ که می ده کرد.

چاندنی دووباره ی تریاک و سه ره لدانی دووباره ی تریاک به هوی هاتنه ناوه وه ی له
را ده به ده ری تریاک قاچاغ له تورکیه، نه فغانستان و پاکستان به راده ده کی زۆر پاره
و زیری نیران چوه ده ره وه ی ولات، هر بویه ده ولت هاته سر نه و پروایه چاندنی
خه شخاش و به کارهیتانی نیتوخی و پیدایستی به کانی تووشبون گه لاله یه که به
نه نجومهن پیشنیار بکا. نم گه لاله یه، له سالی 1968 له 9 ماده ده دا له لایه نه
نه نجومهنی شورای میلی په سهند کرا.

شۆږشى ئىسلامى و مادده ھۆشېمرىگان

شۆږشى ئىسلامى ئىيران به رېبىرى خومەينى 22ى رېبەندانى سالى 1979 سىرکومتى وەدەستھىتا. نەم ھىکومەتە، تەواۋى ياساگانى پەيۋەندىدار لەگەل تىراكى ھەلۋەشاندەو ھە پىتى ياساى نوۋ چاندن، بەکارھىتان و کرپىن و فروشى ماددە ھۆشېمرەگانى قەدەغە کرد. بەلام ئەۋى لە دوارۋۋى نەم ھىکومەتە و سىاسەتەگانى دەرکەوت لەگەل، نەم ياسايە يەكى نەدەگرتەو. بە دواى ھاتنە سەرکارى کۆمارى ئىسلامى نەتەنیا پىش بە چاندنى خەشخاش و شادانە نەگىراۋ، بەلکە رادەى تروشبورن بە ماددە ھۆشېمرەگان لەگەل پىش ھاتنە سەرکارى کۆمارى ئىسلامىدا بەراورد ناکرۋ و بە مىليۇنان کەس لە خەلکى ئىران گىرۋدەى نەم ماددەمىە بوون و زۆر بە ناسانى، نەم ماددەمىە لە ھەموو شۆنئىكى نەم ولاتەدا دەست دەکەۋ. تەنانتە بىشېكى زۆر لە بازىرگان و بلاۋکەرانى ماددە ھۆشېمرەگان لە ئىراندا، بەرپەبەرانى رۆتىمن و بەپىتى سىاسەتى نەم رۆتىمە پەرە بە بلاۋکردنەۋى ماددە ھۆشېمرەگان لە ئىراندا دەدەن. لە بىشى دوۋەمى نەم كىتېبەدا بەوردى لەسەر نەم سىاسەتە و چۆنىەتى بلاۋبونەۋى ماددە ھۆشېمرەگان لە ئىراندا دەدۋىن.

ھەلگەۋتى جوگرافى ئىيران⁴¹

ولاتى ئىران بە 1648195 كىلۆمەترى چوارگوشە رووبەر، ھەقدەمىە مېن ولاتى جىھانە. نەم ولاتە لە كىشورەى ئاسيا و لە رۆژھەلاتى نىۋەراست ھەلگەۋتوۋە. مېژۋى سەربەخۋى ئىران دەگىرېتەۋە بۆ چەند ھەزار سال پىش ئىستا.

ئىران لە باكورەۋە، لەگەل ولاتەگانى نازەربايجان (767 كىلۆمەتر) نەرمەنستان (40 كىلۆمەتر)، تورکەمەنستان (1206 كىلۆمەتر) لە رۆژھەلاتەۋە لەگەل نەفغانستان (945 كىلۆمەتر)، پاكستان (978 كىلۆمەتر)، لە رۆژناۋاۋە لەگەل

عیراق (1609) و تورکیه (486 کیلومتر) هاوسنورده، هروده ها له باشوروده (2043 کیلومتر) سنووری ده ریایی همیه و لمو ریگایه وه له گهل و لاتانی کهنداو وه ک نیمارات، قهتر، کویت، بهرین، عمرستان و عومان هاوسنورده.

خاکی نیران بهسر (30) پاریزگا دابهشکراوه. به پیتی سه رزمیری سالی 1996 دانیشتوانی نیران 60.0550.000 کسه و به پیتی دوایین سه رزمیری که سالی 2006 کراوه دانیشتوانی نهم ولاته 70 میلیون کسه و پایتهختی نیران شاری تاران به دانیشتوانی 6758845 کسه (1996). نیوخی ته مهنی له نیراندا، 62 ساله. له دانیشتوانی نیران 61.31٪ ی له نیو شارهکان و 38.34٪ ی له نیو گوندهکان دهژین.

نهژادی خهلکی نیران ناراییه و نهته وهکانی فارس 48٪، نازهری 27٪، کورد 13٪ و عمره ب بهلوچ تورکمن 12٪ پیک هاتون⁴². نایینی نیران له 98٪ ی موسلمان و 2٪ ی زهردهشتی جووله که و مهسیحی ... هتد پیکهاتووه.

رادهی بلاو بوونه موی مادده هوشبهرمکان له نیراندا

همروهک پیشتر ناماژی پیکرا، میژووی به کارهیتانی مادده هوشبهرهکان له نیراندا، ده گهر پیتموه بۆ سه دان سال پیش نیستا مرؤف به شیتوازی جوراو جور به کاری هیتاوه و گیرۆدهی نهم مادهیه بووه. به لام به بهراورد له گهل نهو سهردهمه و کات هاتنه سهرکاری رژیمی کۆماری نیسلامی بهم لاوه مادده هوشبهرهکان به ریزهیهکی سه رسور هیتنهر له نیو نیراندا، بلاو بووه تموه و به شیککی زۆر له خهلکی نهم ولاته گیرۆدهی بوون و به بهردهوامی به کاری دیتن.

نه گهر ناوړتیک له کۆمه لگای نیران به دینموه، به کارهیتان و راهاتی به شیککی زۆر له خهلکی نیران به مادده هوشبهرهکان له رواله تیاندا، دیاره و زۆر به ناسانی مادده هوشبهرهکان وه دهست دیتن و به بێ هیچ کۆسپیک لسه ریاندا به کاری

دیتن. بهیښی ناماری فمرمی حکومو متهی نیران زیاتر 2٪ خه لکی نیران به ماده هوشبره کان راهاتون و به برده وای به کاری دیتن⁴³. نهم ریژه به به برارود له گهل ناماره نافرمیه کاندایه ناگریته وه. به پیتی ناماره نافرمیه کان زیاتر له 10٪ خه لکی نیران تووشی نهم ماده ده به بوون و به برده وای به کاری دیتن⁴⁴.

له نیرانی نه مړودا، کرپن و فروش و به کارهیتانی ماده هوشبره کان بووته ژبانی روژانه ی به شیکې برچاو له خه لکی نیران و به یی هیچ کوسپ و مه ترسیمک بازرگانی بهم به لایه (ماده هوشبره کان) ده کمن و به کاری دیتن. نهم ماده ده به رووی کردو و ته ته وای شویتنه کانی نهم ولاته به تایبه تی نه و شویتانه ی بز پتگه یانندن و فیترکردنی لاوان پتکه اتون. له پاره کاندایه زور به ناسانی له لایم قاجاغچیپانه وه، نهم ماده ده به دفرورشری و همر له ویشه وه به ناشکرا به کاری دیتن. له سهیرانگه کان، شه قامه کان، شویتنه گشتیه کان، زانکو، به شه ناوخویه کان قوتابخانه ناوه نلی و دوا ناوه ندیه کان، سه ریزگه کان، به ریژه به برابه تییه کان، بنکه نافیرکارییه کان و ته نانت له ناو ماله کان زور به شیوه به کی برچاو بازرگانی به ماده هوشبره کان ده کری و به کارهیتانی شیوه به کی ناشکرا همت پیده کری. نهم ریژه به روژیروژ له پهره سندن دایه و لاوان به کوپ و کچه وه به کاری دیتن و هیچ چه شته فشاریکیان بز به کارهیتانی نهم ماده ده به مالویرانکمره له سر نییه. به داخه وه نیران بووته به کیک له گموره ترین بازاره کانی بازرگانی کردنی ماده هوشبره کان و نهم بازاره به کیک له گموره ترین به کارهیتنرانی ماده هوشبره کان له ناستی جیهاندا دروست کردوه. بهیښی دوا یی سرچاو روژانه له نیراندا 4 تن (4 هزار کیلو) ماده ده ی هوشبره به کارده هیتنیت⁴⁵. بازرگانی به ماده هوشبره کان نه ته نیا له نیرو شاره کان به لکو به شیوه به کی زوریروچاو رووی کردو و ته گونده کانش و خه لکی نهم ده فمرانه به ریژه به کی زور برچاو نهم ماده ده به کار دیتن و له گه لی راهاتون.

به پښتو ناماريك له لایمن ((د. انصاری راد)) سمرۆكي ريځخراوی ((بهزېستی)) بلاوی كړدووه تموه (2001)، چوونه سمری ریژهی ژماره‌ی تووشبووان به ماده‌ه هۆشبه‌ره‌كان له نیراندا پیتج به‌را به‌ری چوونه‌سمری ریژهی دانیش‌توانی نیرانه⁴⁶. ته‌مه‌نی تووشبووان به ماده‌ه هۆشبه‌ره‌كان له نیراندا، له نیوان 18 تا 45 ساله و سمدی 80ی تووشبووان له لاوان و كه‌سانی خواره‌وه‌ی 30 سال پښكه‌اتوون⁴⁷. دیارده‌یه‌ك زۆرتر ده‌بیته جینگای مه‌ترسی نه‌وه‌یه، جگه له‌وه‌ی ژماره‌ی تووشبووان تا دیت زۆر ده‌بیټ. ته‌مه‌نی گمړۆده بوون به ماده‌ه هۆشبه‌ره‌كان هاتووته خوار و تمنانت له به‌كاره‌یتانی تریاك و حه‌شیش روویان كړدووته هیرۆین و به پښتو به‌راوردیك كه كراوه ته‌مه‌نی تووشبووان به ماده‌ه هۆشبه‌ره‌كان له نیراندا (له سالی 2001)، گمیش‌تووته 27 سال⁴⁸. زۆریه‌ی نوانی تیكه‌لاری ماده‌ه هۆشبه‌ره‌كان بوون و به‌كاریان‌ه‌یتاوه زۆرتر له نیوان ته‌مه‌نه‌كانی 18 تا 22 ساله‌وه بووه⁴⁹. راستیه‌ی ديكه‌ش، له په‌یوه‌ندی له‌گمل ماده‌ه هۆشبه‌ره‌كاندا به‌رچا و كه‌وتووه. په‌ره‌گرتنی نه‌خوشی نه‌یلز له ریگای تووشبووانی به‌هۆكاری ده‌زی لی‌دانوه. (نمو كه‌سان‌ی هیرۆینی گپراوه له ده‌رمانه‌كانی خوینی خویان به ده‌زی لی‌تان). دوو له سیتی تووشبووانی ته‌زریق لسم ریگایه‌وه تووشی نه‌خوشی HIV بوون و نهم مه‌ترسیه‌یان له‌سمره⁵⁰. به پښتو ناماريكی ديكه له دوو سالی 77 و 1378 (1999، 2000) نمو كه‌سان‌ی به هۆی خواردن‌وه‌ی ماده‌ه‌ی سه‌می (كو‌شند) له نه‌خوش‌خان‌ی ((لقمان حكیم)) ی تاران گیانیان له‌دست‌اوه 47٪ یان تریاك و مورفینیان به‌كاره‌یتاوه و لمو ریژه‌دا 71٪ یان پیاو و 29٪ یان نافره‌ت بوون. همره‌ها به پښتو قسه‌كانی ((به‌ختیاری)) به‌رپرسی نمو‌كاتی ((سازمان زندان‌های كشور)) (2001) له 156 هه‌زار به‌ندی یه‌ك كه پی‌ریستیان به چاود‌تیری پزیشکی هه‌یه، 67٪ یان تووشبووان به ماده‌ه هۆشبه‌ره‌كان بوون⁵¹. هه‌موو هاو‌ل‌تیه‌ی‌كی نیرانی (به هه‌موو نه‌ته‌وه‌كانیه‌وه) ده‌زانن، به ریژه‌یه‌ی‌كی زۆر له لاوان و خه‌لكی نیران، ماده‌ه هۆشبه‌ره‌كان

به کار دیتن. نهو ماده ده به له هم موو جوړه کانی، به شتیه به کی زور ناسایی له هم موو شونځی کی نه م ولاته دا، ده ست ده که وئ و نهو که سانه ی بلاوی ده که نه مو، هم موویان له نیو خه لکید، ناسراون و به یی هیچ مه ترسیه که دريژه به کاری خو یان ده دن! نهو له کاتیکدایه یاسا له نیراندا بز ماده هوشبهره کان زور توندوتیژه به لام هر گیز نهو یاسیه به رتیه نه چوو. به داخوه به کاره یتانی ماده هوشبهره کان ته نیا له نیو کوړان و پیاواندا بلاونه بووه توه، به لکو نه م دیارده مالویرانکمره، له نیو کچانیشدا، پهری سهندوه به شتیکی زور له کچان به تایه تی خو یتن دکاران ی زانکو به کاری دیتن و بووه ته یه کی که له گرفته سه ره کییه کانی کز مه لگای نیران. رتیه ی توو شبوونی نافره تان به ماده هوشبهره کان له به راورد له گمل پیاواندا، روو له زور بوونه و له هندی که له شارو ناوچه کانی نیران رتیه ی توو شبوونی نافره ت له پیاوان زور تره. ژنانیش هه روه ک پیاوان بازرگانی به ماده هوشبهره کان ده کم و به شتیکی زور له گیروده بووه کان، یته وژنان، خو یتن کارانی زانکو ... بز وده ست هیتانی برتوی خوی و بنه مال کهانیان ناچارن بازرگانی به ماده هوشبهره کان بکن.

بلاویونه مو ی ماده هوشبهره کان له نیراندا به شتیه به که، ته نانه ت نهو شونځانه ی له گمل دنیای دهره ی خو یاندا، پیوه ندی یان نییه، وه ک سربازگه کان و به ندیخانه به کاریدیتن. به پی لی کولینه وه له هندی که له توو شبووان، له نیو به ندیخانه و سربازگه کان به رتیه به ران به ناشکرا بازرگانی به م ماده ده ده کم و زور که میش له به ندیخانه یا له سربازگه کاند ا تووشی نه م ماده ده به بوون و ناسیویانه! به گشتی له نیراندا، له هم موو شونځی که ماده ی هوشبهره ده سته که وئ و به کاره یتانی زور ناسییه و زیاتر له 50% ی خه لگی نیران نه م ماده ده یانه تاقیکرد ووه توه و رووی روخسار و قه لافه تی خه لگیه وه زور به ناسانی توو شبووان له خه لگی ناسایی جیا ده کرتی نه مو. به پی دوا یین سهرچاوه سالی (2005)، پینج هه زار کمس له نیراندا به هو ی به کاره یتانی ماده هوشبهره کان گیانیان له ده ستاوه ⁵².

هۆپه کانی تووشبوون به ملاده هۆشبه ره کان

یه کیتک له هۆکاره سهره کیهه کانی بلاویونه وهی مادهه هۆشبه ره کان له نیراندا، بۆ هه لکه وتووێی جوگرافیهی نیران ده گهرتیه وه. نهم ولاته له سهر رینگای به ریکردنی مادهه هۆشبه ره کان بۆ نه ورپا و ولاتانی گهناو هه لکه وتوه. یه کیتک له ولاتانی هاوسنوری نیران، نه فغانستان، نهم ولاته 945 کیلومه تر له گه ل نیران سنوری هاوبه شی هه یه. نه فغانستان گه ره ترین ولاتی به ره مه یه نهری مادهه هۆشبه ره کان له جیهاندا یه و ههروهک پشتر ناماژه ی پیکرا، 85٪ی مادهه هۆشبه ره کانی جیهانی له سالی 2005 به ره مه مه یناوه. به شیکی زۆر له وه مادهه یه له رینگای سنوره کانی نیرانه وه بۆ ده ره وهی نه فغانستان به ریده کرئ، هه ر بۆیه هه ندیک له خه لکی نیران تیکه لاوی باز رگانی کردن و قاچاغی مادهه یه له سنوره کانی نیران - نه فغانستان و پاشان به ریکردنی بۆ ولاتانی نه ورپایی بوون. نهم مه سه له یه شوینه واری له سهر کومه لگای نیرایش داناوه و نیرانی کردووه ته یه کیتک له گه ره ترین بازاره کانی فروشی مادهه هۆشبه ره کان و خه لکیکی زۆر گیروده ی نهم مادهه مالتویرانکه ره بوون.

هاوسنوری نیران و نه فغانستان رینگای هاتنه ژووری مادهه هۆشبه ره کانی بۆ نیو نیران کردووه ته وه و به ریزه یه کی زۆر به رچاو نهم مادهه یه له نیراندا بلاویوه ته وه. به لام هۆکاره کانی تووشبوون و تیکه لاو بوونی خه لکی نیران به م مادهه یه ده گهرتیه وه سهر چهند هۆکاریک و نهم هۆکارانه به گشتی په یوه ندییان پیکمه هه یه و له م به شه دا، ناماژه به هه موو خاله کانی ده که یه ن.

1- بیکاری

به پیتی به رنامه ی فیکاری له نیراندا، زۆریه ی لاوان به دوا ی تموا کردنی قوناغی دواناوه ندی ناتوان دریزه به خویندن بدن و واز له خویندن دینن، به بن شه ی داهاتوویه کی روونیان هه یی. تمنا نه ت شه لاوانه ش خویندن له قوناغه کانی

سەرۆهتر (زانکۆ) کۆتایی پێ دیتن، بەشیکی زۆریان بە بێ نیش و کار دەمیتنەوه. لەم پەڕەننێهەدا («قلى شیخی») وەزیری کاروباری کۆمەڵایەتی لە ساڵی 2000 گوتی: «سالانه 200 ههزار کەس لەو خۆتندکارانەی کۆتایی بە خۆتندن دیتن، بە دانیشتوانی بێکاری نێزان زیادهێن که 100 ههزار کەسیان، لەم کەسانە لە (زانکۆی نازادی نیسلامی) کۆتایی بە خۆتندن دیتن»⁵³.

ئەو لاوانە بە ههزار ئاوات و ئارەزوو بۆ داهااتووی خۆیان دیتە نێو کۆمەڵگایەکی ئالۆدە بە نابوورییەکی لاواز و ژێتییکی دوکەوتوو، کە لەسەرەوهی هەموو شتێک گران، بێکاری و گەندەڵی (بە هەموو جۆرەکانی) خۆی دەنوێنن. ئەو لاوانە چۆن داهااتووی خۆیان دروستبکەن؟ هێزی کار زۆرە و لە بەرامبەریشدا، نیش و کار زۆرکەمە و بە زەحمەت دەستدەکەوێ. تەنانت داهااتی ئەو کەسانە کاریان هەیە زۆر کەمە و پێداویستیەکانی ژیاان لە داهااتودا بۆ دابین ناکات، هیوايان زۆرکەمە. بە پێی ناماریک کە لە ساڵی 1996 ئەنجامدراوە و دەربەستووە کە نزیکەی 9% ی خەڵکی نێزان بێکار⁵⁴. دیارە ئەو رێژمە نێستا زۆرتر بوو. هەروەها زیاتر لە نیوێ دانیشتوانی نێزان لە ژێر هێڵی ههژاریدا دەژین (واتە داهااتیان بەشی بژێوی مانگانەیان ناکات). هەر بۆیە بەشیکی زۆریان روو دەکەنە پیشمی دووهم و لەوانەیە ئەم پیشمە قاجاغ بیت.

2- گرهنتی دەروونی

بە پێی ناماری (ریکخراوی تەندروستی جیهان) پێنج ملیۆن کەس لە خەڵکی نێزاندا، تووشی غەم و پەژاری دەروونی بوون و هەروەها 10% ی قوتاییان و خۆتندکارانی زانکۆ ئالۆزی فیکری و دەروونی یان هەیە⁵⁵.

ئەو گرهنتە دەروونیانە لە چیهەو سەرچاوە دەگرن؟ بێکاری، نەبوونی داهااتوویەکی روون و گرهنتەکانی دیکە ژیاان کە لە درێژەی ئەم بەشەدا، ناماژە پێدەکەن، پێکھێنەری ئەم گرهنتە دەروونیانە و بۆ رزگاربوون لەو گرهنتانە روو لە ماددە هۆشبەرەکان دەکەن.

3- نەبۈۋى پەرۋەردە

پەرۋەردە كەردنى لاۋان لە نىراندا، زۆر لاۋازە و ھەر لە قۇناغى سەرەتايەو تا خوتىندىن بىلا، نەم لاۋازىيە بەرچاۋ دەكەيى. نەم مامۇستايانەى نەركى پەرۋەردە كەردىيان لەسەر شانە، زۆرتەر لە بۈارى نەيدۇلۇژىيەو و لە چۈرچىۋەى نىزامى كۆمەرى نىسلامى و لە قازانچ و بەرژەۋەندىيە كەنى نەم ھەكۆمەتەدا دەدوۋىن. قوتابخانە شوۋىنى پەرۋەردە كەردنى لاۋان و تىگەيانەندىيان بۆ ژيانىكى دروستە كەچى قوتابخانە و زانكۆكانى نىران بوۋنەتە شوۋىنى كەرى خراپ و كىرپىن و فرۇشتەن و بەكارھىتەننى ماددە ھۆشەبرەكان، لەو بۈارەدا ھىچ جۆرە كۆنترۆلنىك لە قوتابخانە و زانكۆكان لە ئارادانىيە. مامۇستاي تاييەتەى بۆ پەرۋەردە كەردنى قوتايان زۆر كەمە و نەوانەش ھەن شارەزايان زۆر كەمەو بە شىۋەيەكى لاۋەكى سەيرى نەركەكانيان دەكەن.

لە نىراندا پىتداۋىستىيەكانى ۋەرزى بۆ پەرۋەردە كەردن و پىگەيانەندى لاۋان زۆر كەمە و لەو بۈارەدا، سەرمەيەگوزارى زۆر لاۋازە و لاۋان بە ھالى خۇيان پىشتگۈيخراۋن و رىئوۋىنى ناكىرپىن. تەننەت ھەندىك لە ئۆرگانەكانى رۆژىم نەركى بەرەۋلارى بىردى لاۋانيان ھەيە. كە لە جىي خۇي دا باسى دەكەين.

4- نەبۈۋى بەرپۈمبەرى دروستى خىزانى

يەككى دىكە لە گىرت و كىشى توشبۈۋان بە ماددە ھۆشەبرەكان نەبۈۋى بەرپۈمبەرىكى دروست لە نىۋوخىزاندايە. لە نىراندا بە ھۆي گرانى و كەمبۈۋى داھاتى مانگانە، لەۋانەيە باۋك چەند نىش و كەرى ھەبى و ھەندىك جارىش دايكەكانىش بۆ يارمەتيدانى بە خەرجىيەكانى مالىەۋەيان، روو لەكار كەردن لە دەرەۋى مالى دەكەن و لەبەرامبەردا بەو شىۋەيە كە پىۋىستە ناگايان لە پەرۋەردە كەردنى نامىتى و ھىچ كاتىكەيان نىيە تا بۆ نەۋان تەرخان بەكن و كاتىك دەگەپنەۋە مەندوۋن و تەۋانەي قەسە كەردن و ناموزگارى مەنالىەكانيان نىيە و ناگايان لە ھەلسۆكەۋى رۆزانەى مەنالىەكان نىيە.

به‌شیکي دیکه له بنه‌ماله‌کان به پینچه‌وانه‌ی به‌شی به‌کم، ژيانی خوش و پاره‌ی زور منداله‌کانیان به‌ره‌و لاری ده‌بات. نهم بنه‌ماله‌یه، به‌هر هویک به‌وه پاره‌یه‌کی زوریان د‌مستکه‌وتوه و ههموو جوړه پینداویستیه‌کان به منداله‌کان داین کردوه و له‌وه زیاتر ناگایان له منداله‌کان ناییت. باوک‌ه‌کان له‌به‌ر نیش و کاریان ههمیشه له سردان و کویرونه‌و و رابواردن و دایکه‌کانیش ههمیشه به دواي مژدیلاتی جل و به‌رگ و نوتومیل و جوانی خویاندا ده‌گه‌رین و منداله‌کانی خویان له‌بیر چووته‌وه و منداله‌کانیش به که‌لکوه‌رگرتن له پاره و پولی زور ده‌کویتته دواي رابواردن و له‌گه‌ل براده‌ره‌کانی به‌ره‌و لاریدا ده‌رون.

هینده جاریش سه‌ره‌رستی خیرانه‌کان وه: باوک، دایک و برا، به خویان ده‌بنه‌وه هوی تووشبونى نه‌ندامی بنه‌ماله به ماده ده‌وشبه‌ره‌کان. نه و که‌سانه به نه‌وهی فشاری بنه‌ماله‌ی یان به کاره‌یتنانی ماده ده‌وشبه‌ره‌کان له‌سر نه‌ی، نمونیش به به‌لایه نالوده ده‌کن. له‌و په‌یوه‌ندیبه‌دا به هزاران خیران له تیراندا هیه ههموویان گیروده‌ی ماده ده‌وشبه‌ره‌کان بوون.

5- گه‌نده‌لی نیداری

گه‌نده‌لی له نیو رژیمی کوماری نیسلامیدا، هر له به‌کم روزه‌کانی هاتنه سر کاری نهم رژیمه تا گمشتووته نیستا به شتیه‌یه‌کی به‌رچاو، ته‌واوی نیساره‌کان ده‌گریتوه به‌وه به‌کیتک له گرفته‌کانی خه‌لکی له‌کاری روزه‌ان‌یان. به‌داخه‌وه له تیراندا، په‌یوه‌ندیبه یاسیه‌کان جی خویان داوته، په‌یوه‌ندیبه به‌روه‌ه‌ندیبه‌کان نه‌و نیشانه‌ی قازانج و به‌روه‌ه‌ندی به رتوه‌به‌رانی نیساره‌کانی تیدا نه‌ییت به‌ریوه‌ی نهم.

زوربه‌ی قاچاغ‌چیانی ماده ده‌وشبه‌ره‌کان به دواي گیرانیان له لایه‌ن ده‌زگا نه‌منیه‌تیبه‌کانی رژیم به‌دانی به‌رتیل نازاد ده‌کری‌ن و دريژه به نیش و کاری خویان (بازرگانی به ماده ده‌وشبه‌ره‌کان ده‌ه‌ن). زور جاریش به‌رپرسانی حکومه‌تی به‌وه‌رگرتنی به‌رتیل ریگا خوشکه‌ری بازرگانیکردن به ماده ده‌وشبه‌ره‌کان.

6- جياوازی کۆمه لایه تی

له نێرانی نه مړۆدا، زۆریه خه لکی له ژیر (هیلی هه ژاری و کهم داهاات) دا ده ژین. نهم مه سه له یه له بواری کۆمه لایه تییه وه شوته واری له سه ر ژیا نی خه لکی دا ناوه و چینی کهم داهااتی نهم و لات ه بۆ وه ده سه تیانی برژی خیزانه کانیان روو له هه موو جۆره نیش و کارێک ده کهن و زۆرجار به بێ نه وه ی ناگا دار بن یا به شیوه یه کی زۆر خیرا خۆیان له نیو نیشی قاچاغ ده بینمه وه. نهم نیشانه ده بنه سه ر تابه ک بۆ نه وه ی له داها تو دا تی که لێ ماده ده هۆش به ره کان بن. جیاوازییه کومه لایه تی یه کان زۆرجار گرفت ی کۆمه لایه تی دروست ده کات و نمو گرفتانه ش یه کێک له هۆکاره کانی تی که ل بوون به ماده ده هۆش به ره کانن.

7- کچان و ماده ده هۆش به ره کان

ریژه ی کچانی تووش بوو به ماده ده هۆش به ره کان، نه گهر له کوپان زۆتر نه بیته که مه ریش نییه. نهم گرفته چه مند سالتیکه له نیتوان کچانی شدا، به شیوه یه کی زۆر به رچاو په ره سه ندوو و کچانی نهم و لات ه ی نالوو ده و تی که ل به ماده ده هۆش به ره کان کردوو. هۆکاره کانی تووش بوونی کچان به ماده ده هۆش به ره کان بۆ چه مند هۆکارێک ده گه ریتمه وه:

یه کهم: له نیتو کچاندا، وا بلا بووه تمه وه، به کاره یسانی ماده ده هۆش به ره کان به تابه تی گراس و هه شیش گویا چاویان جوان و بادامی ده کات. هه ر بۆیه هه ندیک له کچان تووشی هه له ده بن و ته نیا له به ره جوانی کو رتخایه نی خۆیان، تی که لێ ماده ده هۆش به ره کان ده بن. نهم ده سه تی له کچان به ده وای راها تن و تووش بوون نا توان وازی لێ بیتن و ته نانه ت پاره ی پیو یست یان بۆ کرپنی ماده ده هۆش به ره کان نییه، هه ر بۆیه تووشی کاری خراب و له شفرۆشی ده بن، نهم مه سه له یه له نیتو کچانی خویند کاری زانکۆ له به شه ناوخۆیه کانا ده ژین زۆر به رچاوه.

دووههم: به شیکي دیکه له کچان له ریځګای ټیکه لاوی له گهل کورانی تووشبوو به مادده هوشبهره کان ده که ونه داوی نهم مادده مالویرانکه ره وه. به داخوه مادده هوشبهره کان له نیتو کچانیشدا، ههروه کوران بلاو ده بیته وه و به شیکي زور له کچان و نافرته تان له ریځګای بازرګانی کردن به مادده هوشبهره کان خه رجی بژیوی خویان و بنه ماله کانیان و ده دست دینن. له قوتاجانه و شوینه ناموزشییه کانی کچانیشدا، مادده هوشبهره کان به شیهیه کی زور بهربلاو ده دست ده که وی و تووشبووان به ناسانی به کاری دینن.

8- نه بوونی رینوینی له لایمن حکوومه ته وه

ریزهیه کی زور له حشیمه تی نیران له لاوان و تازه پتګه یشتوان پتک هاتوه. به لام نهم رژیته بژ پتګه یانندن و بارهینانی لاوان زور که متر خه م بسوه و به و شیهیه پتویست بسوه هه نګاوی هه ل نه گرتوه. لاوان په روه رده نه کراون و پیداویستی پتویستیان بژ ته رخان نه کراوه و ته نانه ت نه و رینوینییه پتویستانه ی ده بی له ته مهنی لاهه تیدا بکرتین، بیته ش ده بن.

له نیراندا، ریځخراوی تاییه تی به کاروباری لاوان نییه و ته نانت و ه زاره ټیکي تاییه تی بژ کاروباری لاوان پیراګه یشتن یان پتک نه هاتوه. ته له فزیو و رادیو کانش زورتر به برنامه ی نیینیان هیه و که متر له لایمن لاوانه وه سیر ده کرتین و لاوان نازانن کاتی بینکاری خویان چو ن به رنه سیر. نه و گیرو گرفتانه ی باسکران، هه موویان پتکه وه ده بنه هوی پتک هاتنی ناراحه تی ده روونی و فیکری له نیتو خه لکی نیراندا، به تاییه تی لاوان و شوینه وار له سر هیزی نیشکمری ولات داده نی که ته مهنیان له نیتوان 18 تا 45 ساله و به ربه ربه تووشی کاری خراب و به ربه لاری یان ده بات. له گهل هه مووی نه و شتانه ی که باسکران، رادی بلاءوونی مادده هوشبهره کان له نیراندا، شوینه وار ټیکي زوری له نیتو کو مه ل داناه و خه لکیش بژ نه ووی له و

گیروگرفتانی نه گمر بؤ ماوویه کی کورتیش بی بیته دهر، روو ده کاته مادده هوشبهره کان. سهر نمویه له سهر شوینموار دانانی نهم ماددمیه له سهر له ش و دهر وونیان به باشی ناگدارن. بهو حاله ش به کاری دینن.

هویه کانی تووشبووان له بواری سیاسیه وه

هر له یه کم روزه کانی هاتنه سرکاری کوماری نیسلامی، نهم رژیمه سیاسه تی ((صنور انقلاب)) (بریکردنی)ی گرته پیش. لهو پیناوه دا به دهیان میلیارد دلار له داهاتی گشتی ولات سهری پیکهتانی حیزب و ریکخراوی توندرووی نیسلامی له ولاتانی جیهانی نیسلام کردووه. به تایبه تی له ولاتی لوبنان، نهفغانستان، پاکستان و فلهستین... شوینمواری سیاسه ته کانی کوماری نیسلامی نیران زور زق و بهرچاوه. له هر ولاتیکی نیسلامی ریکخراویکی توندرووی نیسلامی پیکهاتوو له لایمن نیرانموه پشتیوانی ماددی ده کری. یارمه تیبه مادیه کانی نیران به ((حزب الله))ی لوبنان، ((حاس)) له فلهستین و ههروها ریکخراوه نیسلامیه توندرووه کانی عیراق به تایبه تی سوپای ((مهلی)) بهرتهری ((موقتنا صر)) شاراوه نییه. نهم یارمه تی و پشتیوانیه ماددیه ی نیران شوینمواری له سهر نابووری نیران داناه و ولاتیک خاوهنی نهوتیکی زوره، بهلام نیستا قهرزه کانی نهم ولاته خوی له دهیان میلیارد دلار ددها. سهرمایه ی نیران به شیکی بهرچاوی له رنگای سیاسه ته کانی رژیم که هه موو له چوارچیوهی بهرئ کردنی شوپش و دروست کردنی نیمپراتورییه کی نیسلامی شیعه خهرج ده کری. له نیو خوی ولاتیشدا، نهم سیاسه ته شوینمواری داناه، نه بوونی سهرمایه گوزارییه کی دروست و به فیژدانی داهاتی نموتی ولات، کاریکردووه ته سهر نابووری ولات و ژیانی خهلکی و نابووری ولاتی به رهو لاوازی بر دووه و پارهی نهم ولاته ی له چاو سالانی پیتشو زور بی به های کردووه. سالی 1978 هر دولاریکی نه مریکی 7 تمه نییران بوو، بهلام نیستا دولاریکی نه مریکی 900

تەمەنى ئىترانە! رۇژىم لەبەر سىياسەتەكانى خۇزى و سەرفىكردنى داھاتى ولآت لە دەرهوئى نەم ولآتە ناگای لە نېئو خۇزى ولآت نىيە و نەم مەسەلەيە شوئىنەوارى لەسەر تەوارى ژيانى خەلکى دانائو و لە هەموو بوارەكانى نابوورى، كۆمەلایەتى، پەروەردە، روشنبىرى، فێرکردن، وەرزش و... هتد خۇزى دەنوئىتى. كىشەى نەبوونى شوئىنى نىشتەجىبوون، نىش و کار، گرانی لە هەموو بوارىنکەدا، خراپەکارى، گەندەلێ نىددارى و دارايى و... لە بەرھەمەكانى سىياسەتەكانى كۆمارى ئىسلامىيە. نەم كىشە و گرفتەنەيە دەبنە هۆى تووشبوون و تىكەلاوبوونى دانىشتوانى ئىتران بە ماددە ھۆشبەرەكان.

ئىسلامى سىاسى بەتايىبەتى توندېروە ئىسلامىيەكان دوو پشتىوانى بەھىزى ماددىيان ھەيە و تا ئىستە، بە كەلكوەرگرتن لەو پشتىوانىيە بوو تەوانىوانە لە سەر پێى خۇزىيان راوەست و سىياسەتەكانى خۇزىيان لە هەموو جىھاندا بەرنە پىش. نەم دوو پشتىوانىيە ماددىيە، يەكەمیان: نەوت بوو و نەوى دىكىمان ماددە ھۆشبەرەكانە. ھەروەك ناگادارن زۆرىەى ولآتانى عەرەبى و ئىتران خاوەن نەوتىكى زۆرن و نەم نەوتە سەرچاوى داھاتىكى زۆرە بۆ شەو ولآتانە و لەو بوارەدا، ولآتانى عەرەبى كەنداو پشتىوانىكى زۆر باشى ئىسلامى سىاسى سەرەبە عەرەبستانى سعودىين. لە لایەكى دىكمە نەم ولآتانى نەوتىيان نىيە يا رێژە نەوتىيان لە ولآتانى دىكە كەمترە، لە رێگای بەرھەمەتەتەن، بازەرگانىکردن و بلاوکردنەوى ماددە ھۆشبەرەكان لە بوارى ماددىيەو خۇزىيان و ئىسلامى توندېروەيان بەرپۆرەدووە. ھەروەك پىشتر ناماژى پىكرا، دەولەتى تالىبان داھاتى سالانى لە ماددە ھۆشبەرەكان زياتر لە 35 مىليارد دۆلار بوو.

حكومەتى كۆمارى ئىسلامى ئىتران سەرەراى داھاتى نەوتى، لە رێگای بازەرگانى و بلاوکردنەوى ماددە ھۆشبەرەكان داھاتىكى زۆرى ھەيە و ھەك چەكىكى سىاسى لە ماددە ھۆشبەرەكان كەلکى وەرگرتووە، ھەر لەو پەيوەندىيەدا وتەبىژى وەزارەتى دەرهوئى ئىتران رايگەيانە نەگەر رۆژشاوا، لە بەرامبەر مەسەلەى ناوھەكى (نەتۆمى) گەمارۆ بختە سەر ئىتران، ئىترانىش رىگا بە

بەريگەردنى ماددە ھۆشبەرەكان بۆ رۆژئاوا دەدات و لەو پەيوەندىيەدا گەرفتيان بۆ دروستدەكات⁵⁶. نەم وتەيە نەو دەردەخا، ئىران بە شىۋەيەكى راستموخۆ دەستى لە بازىرگانى كەردنى ماددە ھۆشبەرەكان و بەريگەردنى بۆ رۆژئاوا ھەيە.

رژىمىگە يەكەگە لە سەرچاۋە داھاتىيەكانى ماددە ھۆشبەرەكان بى، روون و ئاشكەرايە لە نىۋوخۆى ۋەلاتىش بۆ پەرەپىدانى سىياسەتەكانى رىگا بە بازىرگانى و بەكارھىتەكانى نەم ماددەيە ناگرت. ھەرچى لە نىۋوخۆى ۋەلات تووشبوو بە ماددە ھۆشبەرەكان زۆرتر بىت نەم رژىمە لە جەجەگىگەردنى سىياسەتەكانى سەركەوتووترە. رژىم بۆ بەناكام گەيانەندى سىياسەتەكانى خۆى ھىچ سەنۋورىگە ئاناسىت و لەكاتى رووخانى رژىمى بەعسى سەددام بەم لاۋە بە رىژىمەكى بەرچاۋە، ماددە ھۆشبەرەكان سەنۋورەكانى ئىرانى پەيوە و چوونەتە خاكى عىراق، بەشىكى زۆر لەم ماددەيە راستموخۆ لە لايمەن رژىمەو ناۋديو كراۋە و تەننەت يەكەگە لە ھاۋپەيمەنە نىزىكەكانى ئىران لە عىراق واتە موقتەدا سەدر لەم دوايەندا فتۋاى دەرگەردوۋە ھەم بازىرگانى و ھەم بەكارھىتەكانى ماددە ھۆشبەرەكان ھەلەلە! نەم فتۋايە لە راستى سىياسەتەكانى كۆمارى ئىسلامى ئىرانە. نەگەر بازىرگانى بە ماددە ھۆشبەرەكان نازاد بىت، لەم رىگەيەو داھاتىكى زۆر نەسبى موقتەدا سەدر و چەكنارەكانى دەبىت و لە بوارى ماددەيەو دەتوانن خۆيان بەرپەو بەرن. لە لايمەكى دىكەو بەكارھىتەكانى ماددە ھۆشبەرەكان لە نىۋو چەكنارەكانى ھەلەلە دەكا، لىرەشدا، نەم بەرپارە لە بەرھە پىش بەردى سىياسەتەكانى ۋەك چەكەگە بىتەنگ يارمەتى يان دەكا. زۆرەي نەو تىرۋىستانى كەردەوئى خۆكۆزى بەرپەو دەبەن بەشىكى زۆريان لەو كاتەدا مەزۇتىكى ئاساى نىن و لەوانەيە ماددە ھەيەلەتەنەريان بەكارھىتەبىت ھەروەك سەردەمى ھەسەن سەباح كاتىگ دەچوون بۆ كەردەوئى خۆكۆزى ھەشىشان بەكارەھىتا لەكاتى بەرپەو بەردەدا، ناگەيان لە چارەنووسى كەردەوئەكەيان نەبىت.

رژیمی کۆماری نیسلامی نێران هه‌وره‌ك چه‌كینکی بێده‌نگ و تهنانه‌ت ده‌توانین ب‌لێن کۆمه‌لكۆژ له‌ ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌كان كه‌لكی وه‌رگرته‌وه‌ و له‌ رینگای ده‌زگا تایبه‌تییه‌کانی خۆی له‌ نێراندا به‌تایبه‌تی کوردستان بلا‌و‌کردوه‌ته‌وه‌. رژیمی به‌عس به‌ کیمیایی بارانی هه‌له‌بچه‌ 5000 که‌سی شه‌هید کرد و له‌وکاته‌وه‌ تا نێستا گه‌لی کورد له‌ هه‌ر چوار پارچه‌ی کوردستان شانازی به‌و شه‌هیدانه‌ کردوه‌، به‌لام له‌ نێراندا، به‌تایبه‌تی کوردستان به‌ ده‌یان هه‌زار که‌سی به‌هۆی به‌کارهێنانی ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌كان گیانیان له‌ده‌ستداوه‌ و به‌ سه‌دان هه‌زار که‌شیش نه‌و ماده‌ده‌یه‌ به‌کاردێشن و له‌گه‌ڵی راهاتوون، ده‌توانین ب‌لێن نه‌مانه‌ش مردوون ته‌نیا جیا‌وازیان له‌گه‌ڵ مردووه‌کانی دیکه‌ نه‌وه‌یه‌، که‌ نه‌مان هه‌نانه‌ ده‌کێشن. کێ شانازی به‌ تووشبوو ده‌کات، نه‌وه‌ی کۆری تووشبوو بێت هه‌ست به‌ سه‌رشۆڕی ده‌کا. نه‌وه‌ی باوکی تووشبوو بێت شه‌رم ده‌کا ب‌لێ کۆری کێیه‌. نه‌م سیاسه‌ته‌ له‌ دنیای ده‌ره‌وه‌ هه‌ستپێناکړئ و به‌ شتیه‌یه‌کی زۆر هێدی و بێده‌نگ گه‌لێک نابوود ده‌کړئ، نه‌مه‌یه‌ چه‌کی کۆمه‌لكۆژی کوماری نیسلامی.

رینگاکانی بلا‌وبوونه‌وه‌ی ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌كان له‌ نێراندا

هه‌روه‌ك ده‌زانن ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌كان به‌ شتیه‌یه‌کی زۆر به‌ربلا‌و له‌ نێراندا، بلا‌و ده‌بێته‌وه‌ و نه‌م ماده‌ده‌یه‌ له‌ هه‌موو شوێن و جینگای نه‌م ولاته‌، زۆر به‌ناسانی ده‌ستده‌که‌وئ و به‌کاری دێن. چۆنیه‌تی هاتنه‌ ژووری نه‌م ماده‌ده‌یه‌ بۆ نێران و بلا‌وبوونه‌وه‌ی له‌م ولاته‌دا، چه‌ند رینگای هه‌یه‌ که‌ بریتین له‌:

- 1- هه‌روه‌ك ناما‌ژی پێکراوه‌، نێران له‌سه‌ر رینگای به‌ریک‌کردنی ماده‌ده‌ هۆشبه‌ره‌كان بۆ نه‌وروپا و ولاتانی عه‌ره‌بی هه‌لکه‌وته‌وه‌. قاچاغ‌چیانی نه‌م ماده‌ده‌یه‌ به‌ که‌لك وه‌رگرتن له‌م هه‌له‌و خاکی به‌رین و دانیه‌شتوانی زۆری نێران، به‌شیک له‌و ماده‌ده‌یه‌ له‌ نێر نێراندا، بلا‌و ده‌که‌نه‌وه‌.

2- به ښځې زوړ له بهرپرسان و بهرنيو بهراني حکومتی نيران به که لکوه رگرتن له بهرپرسيه تي خزيان بهوه رگرتن به رتيل يا هاوکاري راسته وخو له گهل مافيا، له بهر بهر ژوه ندي خزيان ماده هوشبهره کان له نيرانا بلاوده که نه وه يا ريگا به بلاويونه وي نم ماده به ده دن. پيوسته بگوتري نمو ماده به له ريگايوه بلاو ده بيه توه له ريگاي يه که م زورتره و زوړ به ناساني ده گاته د مستي به کاره ننه ران و توو شېوان.

3- ريگاي سيه مې بلاو کړد نو ي ماده هوشبهره کان له نيراندا، راسته وخو په پوه ندي به سياسته کاني رژيمي نيرانه وه هيه و نمو رژيمه له ريگاي که ساني تايه تي خزي و نوزگانه په پوه ندياره کاني وه کو نيتلاعات، هيزه نينتز اميه کان، (ناو ندي خبات دژي ماده هوشبهره کان) و... به شيوه کي ريکخواو ريکوپيک ماده هوشبهره کان له نيراندا، بلاو ده که نه وه و لهو په پوه نديده، ته ووي نمو که ساني نم کاره ده کمن و ماده ي هوشبهر له نيو خه لکي به تايه تي له کوردستاندا، بلاو ده که نه وه له نيو خه لکيا ناراو و نه وانيش به بي هيچ چمنه گرفت و کوزيک لمسر ريگاياندا، نم ماده به بلاوده که نه وه. زياتر له نيو ي نمو ماده هوشبهرانه ي له نيراندا، بلاو ده بيه توه راسته وخو په پوه ندي به م سياسته توه هيه و يسا کاني نم رژيمه سهاره ت به ماده هوشبهره کان تمنيا نه و ده سته به ده گريته وه که له ريگاي يه که مدا نم ماده به بلاو ده که نه وه.

ماده هوشبهره کان له ياساي نيراندا⁵⁷

ياساي ماده هوشبهره کان له نيراندا، زوړ تونده و نه گمر نمو ياسايانه به تهاوي بهرنيو بچن گرفتې ماده هوشبهره کان له و لاته دا، تا راديه کي زوړ چاره سر ده کړي به داخوه نم ياسايه تمنيا له چوارچيو ي نووسيندا ماوه توه و زوړ به که مې بهرنيو ده چي.

ھەروەك پىشتەر ناماژى پىكرا نەم ياسايە لە ئىراندا زۆرتەر لە چوارچىۋى نووسراودا ماۋەتەمە و بەد شىۋىمە بەرپۈە ناچىن و ھەر نەوەش بوۋەتە ھۆى شەۋى ماددە ھۆشبەرەكان و بازىرگانى كۆردن بەم بەلا مالىۋىزانكەرە ناساىى بىكرىتەمە.

ناۋەندى خەبەت دژى ماددە ھۆشبەرەكان- سەرۆك كۆمارى^{۴۸}

نامانج: خەباتى ھەمەلەيەنە دژى قاچاغ و بەكارھىنانى ماددە ھۆشبەرەكان بە كەلكۈەرگرتن لە ھەموو پىتاۋىستىيەكان و سەرچاۋەى پىۋىست ۋەك: بەرپۈەبەرى، فەرھەنگى، پەرۋەردەىى و... بەمەبەستى گەشتن بە كۆمەلگايەكى خاۋىن و بىن توۋشبوون و قاچاغى ماددە ھۆشبەرەكان.

رىگا چارەكان

- 1- پىۋىستە تەۋاۋى دەزگا و نىدارەكانى شوپىنەۋاردانەر لەسەر ماددە ھۆشبەرەكان سەرەراى ئەندامانى ئىستا بىن بە ئەندام لە ناۋەند.
- 2- رىكخستنى تەشكىلاتى (تەزىمات) ناۋەند و چالاككردنى ھەرچى زۆرتى ئەندامانى ناۋەند لە چوارچىۋەى كاروبارى بە رىۋەبەرى و بەرنامەپىزى.

ناۋەندى خەبەت دژى ماددە ھۆشبەرەكان

بە پىنى ماددەى 33 ى ياساى خەبەت دژى ماددە ھۆشبەرەكان، ناۋەند بە سەرۆكايەتى سەرۆك كۆمار بەرزترىن ناۋەندى بەرپۈەبەرى و بىپاردان بە مەبەستى پىشتىگىرى لە توۋشبوون و خەبەت لەگەل قاچاغى ماددە ھۆشبەرەكان لە ھەموو جۈرەكانى بەرپۈە دەچى.

ئەندامانى ناۋەند (ستاد)

- 1- سەرۆك كۆمار - سەرۆكى ناۋەند
- 2- دادگەرى گىشتى ۋلات

3- وهزیری ولّات

4- وهزیری نیتلاعات

5- وهزیری تهنندروستی، دهرمان و نامووزشی پزیشکی

6- وهزیری نامووزش و پهرورهده کردن

7- سرۆکی ریکخراوی دهنگ و رهنګ (تهلفزیۆن)

8- بهرپرستی هیژه نیزامیه کان (نهری انتظامی)

9- سرۆکی دادگای شۆپشی نیسلامی تاران

10- سرۆکی ریکخراوی بهندیخانه کان و پهرورهده

11- فرماندهی هیژه کانی بهرگری

12- وهزیری روشنبیری و ریتویتی نیسلامی

تیپینی ماددهی 33

سرۆک کۆمار دهتوانی بۆ نێداره کردنی کۆیو نه وه کانی ناوهندی خهبات دژی مادده هۆشبهره کان نوێنه رێک له لایهن خۆی دابنێ.

به له بهرچا و گرتنی نه رکه کانی ناوهند و چوارچێوهی بهر فراوانی خهبات دژی مادده هۆشبهره کان له کۆمهڵ و پتویستی هاوکاری و بهشداری دهمستگا کانی کاروباری نێوه ده ولهتی و لاوان، پێشنیاری همیه رادهی نه ندامانی خۆی زۆر تر بکات و نهوانی خوارهوهی پێ زیاد بکات.

1- وهزیری دهره وه

2- شورای بهرزی لاوان

3- سرۆکی ریکخراوی پرۆپاگهندهی نیسلامی

4- سرۆکی گومرکی ولّات

5- سرۆکی ریکخراوی پهروره ده کردنی لهش

نمرکه‌کانی ناوهند

- سیاست، بهرنامهریتی، هاوناھه‌نگی، چاودیتی و... له زۆریه‌ی روانگه‌کان وهک:
- بهر بهر هه‌کانی له گه‌ل هاتنه ژووری ماده‌ه هۆش بهر هه‌کان بۆ ولات.
- بهر بهر هه‌کانی له گه‌ل دابه‌شکردن.
- کاروباری فهره‌هه‌نگی، پروپاگه‌نده، نامووزشی گشتی و که‌مکردنوه‌ی داواکاری.
- کاروباری مافه‌کان و نیوده‌وه‌تی.

له رینگای

- 1- په‌سندی په‌یره و پرۆگرامه‌کان و دارشتنی بریاره‌کانی به‌رته‌به‌ری پتویست و په‌سندی گه‌لته‌ی پتشیار کراو له لایه‌ن دمه‌تگا به‌رته‌به‌ری و قه‌زایه‌کان.
- 2- دیار بکردنی هه‌ته‌ گشتیه‌کانی به‌رته‌به‌ری و قه‌زایی خه‌بات دژی ماده‌ه هۆش بهر هه‌کان له چوارچیه‌ی نیوخۆ، ناوچه و نیوده‌وه‌تی.
- 3- دیار بکردنی هه‌ته‌ گشتیه‌کانی فهره‌هه‌نگی، پروپاگه‌نده و نامووزشی به‌ به‌مه‌به‌ستی وریا کردنوه‌ی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی کۆمه‌لگا له پشتگیری له پیش هاتنی تاوانه‌کانی په‌یه‌ه‌نیدار له گه‌ل ماده‌ه هۆش بهر هه‌کان.
- 4- ده‌نگه‌نه‌وه‌ی چالاکیه‌کان و بریاره‌کانی ده‌وه‌ته‌ی کۆماری نیسلامی نیران له نالستی نیوخۆیی و نیوده‌وه‌تی و راکیشانی یارمه‌تیه‌کانی خه‌لک و نیوده‌وه‌تی.
- 5- دیار بکردنی هه‌ته‌ گشتیه‌کانی مه‌تالاکردن و لیکۆلینه‌وه‌ له چوارچیه‌ی جه‌زواجۆری خه‌بات دژی ماده‌ه هۆش بهر هه‌کان.
- 6- پتکه‌نه‌نایی هاوناھه‌نگی له نیوان ده‌ستگاکانی به‌ رته‌به‌ری و قه‌زایی و لابردنی کۆسپه‌کانی سه‌ر رینگا.
- 7- چاودیتی به‌سه‌ر قازانجه‌کانی به‌رته‌به‌ری یاسا و دانسی رای نیسلامی به‌ مه‌به‌ستی پیاچوونوه‌ یا په‌سندی یاساکانی پتویست.
- 8- هه‌سه‌نگاندنی چالاکی دمه‌تگاکانی په‌یه‌ه‌نیدار له کاروباری خه‌بات دژی ماده‌ه هۆش بهر هه‌کان.

9- دیاریکردنی هێله گشتیهکانی پتویست بۆ هاندانی بهشی خسووسی و پیشهیی به مههمستی پێکهێنانی ناوهندهکانی نامووزشی پیشه، به پێوهبردنی خزمهتەکانی راویژکاری و پشتیوانی نامووزشی گشتی، دامهزراندنی نهجمهههکانی خێرخوازی، کلینیکهکانی دههمانی و وازهێنان و پهروهرده کردن بۆ پشتگیری له تووشبوون.

10- پهسهندکردنی بهرنامه و دیاریکردنی بوودجهی سالانه و پێشکهشکردنی به دهستهی و چاودێری بهسهر خهرجیهکان.

11- به پێوهبردنی نووسینگهکان و بریارهکانی پتویست له کاروباری خهبات دژی مادهه هۆشبهرهکان.

تیببینی

کۆبوونهوهکانی ناوهندی خهبات دژی مادهه هۆشبهرهکان، ههر پازده رۆژ جارێک به بهشداری تهواوی نهندانمان به پێوه دهچێ و ههر چهشنه ئالوگۆز له کاتی کۆبوونهوهکان دیتمهوه سهر بریاری ناوهند.

ناوهندی خهبات دژی مادهه هۆشبهرهکان تهنیا رێکخراویکه له نێراندا بۆ پشتگیری و بلاوبوونهوهی مادهه هۆشبهرهکان پێک هاتوه. نهه رێکخراوه، وهکو نووسراوه و نامانجهکانی که ناماژهی پێکراوه به پێوه ناچن و به پێچهوانهی سیاسهتهکانی، راستموخۆ له خزمهت بلاوکردنمهوهی مادهه هۆشبهرهکان له نێرانه، نهه کهسانهی مادهه هۆشبهرهکان به تایبهتی له کوردستاندا، بلاو دهکهنوه په یوهندیان بهه رێکخراوهه ههیه. باشتترین و زیندووترین بهلگه لهه بوارهدا خهڵکی کوردستان.

بەشى سېھەم: بۆلۈنۈشۈمى مەلۇم ھۆشەنەكان لى رۆھەلەلە كوردستاندا

ھەلەكەتۈمى جۇگرافىيە رۆھەلەلە كوردستان

رۆھەلەلە كوردستان (كوردستانى ئىران) لى رۆھەلەلە ۋەلەلە ئىران ھەلەكەتۈمى ۋە پىنكەتۈمى لى پىنكە پارىژگا نازەربايجانى رۆھەلەلە، كوردستان، كرماشان، ئىلام ۋە لورستان. بى پىنكە ھەلەكەت سىرچاۋە رۆھەلەلە كوردستانى رۆھەلەلە، 124 ھەزار كىلۇمەترى چۈر گۆشە⁵⁹. ھەلەكەتە نەم بەشەلە كوردستان 13% ى ھەلەكەتە ئىرانى پىنكە ھەلەكەت ۋە زىاتەر لى 10 مىلىيۇن كە⁶⁰. سەۋەلە رۆھەلەلە كوردستان لى رۆھەلەلە ۋەلەلە كوردستانى باكۇر (تۈركىيە) ۋە كوردستانى باشۋە (عىراق) لى باشۋە ۋەلەلە پارىژگاكانى خۇزەلە ۋە كە ھەلەكەت ۋەلەلە، لى رۆھەلەلە ۋەلەلە پارىژگاكانى ھەلەكەت ۋە قەزۈلە ۋە نازەربايجانى رۆھەلەلە (تەۋەلە) لى باكۇرەلە ۋەلەلە ۋەلەلە نەمەلەلە ھەلەكەتەلە.

نەلەكە 1 مىلىيۇن كورد لى شەلە تارەن دەلەلە ۋە ھەلەكەتە زىاتەر لى 300 ھەزار كوردەلە لى ھەلەكەتە قوۋچەن لى پارىژگاى خۇزەلە لى رۆھەلەلە ئىراندا، دەلەلە. نەم كوردەنە لى سەلەكەلە پاشەلەلە سەلەكەلەكان لى مەلە ۋە سامەلە خۇزەلە كوردستاندا، دەرەلە ۋە گۇستەلەتەلە بۆ رۆھەلەلە ئىران.

رادەلە بۆلۈنۈشۈمى مەلۇم ھۆشەنەكان لى رۆھەلەلە كوردستان

مەلۇم ھۆشەنەكان، لى رۆھەلەلە كوردستاندا بى رۆھەلەلە زۆرەر بە بەرەلەلە لى ھەلەكەتەلەلە دىكەلە ئىراندا، بۆلۈنۈشۈمى. پىنكە نەلەكە بەلەلە كرا نەلەكە 10% ى ئىران بە مەلۇم ھۆشەنەكان تۆشەلە. نەم رۆھەلە كوردستاندا،

زۆرتەرۈ ھەرچەندە لەو پەيۋەندىيەدا ئامارىكى دروست لەبەردەست دا نىيە، بەلام راستىيەكان ئەمۇي دەردەخەن لە نىوان 15 تا 20%نى خەلكى كوردستانى رۆژھەلات گىرۆدى نەم ماددە مالىۋىرانكەرە بووين.

لە سەرتاسەرى كوردستان ماددە ھۆشبەرەكان لە ھەموو جۆرەكانى زۆر بە ئاسانى و بە ئاشكرا دەست دەكەوى و تەننەت نرخیشى بە بەراورد لەگەل شارەكانى دىكىمى ئىران زۆر ھەرزاترە و بەشەك لە قاچاغچى يان بە مەبەستى بازرگانى كردن ماددە ھۆشبەرەكان روو دەكەنە كوردستان و ئەو ماددەيە دەكەرن و لە شارەكانى دىكىمى ئىران بە نرخیكى گرانتر دەيفروشن. لە پەيۋەندى لەگەل بىلابوونەمۇي ماددە ھۆشبەرەكان لە كوردستاندا، مەمەد رەشوف پەيامنىرى گۆڤارى ((لەقین)) لە بۆكان دەلى: كاتىك بە پاركى سەرەكى شارى بۆكاندا تىپەر دەبى چەندىن گەنج دەيىنى كە لەژىر دارەكاندا كەوتوون و بىناگان و بارى دەروونىان شىۋاۋە. ئەم دياردەيە بە رىژەيەكى زۆر لە نىو گەنجانى شارى بۆكاندا بەربىلاۋە، لەو بارەۋە رەجىمى موراى خاۋەن پرونامەى ماستەر لە بوارى دەروونناسى رۆژانە لەگەل گەنجانى ئالوودە بوودا كاردەكات، ئەو سەبارەت بە ژمارەى ئالوودە بووان و ئەو كارانەى كراون بۆ رىگىرى لەم دياردەيە وتى: ئەو رىژەيەى كە بە رەسمى دەولەت بىلابوكرىدوۋەتەو سەبارەت بە ئالوودە بووان بە تىلياك (ترياك) لە سەرانسەرى ئىراندا، 3 مىليۇن كەسە. بەلام پىدەچىت دەولەت نەپەۋىت بە دىقەت ژمارەكە بلىت. سەبارەت بە دەرکەوتنى دياردەكەش موراى وتى: لە زۆر شوين دا لە ژىر پرد و گۆشە و حاشىيەكانى شار و پاركەكاندا، لە زۆريەى ئەو شوينانەدا، ئاسەۋارى بەكارهيتانى ترياك لای گەنجان دەيىنى و لە زۆر شويندا بە چاۋى خۆت فروشتنى ئەم مەواددە دەيىنى⁶¹.

كوچەو كۆلانەكان، قوتابجانە، ناۋەندەكانى ئاموزوشى، پاركەكان، سەيرانگەكان، تەننەت دىھاتەكان بە رىژەيەكى زۆر بەرچاۋ ماددەى ھۆشبەرەيە، ئەو كەسانەى بازرگانى پى دەكەن ھەمويان لە نىو خەلكى ئاسراون و بە بى ھىچ كۆسپىك لەسەر رىگاندا ئەو ماددەيە بىلاۋ دەكەنەو.

هەندیک لە نۆرگانه کانی رژێم، لە بلاوکردنەوهی مادده هۆشبه‌ره‌کان نه‌خشیکی به‌رچاویان هه‌یه. له‌و په‌یوه‌ندییه‌دا (ناوه‌ندی خه‌بات دژی مادده هۆشبه‌ره‌کان - ستاد مبارزه با مواد مخدر) له‌ کوردستاندا، به‌ جێی نه‌وه‌ی نه‌رکی خۆی واته‌ کۆنترۆڵ و پش‌تگیری له‌ بلاویبونه‌وه‌ی و به‌کارهێنانی نه‌م مادده‌یه‌ بگ‌ری، راسته‌وخۆ په‌یوه‌ندی به‌ بلاویبونه‌وه‌ی نه‌م مادده‌یه‌ هه‌یه و له‌ رینگای که‌سانی ناسراو و رێنۆینی کراو به‌ شاهیدی خه‌لکی کوردستان و توشبووان په‌ره به‌ به‌کارهێنان و بلاوکردنەوه‌ی نه‌م مادده‌یه‌ ده‌دا و زۆریه‌ی نه‌م که‌سانه‌ی مادده هۆشبه‌ره‌کان بلاوده‌که‌منه‌وه‌ په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆ له‌گه‌ڵ نه‌و ئیداره‌یه‌ هه‌یه.

((عبدالعزيز مولودی)) مامۆستای زانکۆ و هه‌لگری پڕوانامه‌ی ماستر له‌ زانستی سیاسي و سه‌رۆکی (دامه‌زراوه‌ی عیرفان بۆ رینگری له‌ توشبوون) چهند سالتیکه له‌م بواره‌دا کارده‌کات، ناوبراو دیاره‌که به‌ قه‌یرانیکی گه‌وره له‌ شاره‌که‌یان (بۆکان) و سه‌فکرد و به‌شیکی هۆکاره‌کشی بۆ به‌ربلاوی و ناسان ده‌ست که‌وتنی نه‌و مادده‌یه گه‌رانده‌وه⁶². له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ مو‌را‌دی بۆ په‌یامینیری لقین ده‌لێ: ریشه‌ی به‌کارهێنه‌رانی مادده هۆشبه‌ره‌کان زیاتر له‌ناو تو‌ی‌یی گه‌نجان دایه، به‌لام نه‌م به‌داخ بوو که نه‌یستا دیاره‌که له‌ نیوان ژنان و منداڵانیشدا به‌دی ده‌کرێت⁶³. له‌ دریشه‌ی لێدوانه‌که‌ی دا مو‌را‌دی ده‌لێ: به‌داخه‌وه‌ یه‌کێک له‌ تایبه‌تمه‌نیه‌کانی توشبووان نه‌وه‌یه که هه‌ولده‌ن که‌سانی هاوتای خۆیان زیاد بکه‌ن، بۆ نه‌وه‌ی که‌مه‌تر رینگیریان لی بکری‌ت و بتوانن به‌ سانایی ده‌ستی بجه‌ن و به‌کاری بیه‌ن⁶⁴.

نه‌و راپۆرتی گۆفاری لقین له‌ شاری بۆکان و چۆنیه‌تی بلاویبونه‌وه‌ی مادده هۆشبه‌ره‌کان له‌و شاره‌دا وینه‌ی شاره‌کانی دیکه‌ی کوردستانه‌ و به‌ شیه‌یه‌کی زۆر مه‌ترسیدار له‌ کوردستاندا بلاو بووه‌ته‌وه‌ و هه‌ره‌شه له‌ داها‌تووی نه‌م به‌شه‌ی کوردستان ده‌کات و خه‌لکی له‌و بواره‌وه‌ هه‌راسان کردووه‌ و ژیا‌نی نا‌ئۆز کردوون. هه‌ر خه‌یرانیکی رۆژه‌لاتی لانی که‌م توشبوویکی مادده هۆشبه‌ری تێدایه‌ و زۆر خه‌یرانی‌ش هه‌ن که ته‌وا‌وی نه‌ندامانی بنه‌ما‌له‌که توشبوون.

به پیتی دوایین سەرچاوه‌کان و ته‌ی تووشبووان نرخ‌ی هه‌ڕۆین له کوردستاندا، له تریاک هه‌رزانه‌، نه‌وه له کاتی‌کنایه له هه‌ر 100 کیلو تریاک ته‌نیا 1 کیلو هه‌روێن دروست ده‌کری. به‌لام بۆ نه‌وه‌ی گه‌نجان و خه‌لکی کوردستان به‌ شتیه‌یه‌کی خه‌راتر به‌ره‌و تووشبوون بوون و بتوانن به‌ ناسانی ده‌ستان بکه‌وی هه‌رزانیان کردوه‌.

هۆیه‌کانی ئالوودهبوون و سیاسه‌ته‌کانی رژێم له‌و په‌یوه‌ندییه‌دا

ته‌واوی نه‌و هه‌زکارانه‌ی بۆ تووشبوون به‌ ماده‌ هه‌شبه‌ره‌کان له‌نێرانه‌دا باسکران، کوردستانیش ده‌گه‌ڕێتمه‌وه له هه‌ندیکه‌ بواره‌دا. نه‌و هه‌زکارانه‌ شوێنه‌واریان زۆرتهره‌. له‌ کوردستان دا گه‌رفتی نه‌بوونی نیش و کار و هه‌روه‌ها خوێندن له‌ ناستی زانکۆدا، زۆر زه‌ق و به‌رچاوه‌و به‌شیکی زۆر له‌ لاوان بۆ وه‌ده‌ست هه‌نسانی نیش و کار روو له‌ شاره‌کانی دیکه‌ی نێران ده‌که‌ن و له‌و رێگایه‌وه له‌وانه‌یه‌ تیکه‌لی ماده‌ هه‌شبه‌ره‌کان بن. له‌ لایه‌کی تریشه‌وه، نه‌و لاوانه‌ی بۆ درێژه‌ به‌خوێندن روو له‌ شاره‌کانی دیکه‌ی نێران ده‌که‌ن نه‌وانیش به‌شیکی زۆریان تیکه‌لی ماده‌ی هه‌شبه‌ره‌کان ده‌بن. گه‌رفته‌کانی گرانی و بێکاری له‌ کوردستاندا، به‌ به‌راوورد له‌گه‌ڵ شارو ناوچه‌کانی دیکه‌ی نێران زۆرتهره‌، هه‌ر بۆیه‌ شوێنه‌واری خراپی نه‌م گه‌رفتانه له‌چاوه‌ شوێنه‌کانی دیمه‌ی نێرانه‌دا زۆرتهر به‌رچاوتهره‌.

له‌ هه‌مووی گرینگتر، سیاسه‌ته‌کانی کۆماری ئیسلامیه‌. نه‌م رژێمه‌ به‌ پیتی سیاسه‌ته‌کانی خۆی هه‌ر له‌ یه‌که‌م رۆژه‌کانی هاتنه‌ سه‌رکاریدا، به‌ شتیه‌یه‌کی دارێژراو ماده‌ هه‌شبه‌ره‌کانی له‌ کوردستان دا بلاوکردوه‌ته‌وه. سیاسه‌تی کۆماری ئیسلامی گه‌ڕۆده‌کردنی خه‌لکی کوردستان به‌ تایبه‌تی لاوانی رۆژه‌لات به‌ ماده‌ هه‌شبه‌ره‌کانه‌ تا له‌و رێگایه‌وه هه‌یزی کوردستان که‌ له‌ لاوان سەرچاوه‌ ده‌گرن لاواز بکات و بتوانی به‌ بێ گه‌رفت سیاسه‌ته‌کانی له‌م به‌شێ کوردستاندا، به‌ریوه‌به‌ری. هه‌ر وه‌ک نامه‌ژه‌ی پێکرا، تووشبووان به‌ ماده‌ هه‌شبه‌ره‌کان که‌سانی ترسۆک، بێ غه‌ره‌ت، بێ ئه‌رده‌ و لاواز باردێن که‌ بۆ وه‌ده‌ست هه‌نسانی

مادده ھۆشبەرەکان نامادەن ھەموو چەشنە کاریک لە خۆفرۆشییەو تا دزی و... بکەن. تەنانت بەشتیکیان تێکەڵ بە سیاستەکانی رژێم لە کوردستاندا دەبن و لاوانی کوردستان تێکەڵ بە ماددە ھۆشبەرەکان دەکەن و بەرتۆبەری کردووەکانی رژێم دەبن. بەم شێوە کۆماری ئیسلامی لەباتی ئەفغان، قەلاچۆکردن، کیمیایی باران و... ھتد لە رێگای ماددە ھۆشبەرەکان دا، جینۆسایدیکی بێدەنگ بە رێو دەبات. ئەم سیاستە ناکامی زۆر مەترسیدارترە لە ئەفغانەکانی باشووری کوردستان و رۆژبەرۆژ وەکو نەخۆشییەکی مەترسیدار لە پەرەسەندن دایە و ئەوانەی گرفتاری ئەم نەخۆشییە (تووشبون) دەبن بە بێ ئەوی خۆیان ھەست پێ بکەن بەرتۆبەری سیاستەکانی رژێم لە کوردستان دادەبن. بەداخووە ئێمە ھێزو گروپینە لاوان بە جێ ئەوی بۆ رزگاری گەلەکە و دەست ھێنانی مافی چارەنۆس دژی دەسلەتاتی حاکم بەسەر وڵاتەکە خەبات بکات، تووشی ماددە ھۆشبەرەکان دەبێت و ئەوی بە لایەو گرینگ نەبێت ھەستی نەتوایەتی و نازادی گەلەکەیت. رژێمی کۆمار ئیسلامی بۆ بەرتۆبەردنی ئەم سیاسەتە خۆی لە ھەموو کەرەستەکی پێویست کەڵک وەرەگرت و تەنانت ئەو نورگان و ریکخراوانە بۆ کۆنترۆڵکردنی ماددە ھۆشبەرەکان دامەزراون بە پێچەوانە، پەرە بە بلاکردنەوی ماددە ھۆشبەرەکان دەدەن، یەکیەک لەو ریکخراوانە، ھەر وەک پێشتر ناماژە پێ کراوە، «ستاد مبارزە با مواد مخدر» (ناوەندی خەبات دژی ماددە ھۆشبەرەکان) لە کوردستان دایە. ئەوای ئەو کەسانە لە کوردستاندا بە شیوی ناشکرا و لەبەرچاوی خەلکی ماددە ھۆشبەرەکان بلاو دەکەنەو و بازرگانی پێدەکەن پەيوەندی یان بەم ناوەندەو ھەبەو بەشتیکی زۆری ماددە ھۆشبەرەکیان ئەو ناوەندە بۆیان داوە خەبات دژی ماددە ھۆشبەرەکان، ئە مەوادەو لە شارەکانی دیکە ئێراندا دەستی بەسەردا دەگرت دینیتە کوردستان و لە رێگای کەسان و عەواملینی تاییەتی خۆی لە نیو کۆمەڵگای کوردستان بلاوی دەکاتەو. لەو پەيوەندییەدا ئیتلاعاتی رژێم لە کوردستاندا دەستیکی بالای ھەبە و بە ھاوکاری ناوەندی خەبات دژی ماددە ھۆشبەرەکان. ئەم ماددەو دینیتە کوردستان و لە نیو لاوان دا، بلاویدەکاتەو.

کاتی لیکۆلینموه له تووشبووان له سالی 1999، لاویکی سنهیی به ناوی سمایل چراغی وتی ته مه نم 16 سال بوو، له گهڵ کوریکی هاوته مه نم به شهر هاتم و له لایهن هیزه نیزامیه کانی رژیم (نیروی انتظامی) گیران و رهوانه ی به ندیخانه بهشی لاوان کراین، له ماوه ی نهو شش مانگه که له به ندیخانه سووم. مادده ی هۆشبه ریان پی ناساند ته نانه ت دهستکرد به به کارهێنانی دوا ی ته و او بوونی ماوه ی به ندی بووم به لاویکی تووشبوو درامده به نه ماله کم، ناویراو له درێژه ی قسه کانی دهلی: له به ندیخانه دا مادده ی هۆشبه ر به شتویه کی زۆر بهر بهر بهر له لایهن به رتوبه رانی به ندیخانه به به ندیه کان ده فروشیت به شتویه کی زۆر ناسایی له نیو به ندیخانه به کاری دیتن⁶⁵.

سیاسه ته کان کۆماری نیسلامی سه باره ت به په ره پێدان و بهر کردنه ی مادده هۆشبه ره کان سنووری ولاتی نیرانی بریوه و روو یکردووه ته کوردستانی باشوور و بهشیکی زۆر له لاوانی نه م بهشی کوردستان گیرۆده ی نه م مادده مالتویرانکه ره کردووه. به داخموه رژیم (به تایبه تی نیتلاعات) له رینگای کهسانی تایبه تی خزی مادده هۆشبه ره کان رهوانی کوردستانی باشوور دهکات و به هاوکاری هه ندیک کوردی هه له پرست که ده یانه وئ به مانوو بوونێکی زۆر که م پاره یه کی زۆر و ده ده ست پێتن نه م مادده یه بهر بهر بهر له لایهن هۆشبه ره کان له زۆربه ی شاره کانی کوردستانی باشوور به تایبه تی سلیمانی، هه له یجه، پێنجوین، سه یسادیق، خورمال، ده ره به ندیخان و ته نانه ت هه ولیریش ده ست ده که وئ و له روخساری لاوان نسه واری به کارهێنانی نه م مادده یه زق و بهر چاوه. هه رچه ند رۆژ نییه هیزه کانی ناسایش ده ست به سه ر نه م مادده یه دا نه گرن که به هۆی قاچاخچیان و عه واملینی کۆماری نیسلامیه مه نه م دیو کراوه به و حاله ش مادده هۆشبه ره کان رۆژه رۆژ له په ره سهندن دایه و نه گه ر رینگا چاره یه کی گونجاوی به نه دۆزرتیه ته له داها تودا، ده بیته گرفتێکی گه ره وه کو کوردستانی نیرانی لی دیت و نه م کات چاره سه رکردنی زۆر سفشار و دژوار ده بیته. عه قید جه لال نه مین به گ لیپه سراوی بهشی مادده هۆشبه ره کان له ناسایشی سلیمانی ده لیت: له

ماوهی یەك سالتا، 105 كەسمان بەتۆمەتی بەكارهێنان و بازرگانی كردن بە مادده هۆشبههكان دەستگیر كړدوو. 30 كەس لاسو دەستگیر كړاوانه دادگای كراون و ژماره یەكی تریشیان چاوه ریتی دادگایی كردن دهكەن و ژماره یەكیش تۆمەته كانیان ساغ نه بووه تۆمه و نازاد كړاو. ناویراو وتی: نومانە ی بمو تۆمەته دەستگیر كړاوان عیراقي (كورد و عەرەب) و نێرانین، دیاره زۆریه ی دەستگیر كړاوه كان نێرانین⁶⁶. عەقید جەلال لاسو چارێكه و تنه دا، وتی لاسو ماوهی سالتیكنا توانیومانه دەست بگرین بە سەر 24 کیلو تلیك و حەشیش و هیرۆینه وه⁶⁷. هەر لاسو پیوهندی یه دا، سامان حەمه كەرمی رۆژنامه نووس له رۆژنامە ی كوردستانی نوێ پش وایه ولاتی نێران هۆی سەرەکی بڵاوبوونه و ی دیارده كە یه نێستا له كوردستاندا، دهیان كۆمپانیای نێرانی كرده كەن و رۆژانه هاتووچۆ دهكەن و ههروهه خەلگی ناوچه ی سەرسنووړه كان هۆكارێکی كه رۆژانه هاتووچۆ و سەردانی نێران دهكەن و هەندیک لاسو كەسانه نمو ماددانه دههێتن⁶⁸.

پهيوهندی بزووتنه وه كوردیهه كانی كوردستان به مادده هۆشبههكان

میژووی خەباتی رزگار یخوازی گەلی كورد له رۆژه لاتی كوردستان ده گەریته وه بۆ سەده ی نۆزده و دواتریش جولانه وه سەمیل ناغای شكاك (سەكۆ)، دامەزرانی حیزبی دیموكراتی كوردستانی نێران و دامەزرانی كۆماری كوردستان له لایەن شەم حیزبه وه. بەلام پهيوهندی بزووتنه وه كوردیهه كان یا سیاسەتی حیزب و رێكخراوه كوردیهه كانی رۆژه لاتی كوردستان به مادده هۆشبههكان، ده گەریته وه بۆ شۆرش 1979 ی زاینی و هاتنه سەرکاری كۆماری نیسلا می. له بەر شهوه ی لاسو ده مه وه بهم لاسو مادده هۆشبههكان له نێران و رۆژه لاتی كوردستاندا وهك چهكێکی سیاسی و دژی گەلی به كار هاتوو وه نەم رژیته به په ریه پیدانی مادده هۆشبههكان رێگای بۆ به ریه بردنی سیاسه ته كانی خۆی خوێش كړدوو.

هەر له یه كەم سالتە كانی حكومه تی خۆی (كۆماری نیسلا می) دژی داخوازه كانی گەلی كورد ههنگاوی هه لگرتوو و هیچ چەشنه مافێکی بهم گەله چه وساو به

رهوا نه دیوه و دژی گهلی کورد نیعلامی شه‌ری کرد⁶⁹ و نهو شه‌ره‌ش تانیستاش هه‌ر به‌رده‌وامه (له‌بهر نه‌وی به‌ شیوه‌یه‌کی ره‌سمی نه‌و شه‌ره‌ رانه‌گیراوه و کۆماری نیسلامی ناماده نییه هیچ چه‌شنه مافی گه‌لی کورد بدات). له به‌رمه‌ر نه‌م سیاه‌ته‌ی کۆماری نیسلامیدا بزوتنه‌وی رزگاربخوازی گه‌له کورد دژی سیاه‌ته‌کانی کۆماری نیسلامی و بز و ده‌ست هینانی مافی نه‌ته‌وایه‌تی گه‌لی کورد خه‌باتی کردووه.

بزوتنه‌وی رزگاربخوازی گه‌لی کورد له کوردستانی نێران به‌ریه‌رایه‌تی حیزبی دیموکراتی کوردستانی نێران به‌ریه‌ چوو. نه‌م حیزبه 61 سال میژووی خه‌باتی هه‌یه و له‌و ده‌مه‌وه تانیستاش دژی سیاه‌ته‌کانی حکومه‌ته‌کانی پاشایه‌تی و نیسلامی هه‌لۆیستی گرتووه. له‌ دوایین هه‌ل‌ب‌ا‌ر‌د‌ن‌ه‌کانی کوردستاندا (رۆژه‌لات) که‌ سالی 1980 به‌ریه‌ چوو، حیزبی دیموکراتی کوردستانی نێران سه‌دی 80٪ ده‌نگه‌کانی و ده‌ست هینا⁷⁰ نیستاش نه‌م حیزبه له‌ نیو خولگی رۆژه‌لات، حیزبی خۆشه‌ویسته. سیاه‌ته‌کانی حیزبی دیموکراتی کوردستانی نێران له به‌رامه‌ر کرده‌وه‌کانی رژیتم له‌ پیه‌وه‌ندی له‌گه‌ڵ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی روون و ناشکرا دژی هه‌نگاوی هه‌ل‌گرتووه و ه‌ زۆر به‌ توندی هه‌ل‌وێستی نیشان داوه. نه‌م حیزبه له‌ ته‌واوی ده‌زگا راگه‌ینه‌ گشتیه‌کانی خۆی (تیشک tv، کوردستان، رادیۆ ده‌نگی کوردستان و...) دژی بازرگانی کردن به‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان، بلاوکردنه‌وه به‌ کاره‌ینانی و سیاه‌ته‌ چه‌په‌له‌کانی رژیتم له‌و پیه‌وه‌ندییه‌دا، خه‌لکی ناگادارکردنه‌وه و هاوکات نه‌و که‌سانه‌ی له‌و پیه‌وه‌ندییه‌دا، هاوکاری رژیتمان کردووه و به‌ شیوه‌یه‌ک ماده‌ هۆشبه‌ریان بلاو کردووه‌وه سه‌بارت به‌و کاره‌ دژی گه‌لییه‌ ناگادار کراونه‌ته‌وه.

حیزبی دیموکراتی کوردستانی نێران، له‌بهر نه‌وی له‌ نیو یاسا‌کانی رژیتمی کۆماری نیسلامیدا، نایاسایه‌وه‌لاتی به‌ریه‌به‌ری نییه له‌ پیه‌وه‌ندی له‌گه‌ڵ ماده‌ هۆشبه‌ره‌کان و سیاه‌ته‌کانی رژیتم ته‌نیا له‌تواناییدا رێنۆیتی لاوان و خه‌لکی کوردستان بکات و له‌ معترسیه‌یه‌کانی نه‌م ماده‌یه‌ ناگاداریان بکاته‌وه‌وه نه‌وانه‌ی به‌

شیئومیک بەرتۆبەری سیاستی رژیمن لەو کارە نا مرۆفانەییە و دژی گەلییە ناگادار بکاتەووە نەگەریش پپیست بیت لەکاتی خۆی هەڕەشەیان لی بکات.

نەم حیزبە تەنانت لە نێو ریزەکانی خۆیدا، بریاری دیاریکراو و روونی بە نیسبەت ماددە هۆشبەرەکان هەیە. بۆ وێنە ئەو کەسانەی بە ماددە هۆشبەرەکان تووشبوون یا بازرگانی یان پێ دەکەن وەک پێشمەرگە یا ئەندام وەرناگیرین⁷¹. تەنانت لە نێو خۆی حیزبیدا هیچ کەس بۆی نییە پرویاگەندە بۆ بەکارهێنانی ئەم ماددە مالتۆیانکەرە بکات و ئەم حیزبە ماددە هۆشبەرەکانی وەک بەکێک لە چەکەکانی کۆماری نیسلامی دژی گەلی کورد دەزانن و ژ پووجەل کردووی سیاسەتەکانی لە هەل و کۆشتی بەردەوام دایە.

حیزب و ریکخواوەکانی دیکە سەرە رۆژەلاتی کوردستان وەک: کۆمەڵە کەنێستا بوو دوو ریکخواو (کۆمەڵەی زەحمەتکێشانی کوردستان نێران و شاخە کوردستانی حیزبی کۆمۆنیستی نێران-کۆمەڵە).

نەم دوو ریکخواوەش دژی سیاسەتەکانی کۆماری نیسلامی لە پەپوەندی لەگەڵ ماددە هۆشبەرەکان لە دەزگا راگەینە گشتییەکانی خۆیاندا، خولکی کوردستانی ناگادار کردووەتەر و دژی بەکارهێنان و بازرگانی بەو مەوادەن. چەند حیزب و ریکخواوی بچووکی دیکە کوردستان کە چالاکێ سیاسی یان هەیە. ئەوانیش دژی ماددە هۆشبەرەکان و سیاسەتەکانی کۆماری نیسلامین.

کەوابوو، کۆماری نیسلامی لە ماددە هۆشبەرەکان وەک چەکێکی دژی گەلی کەلکی لی وەرگرتووە و روون و ناشکرایە، بزوووتنەوی کوردیش لە رۆژەلاتی کوردستاندا، دژی ئەم سیاسەتە دژی گەلە راوەستن و گەلی کورد لەو پەپوەندییە دا ناگادار بکاتەووە.

به كورتی

له كۆتایی نهم لیکۆلینه وه بیدا، به كورتی ناماژه به گرتی مادده هۆشبهره كان له هه موو بواره كانی ده كهن. لای زۆر كهمس مادده هۆشبهره كان ته نیا وه كیشهیه کی كۆمه لایه تی و تووشبووانیش وهك تاوانبار سهیر ده كرتن، نه وه له كاتیكدایه، نهم مه سه لیه زۆر له وه قوولتره و كیشه كه زۆر له وه گموره تره هه ر بۆیه به كورتی ناماژه ی پێ ده كهن:

1- كیشه ی ته ندروستی: به كار هیتانی مادده هۆشبهره كان (له هه موو جۆره كانی) سه رتا شوینه وار له سه ر له ش دانانی، به لām له درێزخایه ن داو به دوا ی را هاتن له به كار هیتانی شوینه واری له سه ر له ش و فامی (ده روون) مرۆڤ ده رده كه وێ و نهم شوینه واره یه ههم له بواری ته ندروستییه وه مرۆڤ لاواز و ههم له بواری ده روونییه وه بیههست، بیهههت، تر سنوك، بیتاغیه باردینی و له بهر نه وهی نه خۆش (تووشبوو) له بواری كۆمه لایه تییه وه پێگهی نامینن له بهر چاری خه لكی سووك و بیتیقهت ده یێ هه ربۆیه به هه له وه كو تاوانبار سهیر ده كرت. نه گه ر وه كو نه خۆشی سهیری تووشبوون بكهین، له بهر او رد له گه ل نه خۆشییه كانی دیکه ی نهم سه رده مه وهك، شتیره نهجه و نه یلن، تووشبوون به مادده هۆشبهره كان زۆر مه تر سی دار تره و قوربانیانی له گه ل قوربانی شتیره نهجه نه یلن بهر او رد نا كرن. به پێی دوا یێن سه رچا وه كه پێشتر ناماژه ی پێكرا له سه رتاسه ری جیهاندا، 200 میلیۆن تووشبوو (نه خۆش) به مادده هۆشبهره كان له زیاتر له 170 ولاتی جیهاندا به چا و ده كه وێ نهم ریژه یه رۆژ به رۆژ له په رمه مند ن دایه.

2- كیشه ی كۆمه لایه تی: پێگهی كۆمه لایه تی تووشبووان له نێو كۆمه لگا دا، زۆر لاوازه و خه لكی وه كو تاوانبار سهیری تووشبووان ده كهن. ته نانته به پێی یلای ولاته كه یان زۆریه یان نیش و کاریان له دمه ت ده دن و له زۆریه ی مافه كانی مرۆڤ بیههش ده كرتن و له بواری پێرا گه یشتنی ته ندروستییه وه له بهر او یز ده خرتن. ته نانته له نێو بنه مهاله كانیشدا نه وه كه سه ی نه ندامینیکی

بڼه مالنه کي مادده هوشبیره کان به کار دیني همدست به سرشورې دهکات و
تڼانته زور جاران همدشې کوشتیان لږ دهکمن.

تووشبوو به مادده هۆشبه‌ره‌کان به پێچه‌مانی نه‌خۆشییه‌کانی دیکه له نیو کۆمه‌ڵگا‌دا، به‌هانیاموه ناچن و تووشبووان له خۆیان دوورتر ده‌کنه‌وه، ئهم مه‌سه‌له‌یه زۆرتر تووشبوو به‌ره‌و داوی تووشبوون و له‌به‌ین چوون ده‌بات.

3- کیشمی نابوری: بازرگانی کردن به ماده هوشبهره‌کان یه کیتک له سوود هیئهرترین پیشه‌کانی سرده‌مه و ههر شهوش کاری کردووته سر نه‌مه‌له‌یه و رۆژه‌رۆژ له پهره‌ندن دایه و نه‌وانه‌ی تووشی نه‌م گرفته ده‌بن (تووشبون) به برده‌وامی پاره‌ی خویان سرفی وده‌ست هینانی ماده‌ی هوشبهر ده‌کهن و نه‌م مه‌له‌یه برده‌وام ده‌ییت تا پاره‌یان پی‌نامینتی. لیتره‌دایه بۆ وده‌ست هینانی پاره‌ی پیویست، روو ده‌کهنه زۆر کاری ناشیست، وه‌ک فروشتنی که‌رسته‌ی نیتومال، دزی، خۆفروشی و... هتد. نه‌م مه‌له‌یه کیشمو گرفتنی دیکه له نیتو که‌مه‌ل‌گادا دروست ده‌کا و نه‌وانه‌ی تووشبون بنه‌ماله‌کانیان تووشی قعیرانی ماده‌ی ده‌کهن و زۆر جاریش نه‌م گرفته شوینه‌وار له‌سهر چۆنیه‌تی په‌روه‌رده‌کردنی نه‌ندامانی بنه‌ماله به‌تابه‌تی مندالان داده‌ن.

4- **گرفتی سیاسی:** له ولاتانی دواکو تورو، به تاییه تی رۆژه لاتنی نیوه راست، تووشبوون و تووشبوو بوونه ته به کتیک له که رهسته کانی سیاسی بۆ پهره پیدانی سیاسه تی دژی گهلی و توندوتیژی بۆ سهرکو تکرندی خه لگی له لایهن دهوله تانه وه و له لایه کی دیکه شه وه به شیک له ریکخوا وه توندپه وه کانیش له ماده ده هۆشبه ره کان وه ک پشتیوانی ماده دی که لکیان لی وه رگرتوه . نه لقاعیده، تالیبان، سوپای مه دهی و... هتد به داهاتی ماده ده هۆشبه ره کان کرده وه تیروریستییه کانی خزیان له سهرتاسه ری جیهان به رپه وه ده بن. ته نانه ت له نیو ریکخوا وه کانیشدا پهره به به کارهیانی ماده ده هۆشبه ره کان ده دن تا نه دنامایان له کاتی کرده وه تیروریستییه کان بیر له چاره نویسی کرده وه کانیا ن نه که نه وه.

له لایه کی دیکه شهوه رژیمی کۆماری نیسلامی نیران له ریگای بلاوکردنه وهی
مادده هۆشبههه کان تی ده کۆشی نه تهوهی کورد له رهگ و ریشه ده ریینی
(ژینوسایدی بیدههنگ) و گه لی کورد له هه موو بواری نکدا، بیتهست بکا تا به
ناسانی سیاسه ته کانی خۆی به ریته پیش.

پهراویز و سهرچاوه‌کان

- 1- گۆڤاری سهردهم، ژماره 1، (1999).
- 2- هه‌مان سهرچاوه.
- 3- فرهنگ مواد عئتر، نوشته آلن کوهن.
- 4- هه‌مان سهرچاوه.
- 5- اعتیاد چیست و معتاد کیست؟ د. ورنان کلمن.
- 6- فرهنگ مواد عئتر.
- 7- هه‌مان سهرچاوه.
- 8- گۆڤاری سهردهم ژماره 1، (1999).
- 9- جاده ابریشم، ایرین فرانک و دیوید براونستون.
- 10- حسن صباح و قلعة الموت، ناصر نجمی.
- 11- گۆڤاری سهردهم ژماره 1، (1999).
- 12- هه‌مان سهرچاوه.
- 13- هه‌مان سهرچاوه.
- 14- مواددی موخه‌ددر و بلاویونه‌وی له تیراننا، مه‌دی بحدری.
- 15- هه‌مان سهرچاوه.
- 16- هه‌مان سهرچاوه.
- 17- هه‌مان سهرچاوه.
- 18- هه‌مان سهرچاوه.
- 19- هه‌مان سهرچاوه.
- 20- هه‌مان سهرچاوه.

- 21- همان سمرچاوه.
- 22- ستاد مبارزه با مواد مخدر.
- 23- گۆفاری سردهم ژماره 1، (1999).
- 24- همان سمرچاوه.
- 25- اعتیاد چیست و معتاد کیست؟
- 26- همان سمرچاوه.
- 27- اعتیاد چیست و معتاد کیست؟
- 28- مواددی موخه‌ددیر و بلاویونه‌وی له نیراندا.
- 29- همان سمرچاوه.
- 30- گۆفاری سردهم ژماره 1، (1999).
- 31- اعتیاد چیست و معتاد کیست؟
- 32- سایت مبارزه با مواد مخدر.
- 33- اطلاعات سیاسی - اقتصادی شماره (163-164)
- 34- مواددی موخه‌ددیر و بلاویونه‌وی له نیراندا، اعتیاد چیست و معتاد کیست؟
لیکۆئینه‌وی له ده‌یان تووشبووی ماده‌ه‌وه‌شبه‌ره‌کان، دانسته‌یه‌ای طب قدیم و جدید.
- 35- کوردستانه نوی ژماره 1979 (1999).
- 36- سایتی ستاد مبارزه با مواد مخدر.
- 37- اعتیاد چیست و معتاد کیست؟
- 38- همان سمرچاوه.
- 39- حقوق بشر و معتادان، دکتر منصور رحمدل.
- 40- فرهنگ مواد مخدر.
- 41- اطلس کامل گیتاشناسی، دوره دوم-چاپ (1379).
- 42- سیمای کشورهای جهان سوم، رضا بازرگانی.

- 43- ستاد مبارزه با مواد مخدر.
- 44- مواددی موخه‌ددیر و بلاویونه‌وی له نیراندا.
- 45- ستاد مبارزه با مواد مخدر.
- 46- مواددی موخه‌ددیر و بلاویونه‌وی له نیراندا.
- 47- هه‌مان سرچاوه.
- 48- هه‌مان سرچاوه.
- 49- هه‌مان سرچاوه.
- 50- اصول مربوط به کاهش تقاضا، کنترل مواد مخدر سازمان ملل.
- 51- مواددی موخه‌ددیر و بلاویونه‌وی له نیراندا.
- 52- ستاد مبارزه با مواد مخدر.
- 53- مواددی موخه‌ددیر و بلاویونه‌وی له نیراندا.
- 54- اطلس کامل گیتاشناسی.
- 55- مواددی موخه‌ددیر و بلاویونه‌وی له نیراندا.
- 56- هواله‌کانی شبه‌کمی ای نیران.
- 57- ستاد مبارزه با مواد مخدر.
- 58- هه‌مان سرچاوه.
- 59- هه‌مان سرچاوه.
- 60- هه‌مان سرچاوه.
- 61- گزقاری لقین، ژماره 46، (2006).
- 62- هه‌مان سرچاوه.
- 63- هه‌مان سرچاوه.
- 64- هه‌مان سرچاوه.
- 65- لیکۆلینه‌وی نووسر له‌سر تووشبوان

- 66- رۇژنامى ناسۆ، ژمارە 232 (4/6/2006)
- 67- ھەمان سەرچاۋە
- 68- ھەمان سەرچاۋە
- 69- نىو سەدە تېنكۆشان، عبدالله حسن زادە
- 70- ھەمان سەرچاۋە
- 71- تەلېن نامى پىشمەرگى خېزى دېموكراتى كوردستانى تىرلن، بەشى دوۋەم.